

10
2006

Чинчүүтэс сэргэгэнгэйн хорх разамондэжиг-
тээгээ стый зэррондсан та — хорх хөгжүүтээс.

САМЮЭЛЬ СМАЙЛС

Альзар амьсгалттай нэг күнг халынч,
альзар чинчүүтээ дээр нэг артиг халынч.

ГЕНРИ ФИЛДИНГ

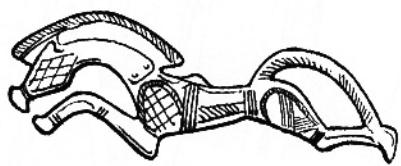
MAX ДҮГ

Гайто Газданов

(1905 — 1998)

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Главный редактор – Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств.секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,
Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2006

MAX ЛУГ

10
'06

Журнал цәеуы 1934 азы майә фәстәмә

РЕСПУБЛИКАЕ ЦӘГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ ЦӘДИСЫ АӘРВЫЛМӘЙОН ЖУРНАЛ

Сәйрәг редактор – ХЪОДЗАТЫ Ахсар

Редакци

Бәрнөн секретарь, проза — ГУСАЛТЫ Барис
Поэзия, драматурги — МАМЫҚАТАЫ Хъазыбек

Журналы әхсәны уынаффәдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЬОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизә, КҮУСРАТЫ Анатоли,
НӘКУЫСАТЫ Наирә, ХОДЫ Камал

Дзәуджыхъәу, 2006

НОМЫРЫ ИС:

АЙЛАРТЫ Измаил. Аевзонджы бонты мысинаңтæ	5
КЪАДЗАТЫ Станислав. Хуры лæвар. Амдзæвгæтæ	48
МАЛИТЫ Хасан. Фыдыуаәзæг. Этюдтæ	57
ФИДАРАТЫ Руслан. Сайæм фидæнæй нæхи. Амдзæвгæтæ	64
МАГКАЕТЫ Исрафил. Цард йæхионтæ кæны...	70
ДЗУЦЦАТЫ Эльбрус. Фæлывд амонд, Амдзæвгæтæ	78

МИХАИЛ СИНЕЛЬНИКОВ: 60 АЗЫ

МИХАИЛ Синельников. Арв æмæ мæ уд. Амдзæвгæтæ	82
--	-----------

АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД

Нарты каддыхытæ. Дарддæр	90
«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ	113

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТАӘ

МÆРЗОЙТЫ Сергей. Уацтæ	121
-------------------------------	------------

УИДÆГТАӘ

«Ирон газет» фыста	137
---------------------------	------------

АИВАД, КУЛЬТУРÆ

ХЪАУЫРАТЫ Дауыр. Сау лæппуйы зарæг	143
ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ	157

ӘВЗОНДЖЫ БОНТЫ МЫСИНӘГТАЕ

*A*дәймаг кәм райгуыры әмә耶 'взонджы бонтә кәм арвиты, уыңы бәстәй йын аддыйнда, зынаргъда, нә вәйи. Мәрайгуыраң хъәубәсты жерден хәрзә мыл цас дис әфтыдтой, уый дзырдатай зын зәгъән у. Бинонтимә жердзы хъәбысмә күнд арәхдәр әфтыдтән, уыйбәрц мәм нә бәстивәрд кости аргъяутты әвәрәнтау әмәе бонәй-бонмәе, азәй-азмәе бәллыйдән сәе басгарынмәе. Бәрзонд, уәрәх фәлгуыр арәнтау нә хъәумә цы рәгътә әмәе хәхтә зындысты, уыданәй дардада ма арвы күүрфы бын әндәртә уыдаид, уый мәдизәрдигыл әфтыдта, афтәмәй нә хъәумә алырдыгәйтү уазджытә арәх әфтыдысты: Җәгатварсәй — ирәттә, хуссарварсәй — гуырдзиагтә. Җәгатәй хуссармә паддазхәндаг цыди нә рәэсты. Җәгатварсәй нәм хәстәгдәр уыдысты Мамысоны хъәутә, хуссарварсәй — Рацътомы хъәутә. Махәй Мамысонмә хизын хъуыди әфцәгыл бонцауәй 28 версты, Рацътоммә та — 10 версты.

Фәндаджы былыл нә гыццыл хъәубәстә хаста уазәгджын, әмәе Ирыстонәй Гуырдзыстоны астәү арәныл фәндагонтән зынгонд уыди уазәгуарzon, кәрдзындаэттонәй. Дыууә фарсәй

цæуæг зонгæтæм, хæстæджытæм æмæ уазджытæм хъусгæйæ мæ дисыл æфтыдтой сæ цæрæн бынæттæ, уæдæ уыдонмæ та цы и хорзæй, зæгъгæ, фæлæ сын æнæ фенгæйæ цæй зонæн уыди...

ФЫЦЦАГ БАЛЦЫ ДИССÆГТÆ

Мæ мадырвадæлтæ Челдытæ цардысты Мамысонгомы рæбинаргдæр хъæуы, Аэзгъилы. Мæ мадмæ, иуæй, Челдионæй дзырдтой-амыдтой, иннæмæй — Дзаболонæй. Челдыты стыр мыггат дихтæ кодта хицæн фыдыфырттыл, уыдон цардысты сыхгай, гъемæ мыггаджы иу хайы хуыдтой Дзаболы байзæддаг. Комкоммæ хæдзарвæндагæй амонгæйæ мæ мад уыди Гуыриты чызг. Йæ фыд Темырхъо раджы амард, фæлæ йæ мад Чендзе-Асиан æгас уыди, æмæ уымæ рынчынфæрсæг цыдистæм æфцæджы сæрты иу райдзаст сæрдыгон бон. Мæ мад нæлгоймагæй ныфсхастdæр æмæ сæрæндæр уыди, фæлæ мæн, мæлæты лæгау, иемæ æмбалæн акодта æнахъомæй. Хæстæгдæр къахвæндæгттыл бæргæ цыдистæм, фæлæ фыццаг хатт æфцæджы сæрты хизгæйæ æнахуырæй куынна фæлладайн. Хæрдмæ цæугæйæ иу ран балæгæрстам уæрагмæ цьити доны, уырдыгмæ цæугæйæ — дыууæ раны. Аñæзонгæ бæстывæрдyl мæ цæстæнгас куыд хастон, афтæ сæдæгай хъуыдтытæ арвистонæй кæрæдзи агайдтой, æмæ та-иу мады афарстон. Уый комкоммæ дæттæм, кæмттæм, æнцайæн бынæттæм, сæрвæттæм, уыгæрдæнтæм номæй куыд амыдта, афтæ сæ бахъуыды кодтон: Гæбайы дур, зæйуат Сatalатæ, Хуырхæдзар, Цъянцъахийы дон, Ехрейы Уæлвæз, Мамысоны æфцæг, Фырныхau, Мæличы дон, Бубы дон, Кæндысджыны хосгæрст, Хъæлæстæ, Бурсуар, Калачы хъæд, Хъолоджын, Зымæгон æфтауц, Хуымуæттæ, Къахеттæ, Мухкъо...

Æфцæджы дыууæ фарсы сæрвæтты — цалдæр раны фосы сæрдыгон дарæнтæ-уæтæртæ, æмæ фосы дзугтæ кæм райсомы æртæхы сæ тækкæ хизыныл уыдисты, кæм сихоры æнтæфы ривæд кодтой донбылты бæсты. Цалдæр уæтæрæй хъуысти куыйты рæйин æмæ фыййæутты къуыззитт.

Мамысоны фыццаг хъæумæ ныккæсæны нæудзар къуыбырыл гыццыл æрбадтыстæм, æмæ мады фæрсын, æнæ бæлас, æнæ хъæд цæмæн у, зæгъгæ. Уый баҳудæгау кодта, стæй дзуры: «Ды амы бæстывæрд Хъæдысæримæ барыс, æмæ бæрæг мæгуыраудæр

у күйд хъәдәй, афтә халсар әмә гагадыргытәй дәр. Бирә цәрджытә дзы ис, әмә хъәд ыскынәг. Цы ләууы фәрәт әмә артән!.. Артагән суг дәр Хъәдысәрәй ласын күй райдытой, наә сәм фәкәсис?

— Уәдә дзы ахсәртә дәр наә зайды? — цымыдисәй фәрсын.

— Эхсәры бәлласән дзы йә кой дәр күйнәуал и, уәд цәүүл әрзайа, — бәстон мын бамбарын кодта комбәсты әрдзы уавәр, әмә йә, дардәр цәүгәйә ницәмәйуал бафарстон, афтәмәй мидхъуыдтыл фәдән. Фыщаг хъәумә, Қалакмә күйд хәстәгдәр цәүәм, афтә комбәстә уәрәхдәр кәны, әмә доны дыууә фарс тъәпәңсәр хъәдзәрттәй байдзаг. Мах хъәуу иунәг мәсүт уыди, ам дзәвгарәй ләууынц, әмә, диссәтәм кәсгәйә, әмбисбоны хуры тәвдмә уәлдәф, херигәнәгау, ызмәлд ысси, Бубыдоны уынәрмә хъустә зарын байдытой. Ныллағ хъәдын хидыл донысыхай къуыбырысыхмә цалынмә цыдистәм, уәдмә ныл цалдәр сылгоймаджы амбәлд әмә ныл, мадимә хъәбыстә кәнгәйә, бачин кәнынц хәстәг-хиционау уыцы ахсизгонәй. Мах хуызән уыдоныл дәр — дәрдҗын әмпъызтытә уәләдарәс, фәлә ме 'нәзонгә бәстывәрдыл сә хъарм цәстәнгасәй бәркәтә әфтытой. Ноджы мә мадмәйә номәй дзырдтой цыдәр ахсизгонәй: «Меликъо, фәсәфцәгәй та дә цәгаты бәрәттәнәт әруадтә, наә?», әмә син уый дәр иугъедоны дзуап ләвәрдта: «О, мә хуртә, о!»

Калачы хъәуәй Эзгъилмә къулхуымты астәуты — хәстәг бауайән фәлмән нарәг уәрдонвәндаг. Алыхуызы хорты хуымтә әрхдзыдәй әфсир калынхъус фесты кәм бәрәг бәрzonndәrәй, кәм та — ныллағдәрәй мах хуымты хуызән, фәлә се 'хсәнты дәргымә-уәрхмәттәй ләууыдисты егъау хуры цәндтә стыр диссагән. Мах хъәуу хуымты дәр уыди цәндтә, фәлә әddәмә зынгә дәр наә кодтой сә гыцыл хуыртә.

Мә мадырвадәлты хъәуу бынат мәм цыдәр къулгонд фәкасти фыщаг бацыдән. Тъәпән сыйджытсәр хәдзәрттә кәрәдзийи сәрты әвәрдау әнгом ләууыдисты. Уыдоны ахсәнты бәрәг бәрzonndәrәй зындысты цалдәр мәсүдҗы. Хъәуу әмбисастәу фәзуаты — иумәйаг ныхас дурын бадән-тимә. Уый рәэты хъәдын уәрәх нукыл уайы цыхцыры суадон уыцы хъәлфәйә, фынкалгәйә. Ныхасы раз хъәумә бахизән дыууәрдәм фәсаджил уынгты хуызән. Нәдәр хъәуу ныхасы бадәг разынд наә бацауынмә, наәдәр уынгты — әмбәләг,

афтәмәй хәрдаивәй фәзылдыстәм уәләсүихмә. Уым цардысты мә мады цәгат Гуыритә уәладзыг бәстыхайы. Дурын асинты сәрмә мад уәладзыджы тыргъы дуарәй куыд бахызти, афтә мидәгәй сылгоймаджы дзурын хъуысы уыңы әхсизгонәй:

— Районд хәрзтә фенай, Мелыкъо, мах та чи абәрағт кодта! — ныттыхстысты кәрәдзиуыл, әмә әз дуары әңцой ләугәйә бazzадтән исдугмә, стәй нылләггомау къәсхуыртә сылгоймаг афарста: — Әмә иунәгәй рахызтә әфцәгыл?

— Ләгәмбалимә, Къадзиан, ләгәмбалимә, — зәгъягә, амона мад фәсдуармә әфсәрмәдзәстәй, әмә мыл хъәбысмә исәгау ныттыхсти Къадзиан, йәхәдәг, раздарәны кәронәй цәстисыгтә сәрфгәйә, дзуры: « — Сывәллонән зын — йә райгурын, стәй хоры әвзарәй уәлдай нә вәййы рәзынимә, әмә махән худинаң нәу, уыңы кармә дә туг-де стәджы ма фен! — ахәңыд мын мә къухыл уәладзыджы тыргъты мидәмә Җаугәйә, йәхәдәг уайсадәгау сабырдәр хъәләсәй загъята: — Асиан гыцыл әнәфәразгә у әмә зәхбын цәрәны тәрхәгыл йәхи әруагъята.

— Ома йә баудзәм афынәй кәнүн, — зәгъягә, мад дуары къәсәрәй фәзила, афтә мидәгәй барджын хъәләсәй дзырдәуы:

— Чи стут? Мидәмә ма әрбахизут, әз фынәй нә дән!

Зәхбын цәрән хәдзар талынгомау у уынджы рухсәй баҳизгәйә, фәлә ىә къуымты цәст ахастон. Сәгдзыд цар ын. Рәбйинуәзәй дзы әфсәйнаг пең әвәрд. Рахизфарсәй — хъәдын тәрхәг, ууыл мутака нывәрзәнимә тар бинаң нымәт — дыдагъәй конд. Рынчын зәронд ус хуыссәны кәрон бады әмә, зәлдаг сау кәлмәрзәны хаутимә архайгәйә, дзуры:

— Цәстәй нал уыннын, әндәр ма цардыхъәр хъуысынән дән, әмә цы фестут?

— Мәнә стәм, гыцци, мәнә, — хәстәг йә разы баләууыд мә мад.

— Әмә ма чи и демә?

— Нә кәстәр хәрәфырт, Асиан, нә кәстәр, — дзуры йәм Къадзиан, мән цонгыл хәңгәйә.

— Әмә әфцәгыл цәуынхъом фәци? — фестәгау кодта йә мидбынаты дыууә къуҳәй исты агурәгау, йәхәдәг дзуры: — Кәм дә, алә-ма!

Мәнә уәндәгтәй нә уыдтән хәстәждытимә әмбәлгәйә, фәлә мә Къадзиан хәстәг аләууын кодта йә разы, мәнә и, зәгъягә. Үй мә дыууә цонгәй әрбахъәбис кодта, стәй мә армытъәпәнәй

стары сәрәй къахмә, йәххәдәг дәлиауәй ныууләфы, афтәмәй, йәхи азымы даргәйә, дзурғы — «Уайых фәуон, уыйас сәә, әмә дә уынгә дәр нәма фәкодтон!.. Гъемә, әфцәджы сәрты дәу чи рабалц кодта, уышы хәдзарвәндаг уәлдай хәрзтә фенәд!»

Мә мадырвадәлтәй Хъәдисәрмә чи әфтыди хәстәджы, хицоны уагыл, уыдоны хуызәй, номәй бахъуыды кодтон. Кәйты дзы нәма федтон, уыдоны тыххәй дәр мад арәх дзырдта. Йә фыд Темырхъо уыди Хъәцмәсты хәрәфырт, раджы амард. Фыццаг усәй Темырхъойән баззад иу ләппу — Симона, дыккаг усәй йын рантысти иу чызг әмә цыппар ләппуйы. Йә чызг мә мад — зәнәдҗы хистәр. Уый кәстәртә уыдысты Никъала, Лади, Гасбар, Папа. Темырхъойы фыццаг усы фыртән — Симонайән уыди әртә чызджы әмә иу ләппу Уалент, сә мад — Къадзиан. Симона дәр әрыгонәй амард, әмә цот сидзәрәй баззадысты. Мад күйд дзырдта, афтәмәй йә фыд Темырхъойән уыди әвдәәс әфсымәры. Уыдонәй ләдҗы кармә фәцардысты дыууәйә — Темырхъо әмә Таймураз, иннәтә фәмардысты устуры карәнтәй. Әхсәз дзы уыдысты әртә фәлтәры фазаэттә. Сә иуы ном баззад әмбисондән, хуыдтой йә Разам. Йе 'мфаззонимә нымад уыдысты хъәубәсты сәрәндәр, фәзминагәр фәсивәдыл. Иу сәрд сә мадырвадәлтәм, Хъәцмәстәм сәмбәлдысты Рагъыңзуары бон, әмә уымы комбәсты фәсивәдимә ерысты сәхи фәзминагәй күннә равдыстаиккой. Фәлә дзы уәлдай быщәуаг митә дәр әрцыди, әмә Разамы әфсымәр фәмард уышы фәндагыл размәбаддҗыты къухәй Чеселгомы әфцәгмә фәхәрдгәнәны. Марәг не сбәрәг, әмә Разам зылди мадырвадәлты комбәстыл, фарста зонгәты, фәлә, дыууә азмә әфсымәры марәг күннә сбәрәг, уәд йә масты фәдыл ацыди тәккә хуымгәрдәнты әмә кәрдинаг хортыл комы бынәй комы сәрмә арт бафтыдта уәлбәхәй, йәххәдәг хъәргәнгә уади әфцәджырдәм, ме 'фсымәры марәдҗы сусәг кәннут, әмә уәй йә тут исын, зәгъгә... Уышы фәндағыл Разамән йәхxi дәр амардтой Чеселгомы фәдисәттә, фәлә хорты басыгъды тәригъәдәй Гуыриты хәдзарвәндаг кәронмә хайджын фәци: уыйбәрц әфсымәртәй иунәг дәр ләдҗы кармә нә фәцарди.

Темырхъойән йә дыккаг усы цот дәр рәствәндаг нә фесты. Сә хистәрән, Никъалайән йә фыццаг бинойнаг уыди Айларон, әмә йын әнә зәнәгәй амард. Дыккаг усәй йын ләппу

— Бестыр куы райгуырд, уәд ай паддахы әфсадмә ақодтой әмә 1916 азы әфсәддон быңауты фәмард. Йә мард ма йын тыхамалттај райгуырән сыйжытмә фәхәццә кодта Лади, йә кәстәр әфсымәр. Лади әмә Гасбар фәд-фәдыл бинонтә әрхастой, афтәмәй сә паддахы әфсадмә ақодтой әмә афицерты цинты 1918 азы мидхәсты әнә уәлдай бәрәгәй фесәфтисты. Гъемә әртә фәлтәры сидзәртимә Гуыриты стыр хәдзарвәндаг баззад Папа әмә Уаленты әвджид. Папа әрхаста Айларты Елхъаны иунәг чызг Верайы, әмә сын дыууә сывәллоны куы рантысти, уәд Вера әөвгъәды фәстинонәй амард. Сә ләппу Коля мәнәй уыди дыууә азы кәстәр, сә чызг Палинә та — фондз азы. Уалентән дәр йә ус Гайонәй райгуырд дыууә чызджы — Масо әмә Женя.

Хәххон ирон адәмы хәстәгдинады тәгтә хәлуарәджы тынтау дыууәрдәм нывәзт уыдысты. Мә мады әфсымәр Папайы фыцлаг цардәмбал Вера әмә мә фыд уыдысты хәрз әфсымәртү үот. Гъемә сә зәнәг кәрәдзийән айыәфтой иуәй мадырвадәлтә, иннәмәй — хәрәфырттә... Уыцы дыууәрдәм нывәзт цаутә мә әстистыл уадысты Гуыриты хәдзары әртә сылгоймаджы ныхәстәм хъусгәйә, әмә, зилгә куыройы фәлгәтәджы раз бадәгау, хъустә әхситтәй зарыдысты... Уалынмә мад йә әгаты зәхбын хәдзары къуымты исты агурәгау аракәс-бакәс кодта, стәй фәрсъ:

— Әмә иннә бинонтә кәм ысты?

— Чынды сывәллонимә йә әгатмә ауда. Ләгтә хұыскъаг стурты рәгъаудонмә аскъәрдтой райсомы хурыскастыл, — бәстон бамбарын кодта бинонты хабәрттә Къадзиан.

— Ләппутә та кәм ысты? — хынцфарст кәны мад.

— Уыдон дәр ләгтимә рәгъаудонмә аңыдысты, — зәгъгә, ыбырай үзуапп дәтты Къадзиан, әмә уәд Асиан әхсызғонәй бағиппайдат:

— Уәдә ма рәгъаудонмә әуыны цинәй уыдон хәдзары ләууынц! Сывәллоны бәллицтән кәрон най, әмә дзәбәхәй әрыздахәнт, әндәр сәм бирае диссәгтә дзуринағ уыдзәни. Рәгъаудонмә цы ләппу сәфта Фәлвәрайы размә, уый ләгыл нымад әрәуы. Дзуары бәстә у, табу йәхицән, әмә йәм сылгоймәттә на ыдысты нәфәтчиаджы уатыл.

— Гъемә, цалынмә уыдон 'здәхой, уәдмә на гыццыл уазәгән сихоры уазал къабәр бахәрын кәнәм, — фестад

Къадзиан әмәе йә къухтә сыгъдәг ахсадта. Хъәдын къуырф тәбәгты инджын цыхт ассәста, хъәбәрхоры кәрдзынитимә йә әртыкъахыг тымбыл фынгыл авәрдта. Әрдавта ма гайлайы къускәй гыццыл хъәдынкъустә хъәдын уидгуитимә, йәхәдәг нәм дзуры: — Әрбадут, стәй изәры хъарм әхсәвәрән дәр амал уыдзәни.

— Max уазджытә не стәм, әмә, кәд хәрәм, уәд — иумә, — фынг хәстәг байста мад рынчын усы разма, стәй мәнмә амоны, ды йә дәллагварс тәрхәгыл әрбад, зәгъгә.

Хъәбәрфых кәрдзынитимә фыццаг хатт нә хордтон инджын цыхты ссәст, фәлә әндәр къухәй конд хойраг әндәр ад кәнү, уәлдайдәр — уазегуаты, стәй — мадырвадәлтәм... Туджы хәстәгәд буар дәр әнкъары, әмә уымә куы байу вәййынц зәрдәйиуаджы фәлмән, сыгъдәг әнкъараңтә, уәд әртывәрәй сәхиуыл схәцынц ныфс, әууенк әмә хәрзудыбәстә. Ме Стырмадәй дәр цәстүынгәйә истон ныйярәдҗы цинтә, әмә Къадзиан та, уыци фәлмән дзыхыуагәй дзургәйә, цәстүарzonәй кәсгәйә цыма әвдисән уыди нә цуры зәдыхайау, афтә мәм касти. Гъемә әртәйә дәр мә цәститыл уайынц ирд сыгъдәг хуызистау, әмә сын куыд и ферох кәнән?!

Изәры хураууэтты Әзгүли стыр хъәубәстә змәләг ысси, цыма әваст йә тарфынаейә райхъал. Иуәй, рәгъаудзаутә әрыздахтысты, иннәмәй, әфсәст фос әрциздысты хизәнәй, әмә әппәт әхсызгәтты мыртә-хъәләстә байу сты комытәфимә, әхсыры адимә. Хъәубәсты районд змәлдмә куытә дәр сәйдтой кәмдәрт...

Къадзиан дыууә хъәдын къәртайы сыгъдәг донәй ранхъәвзта әмә мә мадимә фос дуцынмә куыд ныххызтысты дурын асинтыл, афтә Уалент дәр уәлбәхәй фосдоны бахизәни къәйдзарыл аләууыд. Йә хъәбысы иувәрсыгәй бадти Коля. Иунәгәй йә куы федтаин, уәд ай нал базыдтанин, афтә сырәзти хәрзхуызәй. Йә сәрыл — донгъуыз гыццыл нымәтхуд, әмә уый бинты цырдзастәй касти... Диссаг у туджы хәстәгәд: хуызәй-әнгәсәй фәсвәд цы хъомысы хәрзтә аzzайынц, әваст сәмбәлгәйә, уыдон дәр байутә вәййынц зәрдәхсайдәй дәрдзәфмә. Цалынмә бәхәй хызтысты, уәдмә фосдоны дурын бирүйи рәбины хәстәгдәр цәуын, әмә бәстәе цинты аныгъуылди. Уалент бәхбәттәнүл абаста бәх йә рохтәй, стәй фыццаг йә хойыл ныттыхсти,

уый фәстә мән хъәбысы фелвәста хәрдмә әппаргәйә. Нә хъәлдәгә змәлдмә фос дәр сынәт сты, әмә Къадзиан, әхсры къәртатыл хәңгәйә, къулраңын баләууыд... Уәдмә Папа әмә Бестыр дәр фистәгәй әрхәццә сты, әмә уыдонимә дәр — цинтә, хъәбыстә...

Мады мысинәгтәм хъусгәйә зыдтон мадырвадәлты царды хабәрттәй бирә цыдәртә, әмә мә фыццаг ныццыдән бәстон күинна әркастаин сә бәстыхәйттәм, сә цардыуагмә. Уәладзыг бәстыхайән йә бинаг әвәрды уыди зымәгон фосдәттәскъәттә әртә хатәнәй, стәй сә фарсмә дәргъәццөн холлагдон, уыциу әфснайдән дзы баңыдаид фондз, әхсәз мәкъулы. Мәкъуылтә та уәззау амадтой, җәды дыууә галы сә сауыл зынтәй ластой. Скъәттәм бахизәны сын уыди къәйдзар кәрт дыууә дихәй: иуы — сәрдыгон дарән стуртән, иннәйы — лыстәг фосән. Уәладзыгән сын — тъәпән сыйжыктәр. Къултә айнәгдурәй — рәсугъъд амад. Зәхбын цәрән хәдзары фәйнәфарс уәладзыджы банимадтон әртә уаты, иу къәбиц дыууә хатәнимә, стәй даргъ тыргътә әмә егъяу хордон. Уыдонән хъәдырмәг фәластой Мамысоны әфцәгыл Хъәдисәры саухъәдәй галтыл әмә сын арәэт фесты 1916-әм азы размә. Мә фыд дәр сын әххуыс кодта, әмә уәладзыгмә астәуккаг цәджындз әвәргәйә рахиз къухы амонән әнгуылды әрдәг ахауд хуылызд уәззау хъәды бын.

Әртә уаты әмә тыргътән сә бынастәрд әмә уәластәртә әмхуызон әнгом әвәрд уыдышты ләгъзгонд бәзджын әмә тәнәг фәйнәгәй. Уәтты бынастәрдты сахуырстой гәзәмә бурбын ахорәнәй, уәласдәрдты, рудзгуиты әмә дуәртты та — әрвгъуызәй. Стырдәр уаты хуыдтой Ладийы уат, әмә уыди райдзастәрәй бәрәг әфснайдәр. Уатән рәбинаг әмә рахизфарсы къултыл конд уыдышты әмхуызон дыууә цъәх хъәдабә гауызы сирхбын нывәфтыдтимә. Гауызты әмных-әвәрд зырнайзылд хъәдын сыйнәджытә. Уыдоны уәлә хәрзәфснайдәй — цалдәргай фәлысты хуыссәнгәрзтә хуызджын хъуымәцты пъәрттимә. Сынтағәмбәрзәнтә дәр — әмхуызон кәрдәгхуыз. Алы сыйнәгыл дәр — әртә стыр бумбули базы кәрәдзиуыл әвәрдәй. Рәбинаг сыйнәджы сәрмә гауызы әмгъуынастәу дзуарәвәрдәй — дыууә әмхуызон әхсаргарды әд кәрддәзәмтәй, кәройнаг сыйнәджы гауызыл та — дамбацайы дыууә афтид хуымпъыры. Уыцы сыйнәджыты

æфснайдæй цы дардтой, æндær сыл ничи хуыссыди, — æвæццæгæн, ма Асиан йæ дыууæ афицер фыртмæ æрцæуынмæ æнхъæлмæ кasti. Мад куыд дзырдта, афтæ сыл алы райсом æмæ изæр йæ армытъæпæнтæ æвæрдта уæлмæрды ингæныл æвæрæгау. Гъемæ, цалынмæ гас уа, уæдмæ æфснайдæй лæу-дзысты сæ номыл, стæй — кæстæрты æвджид...

Гуырты хæдзарвæвдаг фæд-фæдыл зианджын кæд хаста, уæддæр сæ кæстæрты ныфс нæ састи. Фыдæлтæй сын цы зæххытæ баззад хуымы, уыгæрдæны хæйттæн, уыдон бæстон куыстой æмæ нæдæр хорхъуат æййæфтой, нæдæр фос æмæ хосцуҳ. Сæ хорырзадæй ма æфцæджы сæрты махæн дæр æрвыс-той. Папа æмæ Уаленты зымæджы тымыгътæ, сæрды тæрккъæвдатæ дæр нæ урæдтой фæсæфцæгмæ сæ хойы бæрæгтæнæг çæугæйæ, æмæ уыцы диссæгтæн куыд и фeroх кæнæн?

Мæ мадыфсымæртæ æмхуызонæй уынаффæйыл хæст уыдыс-ты, фæлæ Асианы æвастæй, æнæ зонгæйæ хъæубæсты ныхасмæ дæр нæ ацыдаиккой, уыйбæрц æй нымадтой. æфсымæртæм кæсгæйæ хæдзары иумæйаг уагыл фидар хæцыдысты чынdziytæ дæр. Хæдзары исбоныл архайдтой æмхуызонæй, фæлæ æппæт бæркæдтæн æфсиниүæт кодта Асиан-Чендзе. Сæ хæдзары дуæрттæй гуыçыр никæуыл уыди, фæлæ къæбиц æмæ хордон дардтой æхгæдæй, сæ дæгъæлтæ уыдысты сæйрагдæр æфсины раздарæны дзыппы, æмæ сæм уый æвастæй ничи бавнæлтайд.

Фыстæ сæм махæй фылдæр уыди, фæлæ сæгътæ нæ дардтой çæмæндæр. Урсағæн æхсыр — фаг, æмæ хибарај ахстой цыхт фысты, хъуццыты æрвylбоны догъæй.

Æхсæвæрæн Къадзиан цалынмæ уæливихтæ кодта, уæдмæ мæ мад дыууæ цыхты бацахста, æмæ фæстаг лæдæрсæнты си-лыйæ мах дæр Коляимæ фæйнæ къусы уыцы хъæрмустæй куыд анызтам, афтæ Бостыр фæрсы:

— Къола, æмæ æнæ мæн банизтай?!

— æз Къола нæ дæн, Коля дæн, æмæ дæ кæд нуазын фæнды, уæд Къамыхцомæ ауай æмæ дæ мады сылыйæ банаz!

Æмхуызонæй йыл баҳудтысты, стæй йæ Уалент афарста:

— æмæ та Бестырмæ цæуыл фæмæсты дæ?

— Ницæуыл, — ауыгътæ йæ къух лæгæу, стæй Бестырмæ фæуади, йæ уæрджытыл ын фенцой кодта æмæ сабыр хъæлæсæй дзуры: — Йæхæдæг дæр мæ мæстæй фæмары Бостыр.

— Уәдәй йә ныр раны ссардтай дә мадыфсымәры цур, наә? — дзуры йәм Уалент, әмәе Асиан әхсизгонәй бафишпайдта:

— Сывәллон ма кәм и, әмәе чи — кәмәй ныфсджын, чи — кәмәй. Үйдон та дыууәрдәмты түгхәстәгәй — сә кәрәдзийә ныфсджын. Иуәй, кәрәдзийы хәрәфырттә сты, иннәмәй — кәрәдзий мадыфсымәртә.

— Гъо-гъо-гъо! — йә күүхтә ныщагъта Уалент. — Цалырдәм бәстытә сты, әмәе уый зәрдыл күйнәул әрләууыд...

— Хистәрты зәрдыл цы нал әрләууы, уый әмбаргә сывәлләттә буарәй хатынц, әмәе сәм ныр хибарәй бирә ныхәстә руайдзәни, — Җарды рәстаг хъәрмә ләмбынәгдәр байхъуыста наә иумәйаг Стырмад.

Цас ләмбынәгдәр сәм хъусын, уымәй хатын иумәйаг ирон ағъдау: цотмә мад әмәе фыдән дзурын наә фидыдта искәйтү, бинонты раз. Уыйадыл Папа дәр хъусәй бады, мад дәр әнә сыйырттәй архайы. Къадзиан та әхсәвәры кондыл фәци, әмәе хыссәкъухәй дзырдәппарәнтә наә фидыдтой. Бестыр дәр ныхәстәм фәхъуыста, стәй Коляйы къахәгая афарста:

— Уәдәй мын әхсәвәры уәливиҳтәй дәр наә бахай кәндэзына?

— Әмәе ды мемә фәхәрүс исты? Уәртә ләгты бафәрс, — бәстон йә хъәбыйы сбадти, афтәмәй амоны...

Ахсәвәры хардзән Къадзиан ләгты фынгыл уәливиҳтимә әрәвәрдта гыццыл гоцъобийы арахъхъ әмәе урсбын сыкъя, сылгоймәгтү фынгыл та — уәливиҳтә әмәе доны къус. Асиан доны къусәй акуывта әмәе дзы Коляйән саходын кодта. Папа дәр ләгтән хистәры бынаты арахъхъы сыкъайә акуывта, әмәе кувәттә ацахуыста Бестыр. Уәливиҳты хъәдын тәбәгъты бәстон алыштә кодтой сә фәлахс къулгардәй әмәе куыд хистәрәй хәрүн райдыдтой. Мах Коляимә иуварсәй фәхсбан-доныл бадәм әмәе фәйнә уәливиҳы карсты сабыргай күү бахордтам, уәд Къадзиан дзуры:

— Нә хәрәфырт наәм кәдәй-уәдәй әфцәдҗы сәртү ра-хызыти, әмәе йын кусарт дәр наә акодтам.

— Кусарт — бәрәгбоны, — бафишпайдта Папа, әмәе мәм Коля сусәттәгагау әрбадзырдта:

— Бәрәгбоны хорасан уәрүччү әргәвдзисты, әмәе Уален-тимә наә сираң бәхыл дзуарыбынмә күвинәгтә хәсдзыстәм...

Хәдзарән — фәтк, хъәуән — ағъдау, фәзәгъынц, фәлә

адәмы иумәйаг уагыл раст хәңгәйә байу вәййынц ирон фарны хәрдзтә фынгәвәрды фәткыл. Къадзианы уәливиҳты цыхт, иуәй, бәрәг сойджынаәй ивәзаг уыди, иннәмәй, тәнәг цъары рафт-бафт кодта къухты астәу, әмә сә хәрзад уәлдай мыси-нагән баззад зәрдәйы.

Фәсахсәвәр Коляимә хәдзары къуымты арауай-бауай кодтам, стәй әрхүы тасы наә къәхтә ныхсадтам хуыссынәввонгәй. Уәдмә ләгтә сә уәттәм ацыдысты, сылгоймәгтә хъәдын тәрхәгыл дыууә фарсәй хуыссәнтә бакодтой, әмә наәм Асиан ләгъстәгәнәга дзуры:

— Уә нывонд фәеуон, ләппутә, мә фарсмә ныххуиссут, әмә уын аргъәутты диссагдәр ракәнон!

— Хуыссын, гыцци, хуыссын! — фәңцырд мә мад йә ныхасмә, йәхәдәг нәм әруади әмә уайсадәга дзуры: — Йә фарсмә схуыссут, науәд ын хъыг уыдзәни!..

Әз наәүәндагау кодтон, фәлә сә фәндонмә куыннә байхъуистайн. Раластон ме 'ддаг әмпъызытә фәлыст әмә кәронәй әрхүиссыдтән, Коля та — рәбынәй. Уый ныл әхсиз-гонәй уләфгәйә армытъәпәнтә сәрфгәйә хаста, стәй дзуры: «Буар әмә стәгәй әмхуызон сты, удыгъәдәй куыд разындысты, уымән Стыр Хуыцау әмә Сыгъдәг Мадизән — әвдисәнта!..»

Не Стырмад кувгә куыд аив кодта, аргъәуттә дәр афтә дзыхуагджынәй дзырдта. Хәстәгдәр бәрәгбон фәлвәрайы номыл нын радзырдта фосы бардуаг Фәлвәрайы әмә бирәгъты бардуаг Тутыры таурәгъ. Фосы хуызән сабыр уыди сә бардуаг Фәлвәра дәр. Тугдзых бирәгътә куыд әнәфсис әмә әгъятырәй архайдтой, сә бардуаг Тутыр дәр афтә. Ие 'фәндиых куыты-бирагъты ардыдта фосыл, әмә уийадыл быщәу хаста Фәлвәраимә. Хуыцау әмә йе сконд зәдтә, дауджытә арәх бадтысты тәрхәтты, стәй бәрәгбонты бәркады фынгтыл. Иу куывды заман, зәгъы, Тутыр фәрсджытәй хъазт әрымысыд әмә фысы фәрскәй хъазгәйә Фәлвәрайы галиу цәст фәңәф кодта. Галиу цәстәй нал уыдта Фәлвәра, әмә, Тутыры бирәгътә фосмә уыцырдыгәй ләбурын куы байдыдтой, уәд син фыййәуттә әххуырын бахъуыди. Әхсизгонәй йәм куыд хъуистам, афтә аргъауы фәуынмә хәстәг кәрәдзий фәдил афынәй стәм...

Райсомәй раджи бадаг уыдисты Гуыритә. Нәлгоймәгтә

әддәйи күистмә аңысты. Сылгоймәгтә фос әрдыгътой әмәе сә хизынмә аздәхтой, әхсүр дыууә къәртайы ныффәрсыгътой, ныккодтой йыл ахсән, афтә мад дәр Коляимә райхъал стәм, әмәе нәм Къадзиан фәрсүдзәныл хәңгәйә дзуры:

— Диссаджы әхсизгонәй фәфынәй кодтат, әмәе уәе райхъал кәенүн әңст нә бауарзта.

— Күиннәе фынәй кодтаиккөй: сә иу Рәгъаудонмә җәугәйә бафәллад, иннә — әфцәгыл хизгәйә, әмәе ахәм рәзгәты хүйссәгәй чи әфсады, — нә дәлфәдтәм бадгәйә бафиппайдта Асиан дәр. Уәдмәе нәм гом рудзынгәй мад әрбадзырдта:

— Тыргыы уын дон әрәвәрдтон, әмәе уәхи ахсүт, науәд ныл стыр аходән ысси әнәфснайдәй.

Ирон хәдзары күистәгтән кәрон нәй райсомәй изәрмә. Кәрәдзийи фәдым ныххал вәййинц. Цалынмә Къадзиан әмәе мәе мад гүымбылтә ахстой, бәстыхәйттә әфснайдтой, скъеттә әмәе тыргытә марзтой, цыхцырәй дон хастой, уәдмәе хур бәрзонд ысуад фугәджын рагыы сәрмәе, әмәе йәх хъарм тынтә буарыл әхсизгонәй сәмбәлдисты.

Аходәныл фысты әхсүры күусты хъәбәрхоры кәрдзынта күүд ассәстам Коляимә, афтә Асиан йәч чызгмәе дзуры:

— Бирә змәлд и хәдзары, әмәе Къадзианыл әрәнцадисты күистәгтә. Зәгъ-ма ды дәр ләеппүйән, әмәе исты хъуыддаг бакәна, кәдмә сидзәргәсәй баддзәни? Чынды амардыл ныр артыккаг аз раңыди...

— Ёз ын цалдәр хатты загътон, фәләе әмгъуыдтә кәнү.

— Омә кәдмә әмәе цы 'фсонән?! — йәе мәлләг къухтә кәрәдзиуыл аууәрста ихәнгәнәгау Къадзиан дәр...

Сихорфонмә хәдзары алыварс бәстывәрдыл фәзылдистәм Коляимә. Хәдзары чылдыммә сын бәрәг фәздәрәй уыди хүым. Уым — мәнәу тый, әмәе йе 'взартә әрхдзыдәй әфсир акалтой уыци бәзджынәй. Цәстгай уыдоны әхсәнты хохаг тымбылхъәдуры зәнгтә кәрәдзиуыл стыхстысты кәрдзәмхъусәй, әмәе цәстәнгас сәхимә сайынц хәрүнмондагәй. Ноджы хүмын гәнгәллитә әртә хүзы дидинәг акалтой. Мәнәуы әвзартән ссәндинәй тәрсгәйә кәрәтты азылдистәм гәнгәллитә тонгәйә, афтә нәм мад, стыр уаты гом-рудзынгәй кәсгәйә, къухәй амоны, рауайут-ма, зәгъгә. Гәнгәллитә хәргәйә йә разы аләууыдистәм әнәе уәлдай фәстиаттәй, әмәе нәм дзуры:

— Уә гәнгәләйтәй Гыцци әмәе Къадзианән дәр ахәрын кәнүт, стәй наә сыхаг зәронд ләджы абәрәг кәнәм, науәд ын хъыг уыдзәни.

— Бетъреи? — зәгъгә, афарста Коля уыцы әхсызгонәй.

— О, мәе хур, о Бетъреи, әмәе уыйфәстә Солотәм дәр ысуайәм, кәннод къәсәрәй-къәсәрмә хъаст кәндзысты...

Бетъре хәстәг царди Гуыритәм, фәләе йә хәдзармә баңа-уәнтә — нарағәй зылын-мылынта полоси систы астәуты. Хәдзары къәсәрмә схызтыстәм егъяу къәйдурыл. Ныллаң сыйджытсәр агъуысты уыди дыууә зәхбын хатәны. Кәройнаг хатәны раз — сәнәрттә амад дывәрсыгәй, уыдоны уәләе — цыыхыры сугтае. Мад разәй цәуы әмәе ныллаң фәхсдуар бахоста, йәхәдәг фәрсү:

— Бетъре, хәдзары наә дә?

— Хәдзары дән, хәдзары! — зәгъгә, дуар фегом кодта зәронд ләг, әмәе йә цинән кәрон нал уыди. — Әхсызгоны уазджытә нәм күы сәмбәлди, әхсызгоны, уә раудазә Хуыцауән мәе зәронд сәр нывонд фәуа! — хъәбыстә нын кәнән радыгай, әмәе фырцинай йә цәстистыгтә акалдысты. Мәе мады зәрдә дәр та суынгәй, әмәе фәссүс хъәләсәй дзуры:

— Къәсәрәй-къәсәрмә цас әрбауанинг вәййы, фәләе афәстиат дән, әндәр зонн әрцидыстәм, әмәе хатырәй фәуәд.

— Хатыр нын ды бакән: әфцәдҗы сәрты әнцион рауайән нау, әмәе дә цәгаты дәр күистәгты бын фәвәййис. Ноджы Асиан цәстәй нал уыны, әмәе хәдзары зылдтытә — Къадзианы әвдҗид...

— Хуыцау ләгән цы саккаг кәнән, уый әвзары, Бетъре, әмәе цы хуыздәр амал и?

— Хуыздәр амәлттә — бирәе, кәнәг сә күы уаид, уәд, — йә нымәтхудыл уәлдәр схәцыд зәронд ләг, әнәдаст уадултыл армытъәпән әруагъята катайгәнәгаяу, нарағ ронбасты фәсмүн хәдоны дымджытыл фәйнәрдәм фәхәцыд, йәхәдәг дзуры: — Әдзух Хуыцау әмәе йе сконд зәдты бар нахи күы ныуадзәм, уәд Әзгъили стыр хъәубәстә цыхцыры донәй дәр арәхәй нал банаңдзысты, әмәе гыццыл махмә дәр абадут, — азамында нын ныллаң нарағ тәрхәгмә.

— Абаддзыстәм, Бетъре, абаддзыстәм. Хуыздәр күистаг нын наәй изәры фосырцидмә, әмәе ды дәр немә әрбад.

— Әз фәтчыгъәдән әртдзых уәддәр акәнөн уазджыты

номыл. Хәрәфыртән фыццаг сәмбәлды мадырвадәлтә нәлгүсарт кодтой, әмә маx йә номыл фәздәг уәddәр суадзәм, — зәгъгә, авәрдта уайтагъд зәронд тәстыйтә әфсәйнаг пецы раз бәрзы фастаг сугтә лыстәг әндзарәнтимә, йәхәдәг дзуры, артыл архайгәйә: — Фысымы әдзәттәтә уазәджы цәттәтәй — әмпъузинаг, әмә ма фәзивәг кән, Мелыкъо, ссад, цыхт и, әмә гыццыл цәрвәхсидән акән ләппутән.

— Ныртәккә, — зәгъгә, мад әddаг хатәни йәхи абәстәттә кодта, ахсадта йә къухтә. Гыццыл тымбыл арындык алуәрста сасирәй хъәбәрхоры ссад, аууәрста фәлмән цыхт. Уәдмәе арт ысцырен, скъуыдтә зәронд пецы фәрстә сырх адардтой. Къәйыл цәрвәхсидәны цуайнаджы гәзәмә донимә цыхты ссәст рафыкти, әмә мад рахиз къухәй стуаныл хәцы, галиуәй зәры хорыссад, афтәәмәй дзыкка әвдышын райдыдта. Бәрз сугты хусысмаг әмә хәрзфыхәй әвдышыл дзыккайы аддҗын тәф байу сты сәгдзыд нылләг, зәхбын хәдзары... Уыднимә зәронд ләдҗы цинән кәрон нә уыд... Доны къусәй нә цәрәнбонтә фәкуывта, ахәццә и хәстәдҗытә-хиуәттәм. Хохәй быдырмә нә зәйтә-дуәттыл бафәдзәхста, стәй ахсызғонәй ныууылафыди әмә зәгъы:

— Мелыкъо, дәхицән та иу удыбәстә скодтай. Абон та у мә цардыбонтәй иу, әмә әнә хиционәй хъәды халон дәр — мәгуыр, әлгъыист. Хуыцауәй арфәгонд фәуәнт хъәубәстә. Хорз мәм кәсынц, әндәр иунәгәй цы фәуаин?!

— Нә дә абәрәг кәнынц ләппутә? — афарста йә мад сабыр хъәләсәй.

— Әрбауайынц афәдзы дзәргъы искуы иунәг хатт, әмә мастьыхосән, уәлмәрд бәрәтгәнәгау. Зымәгон куы амәлон, уәд мә мардмә цәугә дәр не 'рбакәндзысты...

— Омә цәуынән дәр дард у, — хъавгәйә дзурыныл архайы мад, фәлә зәронд ләгмә әндәр хъуыдитә уыди.

— Дарды тыххәй нә баззайынц мә кәстәртә, сәхи мәгуыр удты койыл уыдысты әмә ныр дәр сты, әндәр сә бар уыди быдыры хәстәгдәр хъәуты цәрынәй дәр. Әрвадәлтәй чи Салыгәрдәны әрәнцад, чи — Әрыдоны, чи та — Къардиуы. Уыдон әнә сахар нал ләууыдысты әмә дзы цы амонд ссардтой әнәрхъуыды, әнәуынаффайә? Әнә базыртәй мәргъитимә тахтысты, әдзәфхад хәрдҗытыл та саргыбыхтимә дугъы уадысты, әмә кәйдәр байбыны къуымы цыиф ызмәнтынц.

Æгәристәмәй сын сыгъдәг дон баназынән нәй, сыгъдәг къәбәр — баһәрынән. Алцыпәт дәр — әлхәнәттагәй... Æз сәм дыууә боны фәдән, артыккаг мә цәрынән уым нал хъәуы. Ам күң амәлон, уәд мә адәмы әфсәрмәй уәddәр банағәндәйсүйнен сыйжыты...

— Інәныгәдәй амничима бazzад, фәлә нын дзәбәхәй цәр, Бетъре!

— Цәргә дәр — хъәубәсты ныфсәй, мәлгә дәр, Мелыкъо, амә Мадизәны фәдзәхст у дә бинонитимә!..

Бирә фәныхәстә кодтой, стәй немә уынгмә рацыди ләдзәджы әнцәйтты гәзәмә цудгәйә әмә ма нә уым дәр рәвдауы фәлмән хъәләсүуагәй... Хәхбәсты цәрджытә урсаг арахәй дзыккатәй фылдәр цы кодтой, фәлә йә кой күң раңдайы, уәд цәстүтил ауайы Бетъре сәгдзыд зәхбын хәдзары сихоры цәрвәджын ивәзаг дзыкка хәргәйә... Æмае күңд диссаг у цард: мысинаң свәййи йә әхсызгондәр цинтә, хъыгагдәр мәстүтил равгәй зәры бонты...

ФӘЛВӘРАЙЫ БОН УАЗӘГУАТЫ

Хуыцаубоны, фосы Фәлвәрайы боны Æзгъилы стыр хъәубәстә уәлдай раздәр базмәлыд. Сауҳохы фәтән уәхсчытыл хурытынта күйдәр банаидзәвдисты, афтә алчи йә райсомы зылдтытә бакодта: әрдигътой фос, ауагътой сә дзугтә-дзугтәй цәгатварсы хизәнтәм Раздоны хъәдын хидыл. Гуыриты хәдзарвәндаг дәр райсомы күистәгтә фесты әмә бәрәгбонмә кувинәгтә цәттә кәнүнц. Рагацу пецы арт бандзәрстый, сә фәлахс къулгард цигәсүл байдытой әмә зәхбын хәдзары цыппәркъахыг дәргъәццион фынг әрәвәрдтой, йә разы түтгарзән — уәрәхбын ныллағ къәрта, стәй сыгъдәг дон — гыццыл тъәпәнәджы хъәдын къусимә. Уәдмә Бестыр хорасан нәл уәрыччы сәрдигон фосдонәй схәццә кодта, әмә йын фынджы фарсмә хурырдам ләугәйә цәхх адартта Папа, стәй бәгәныйы нуазәнәй акуывта әмә кувәттагавәрдтта Бестырмә. Max Коляимә иуварсәй кәсәм кусартгәнджытәм, әмә Папа әнәдзургәйә уәрыччы сыйкъатыл күңд әрхәңцид галиу къухәй, афтә мәм Уалент дзуры, ды гыццыл къәрта сис әмә йә тутмә бадар, зәгъгә. Нәхимә дәр фосән әргәвдгәйә

тәригъәд кодтон, фәлә хистәрты ныхасмә нә байхъусын ағъдауыл әнәуынон кодта сывәллоны әнәуаджы, ағоммәгәсі номәй, әмә мәхи фысымты цәстү нә бафтыдтон, афтәмәй фелвәстон тугарз... Мә фыды хуызән Папа дәр сабыргай архайдта кусарт кәнгәйә, әмә тугәй иунәг әртак дәр зәхбын хәдзары уәгъдәй не 'рхаудта. Уәрыччы сәр әргәвдәнүрдәм тәвд пецы цәхәрмә бадардта Папа, стәй йә кусарты әфцәгыл ныхасағай авәрдта әмә загъта:

— Барст фәу Фосы Фәлвәрайән!..

Цалынмә ләгтә кусартыл архайдтой, уәдмә Къадзиан арынг әрфәлдәхта, хәрзәфснайдәй ссад балуәрста, хыссә скодта, инджын цыхт бассәста, стад фиу лыстәг скарста уәливыхтә әмә әртыдзыхәттә кәнинәввонгәй. Мах дәр Коляимә тугарзы сәр амбәрзтам фәйнәджы лыттараң ыншынан әмә ләгтә къухтыл ахсынәввонгәй дон кәнәм радыгай, афтә Асиан, тыргы хурмә бадгәйә, дзуры:

— Бетъре уә ма ферох уәд!

— Нә ферох уыдзәни, нә: әртә әртыдзыхоны йын афың-дзыстәм бәрәгбоны кувинагән, — дзуры йәм Къадзиан гом рудзынгәй, әмә уый фәтыхсәгай кодта:

— Хыыг ын уыдзәни, — әрвиттәгагәй йә бәрәгбонән кув-дзәни әви сымахән, уырдәм әм бауайәд чызг, кәм и?!

— Уәттә әфснайын, гыцци, әмә йәм гыццыл фәстәдәр бауайдзынән, — хъуысы мады ныхас кәройнаг уатәй...

Кусарт бәстон уәнгтәгөнд куы фәци, уәд Папа царм карды комәй ныххафта, цәxx ыл байзәрста әмә йә хүылфырдәм дывәрсыгәй уәргъуыны тыхт бакодта, стәй йә тугарзы уәләе әрәвәрдта рәстәгмә хәдзары къуымы. Уалент тъәнгтәгәнән лыстәг кард райста әмә Коляимә дзуры, фәхәц мын иу кәроныл, зәгъгә, әз та сын дон уагътон тъәнгты. Уәцъәф, зынәхсән дәр хәрзәхсад ныккодтам, афтә нын Къадзиан цыхцыры донәй дыууә къәрттайы нә разы авәрдта. Бестыр дәр фыццаг кусарты сәр ацарайдта, стәй — кусарты къәхтә. Әппәт фыдызгъәл хәрзәхсадәй уәларты бавәрынхъус уыдис-ты, әрмәст ма физонағән уәхст хъуыди, әмә Бестыр холлаг-доны уәлкъәсәрәй бәрзуис райста...

Цалынмә кувинәгтә цәттә кодтой, уәдмә бинонтә аходә-ны номыл әхсиримә хъәбәрхоры тәнәг луаситә ахордтой, әмә Уалент баҳ ахсынмә ацыд Дзуары фәзмә...

Фәлвәрайы боны мах хъәубәстә дәр кодтой фосы үтәй кусәртүтә, фәлә нә дзуар уыди хъәуы астәу къуыбырыл, әмәй йәм кувинагән хастой әртыгай уәливиыхтә, әртыдзыхәттә кусарты физонәгимә, стәй нозтән — бәгәны, къуымәл. Цыдысты йәм ләгтә уырдыгыстәгә ләппутимә.

Әзгъили хъәубәстән сәхи мидәг дәр уыди дыууә раны кувәндәттә, фәлә Фәлвәрайы боны цыдысты Сантыхосы дзуармә. Бебеты комы нәудзар фахсыл әм дзәвгар суайын хъуыди, әмәй йә кувинәгтә чи бәхыл хаста, чи — фистәгәй. Гуыритә сә кусарты фыдызгъәл сәрәй къахмә дәргъәццион егъау сивыры бәстон сывәрдтой инна кувинәгтимә, бамбәрстөй сә сыгъдәг үрс кәрдәйнагәй, әмә сә Уалент саргыбыхыл әвәстиатәй дзуарыбынмә схаста. Мах дәр цыппарәй кәрәдзий фәдил Җәүәм, әмә та, әрдзы диссәгтәм кәсгәйә, Коляимә фәсте аzzайәм. Хур бәрzonдәй тавы, әмә дидинәгдҗын сәрвәттә әмәрттывд кәнинц. Күйд уәләмә Җәүәм, афтә кәмттә цима алырдыгәйтү сәхиуыл фәйнәрдәм ахәццыдысты бәрәгбоны хынцмә. Бәстә змәләг ысси дзуарыбынмә суайән нәухәст къахвәндәгтыл. Мах хъәуы дәр дзуарыбынмә нәлгоймәгтә цыдысты, фәлә нын Әзгъили стыр хъәубәсты ләгтимә Җәүәм абарән уыди, иу сихы бәрц дәр не 'йиәфтам, әмә уыйбәрц кувивдонты змәлдмә цымыдисәй күиннә кастайн!.

Сантыхосы дзуары бынаты бәрәгәй зындысты айнәг стыр дуртә. Уыдоны астәу нәудзар тымбыл фәзуаты амад уыди сисдурәй къуск, әмә уым әппәрстөй мысайнәгтә, кувивды та бадтысты дзәвгар уәлдәр нәудзар фәзуаты. Нәудзары бәрәгәй зындысты дурын бадәнтә дывәрсыгәй. Бадәнты астәуты цалдәр раны уыди къәйдуртәй фынгтә, әмә уыдоныл әрәвәрдтой кувинәгтә, стәй күйдхистәрәй рабадтысты ләгтә, кәстәртә та дыууә фарсәй ләугәйә ләггад кодтой. Скувыны онг куы срәвдз сты, уәд уырдыгыстәг бәгәныстон дзагтарзимә хистәртү раз рахизфарсәй баләууыди әмә әртә зырнайылд хъәдын нуазәнү әртә хистәрмә авәрдта. Уыдон сә нымәтхудтә фелвәстөй әмә кувынәввонгәй фестадысты сә мидбынәттү, систадысты сә дәллагфарс бадәг кувивдонтә дәр уыңы әнә уәлдай змәлдәй әмә систой сә худтә. Әппәтү хистәрән бадти урсбоцъо зәрөнд ләг сирхбын куырат әмә фәсмын цъәх цүххъайы. Йә астәуыл — нарағ әвзистарәзт

мәскуы рон сауфистон хъамаимә. Йә дыууә фарсы бадәг хистәртән дәр сә сәрыйхил фәхалас, фәлә әрыгондәрәй зыныңц. Мә карәнтә, мәнәй хистәртә гәзәмә иуварсәй бадты кәронмә хәстәг ләууынц әнә уәлдай змәлдәй, әмә, хистәр күвүн күү райдыңта, уәд мын Коля мә хъусы уләфәгау дзуры: «Уый нәхи Соло күвү:»

Стыр хъәубәстәм стыр фарн вәййы. Нә хъәуы, Хъәдысәры Айлартәм дәр уыди фәрнджын хистәртә, дәсны кувджытә әмә әгъдауыл ләттәдәнәт, «оммен» зәгъяг кәстәртә, фәлә Фәлвәрайы күвүдү Әзгүли хъәубәстә сәхи уәлдай фәзми-нагдәрәй, бәллиццагдәрәй равдыстор: цы — артә хистәры аив, цыбыр күвүн, цы — кәстәрты сабыр хъәләс, «оммен» кәнгәйә. Кувәттәй үалынмә артә кәстәры сахуистор, уәдмә хистәртә дәр ләууысты, стәй әрбадтысты... Фың-цаг сидт кәронмә күү ахәццә, физондҗыты уәхстытәй күү фәхицән кодтой, уәд Соло уырдыгләуджытәм дзуры:

— Кәстәртә, әгъдәуттә уын амонын нә хъәуы, фәлә фәткыл — алцыппәт дәр дзуарыбын бадгәйә, әмә сывәл-ләттәм ләмбынәгдәр әркәсүт!

Абадын нә кодтой наудзар къуыбыры алыварс, әмә кувәттә физондҗытәй уәливиҳты кәрстытимә алкәмән дәр къухмә радтой, стәй нын райуәрстор уәливиҳтә, арты-дзыхәттә әмә, фыдызгъәләй цы әмбәлди, уыдан бағәнны-имә... Хәйттән сә фылдәр уыдысты фыдызгъәләй базыгтә әмә стуытә, мәнмә дәр дзы хәрәфырты номыл иу стуы әрхаудта зәрдилдарынән... Фәстәдәр күүд базыдтон чындз-хасты, күвүдү әгъдәуттә, афтәмәй кусарты базыгтә әмә стуытә уыдысты нуазәнимә стырдәр фарны хәрзтә бәркады фынгтыл, әмә сын хъуыди сәрмагонд фәтк, бынат әмә рәстәг раттынән. Кувгә әмә сә дәтгә цы кодтой хистәртә, әндәр сә әгъдауыл ахуистор кәстәртә арфәйи номәй бәрәг уагыл. Күвүдү дәр әмә чындзәхсәвы дәр кусартән йә рахиз базыг хаудта бадты кәстәртәм кувәттә фәсивәдмә кәстәрты рәгъы фәстә. Уәдә кусартән йә дыууә стуыйә иу хаудта сиахсмә, иннае — хәрәфыртмә әгъдауыл, фәткыл. Әгъдау чи нә зыдта, уыци хистәртән та уәлдай нә уыди: базыг әмә стуыйы фыдызгъәл сәхәдәг дәр баҳортаиккой...

Дзуарыбыны күвинәттәй сәрмагонд хәйттә сәвәртой алы

хәдзарән дәр йә куывдтон тәбәгъы, уыдонимә фыййәуттән — әфцәджы хәйттә, бирәгъты номыл та — мәкъуыртә. Хәхбәсты ираеттәм иумәйаг әгъдауән бazzад алы кусартәй дәр фыйиауән әфцәджы хай дәттын, бирәгъы номыл та — мәкъуыры хай. Дзәвгар цымыдисаг әгъдәуттә — фәрнджының ирон хъәубәстән, фәлә сын ныры фәлтәртә, стыр хъыагән, налдәр сә хуыз хатынц, налдәр сә мидис зонынц...

Куывды уыдаид әви чындахсәвы, уәddәр Уастырджийы номыл сидты фәстә кодтой әгъдауыл Уастырджийы зарәг. Әзгъили хъәубәсты куывдонтә дәр фыццаг азарыдысты Уастырджийы зарәг, стәй — Фәлвәрайы сидты фәстә Фәлвәрайы зарәг, әмә кәмттә цины нығъуылдысты...

Бәркады рәгъ кәронмә фәцәйхәцә кодта, афтә уадымс фәлмән сыг кәцәйдәр рахаста, әмә хъарм аәтәхтимә хуры тынтә арвырдыны сәдәгай фәлгонцтәй-хуызтәй дзуары сәрмә ахъазыдысты әнәрцыды диссагән!. Ахәм у дунейы сконд: бәрәгбоны фарнәй арв әмә зәххы хорзәхтә байу вәййынц кувәг адәмы хъуыдитимә хәрзудыбәсты әвдисәнән... Әзгъили хистәртә куыд дзырдтой, афтәмәй Фәлвәрайы бон арвыл иунәг мигъы мур куынае уа, уәddәр Сантыхосы дзуары сәрмә фәлмән хъарм сыгән әнә фәзынгә нә вәййы...

МӘ ДЫККАГ БАЛЦ — РАЦЬГОММАӘ

Рацьгомы гуырдзиаг хъәуттәй нәм хәстәгдәр уыди Гуылур (Глола), әмә арәх әмбәлдистәм кәрәдзиуыл фәндагыл җәугәйә, хъәдү әмә хосы куыстытә кәнгәйә. Баст уыдистәм Гуылуры адәмимә хәстәгады тәгтәй дәр: уыди нын дзы цып-пар сиахсы, уыдонәй дыууәйи бинойнәгтә — мә фыдыхотә.

Хистәр фыдыхо Уәлгъя — нылләг къәсхуыртә сылгоймаг — уыди Берыччиты Михойы цардәмбал. Асәй йә цас фәкада-вар кодта әрдз, уыйбәрц ын радта удхъомысы сыгъдәгдәр, бәркаддәр хәрзтә. Цыфәнды ныхстуаты бынаты дәр йәхи сыгъдәг уды тавсәй ныифс ләвәрдта адәймагән. Фәлмәнзәрдә, тәригъәдгәнагәй — кәрдзындәттон әмә цингәнаг. Бонисәрән нә куынае федтаид, уәddәр фырцинәй йә цәстый-сыгтә акалдаиккәй фембәлгәйә. Сывәллонән әппәттәй әхсыз-гондәр вәййынц ныййарәг мады рәвдыйд ныхас әмә буары тавс, фәлә Уәлгъайы удыхъәды хәрзтән әмбал нә уыди.

Йәхицән цот нә рацыд, әмә уый хыгъд хоты, әфсымәрты зәнәгыл йә удаёй арт Җагъта, комыкомдәгтә сын ләвәрдта Ҷыфәнды хъуагәй дәр...

Йә цардәмбалән — Михойән — әрдз уәлдайджынтәй радта конд әмә уынд, тых әмә хъару, зонд әмә әрхъуыды фәлмән, рәдуа зәрдәимә. Уәнгджын бәрzonд lәгән уызы азты йә хил фәхалас гәзәмә бурхузыәй, фәлә сырхцъар ҆ағсомыл аивәй фидыңтой худәндәстә әрвгъуыз ҆ағстытә әмә бәзджын тарбын әрфгуытә. Йәхи арәх даста әмә сәрд нымәтхуд дардта, зымәг — уәлдзармхуд. Фәлахс кәрддәмдҗын кардимә фәтән гәрзрон хаста әдзух астәүл алвәстәй. Цас әм мә хъус дардтон, уымәй нә сиахс Михомә уыди дыууә күистхъом, ҆ағрхъом ләдҗы хъару сывәллоны фәлмән зәрдәимә, ныфсәй та — әгәрон. ҆ыфәнды ныхстуаты бынаты дәр әй тыхстәй, рохстәй ләугәйә нә федтаис. ҆ембисонд хәхбәсты зымәдҗы тымыгътә, хъызтытә уыдышты хостә, сугтә ласгәйә, фәлә йын хъәдәргъәвәны салд хъәдтә, әмхъәл әруадзәны бадтмәкъуылтә дәр фәцуыны, фенәныфсы хъомыс нә ардтой. Цас тымыгътә тынгдәр зилдүх кодтаиккой, хъызт буармә салдәй әвнәлдтаид, уыйбәрц Михо архайдта уәндондәрәй, әмә йә хид калдтаид, йә комытәф фәздәгау абухтаид уазалимә... Бирә хъаруджын, кусаг әмә әрхъуыдҗын ләгтә әрәййәфтой алы кәмтты, фәлә уыдоны астәу Михо зынди бәрәгдәрәй. Уарзта әппәт хәдзары күистытә дәр әмә ерысәй, хъазуатәй архайдта куыд нәлгоймәгтимә, афтә сылгоймәгтимә дәр. Хъәзуиуты йә хос кәрдгәйә федтон нәлгоймәгтимә, хуымгәрдгәйә — сылгоймәгтимә, әмә — цы йә цәвәгәй арәхст, цы — йә әхсырфәй. Даргъ хәсны әппәты фәсте әрләууыдаид әмә әмбисмә әввахс әппәты разәй фәуыдаид, афтә рәвдз карста. Тынуәрдәнты хъәддыхтәр сылгоймәгтән ком нә ләвәрдта дыууәрдәм хъазуаты ҆ағгәйә... Гъемә, стыр диссагән, хъаруджын әмә күистуарзаг Михойы никәд федтон әнәхъән уәливых бахәргә иунәг әрбадтән, ахәм гуыххәл уыди... Фәлә алы хәринагыл дәр рәузонд, сыйгъдәгзәрдә сывәллонәй тынгдәр цин кодта. Йә мидбылты баҳудтаид хәринаджы аддҗын тәфмә, армытәпәнтә қәрәдзиуыл асәрфтаид, ҆ағстытә уәлдай райгondәй ферттывдтаиккой. ҆ыфәнды хәринаг ма уыдаид, уәддәр әм әхсызгонәй әгъдауыл әвнәлдта әнә уәлдай хуыздәр

ахуыйәнтә агургәйә. Хъызт боны искуы кусгәйә уазал картоф куы системаид йә күхмә, уәddәр загътаид: «Цай адгин да, цай адгин!» Иронау хорз зыдта, фәлә дзырдта әдзух дыгуроныздәхтәй, әмәй йыл уый дәр диссаджы хорз фидыдта. Хәринәгтә әвзарынәй, уыдоныл фаутә әвәрынәй хъыгдәр ницы уыди Михойән әмәй ахәм заман уайдзәф кодта: «Къацо, ци мита канис, ци мита?! Да размә харинагай ци аравардтой, уий адгинан бахар ана равзар-бавзарай!»

Ләг әмәй ус — фәрәтхъәдәй барст, зәгъгә, әмбисондән бazzад. Гыщыл Уәлгъя әмәй стыр хъаруджын Михо кәрәдзий аккаг уыдысты сыгъдәг әрдзон удыхъәдәй, хәларзәрдәйә, цәстуарzon әмәй кәрдзындәттонәй, уәздан әмәй хәрзудыбәстәй. Гулыуры тәккә паддзахвәндаджы былыл цардысты хъәдын уәладзыг бәстыхайы әмәй, сә хидгуистәй фәндаггәттән цәхх-кәрдзын цас фәләвәрдтой, уый цәрәнбонты мысинаян бәэззы...

Иу сәрдыгон райдзаст бон аходәны фәстә Михо сә кәрты бәхүәрдоны алыварс әрзылд, рәтәнәгъдтыл хәрдмә схәңцид, азмәлыштә сә кодта тәләссонәй тәрсәгай, йәхәдәг дзуры:

— Райсом-базари бон Они калаки, уад та ниууиккам, — скости нәм уәладзыдджы тыргъмә.

— Цастә ныууанинаг у Онмә, фәлә дзы цы уәй акәндзыстәм, цы әлхәнгә бакәндзыстәм? — фәрсы йә Уәлгъя.

— Уайяг — нартихор ама цихтитә, алханинагта уми сбараг удзиши, фала уахи аравдз канут! — фәңзыбыр кодта ныхас Михо.

— Мах цас рәвдзгәнинаг стәм, — әрхоста мын мәе уәхск ахсызгонәй Уәлгъя, мидбылты худгәйә.

Цалынмә мәе фыдыко йә дарәс ивта, хордзенты цыхтытә әвәрдта, уәдмә Михо уәрдоны гуыффәйы ногкарст кәрдәдҗы уәлә бидырәй әрласәггаг нартихорәй иу голлаг разуәзәй авәрдта, бәх аифтыгъта, бадәнфәйнәгыл уәләдарән нымәт дыдагъәй айттыгъта, йәхәдәг мәнмә дзуры:

— Аз — бахтараг, ди ма фарсма абаддзина ама — Они калакма. Фенай уми диссагта, каддара да зардама фацауиккой! — әрхоста бадән фәйнәг ехсы хъәдәй.

Уәлгъя бинаг нымәты уәлә гуыффәйы бады, аз — Михойы галиуварс, афтәмәй араст стәм уырдыгаивәй паддзахвәндагыл Они калакмә. Сәрдәй, зымәгәй Мамысоны әфцәдҗы сәрты кәдәм фәтындытой Цәгат Иры цәрджытә сә базайрәгтимә,

уыцы Оны калакмæ, æмæ мæ цинæн кæрон нал уыди бæстывæрдмæ лæмбынаæт кæсгæйæ...

Гүйлүрү хъæубæстæ дыууæ дихæй цардысты хихджын тархъæды астæу, æмæ се 'хсæнты калди Цъанцъахы дон. Донæн рахизварсы зæхх нымадтой хуссарыл, галиуварс та — цæгатыл. Дыууæ фарсы дæр сагтой дыргъбæлæстæ, фæлæ Рацъгомы хуызæн дыргъ нæ лæвæрдтой. Хуымты мæнæу, хлепа æмæ хъæбæрхоры уæлдай тыдтой нартхор дæр, фæлæ быдыры хуызæн егъяу æфсир нæ кодта. Хъæддаг дыргъæй дзы арах уыди кæрдо æмæ бал, цæхæрадоны халсартæй — нас, нуры, хъæдындз æмæ басгæрджытæ цалдæр хуызæй. Картоф дзы зади, фæлæ Хъæдисæры картофæй дзæвгар мæгуыраудæр. Max хъæуы хуызæн уым дæр уазал суадæттæ æмæ карз суæрттæ — арах, фæлæ халсарæй, хæрыны кæрдæджытæй — мæгуыраудæр.

Куыддæлæмæ цæуæм, афтæ мын бæстывæрды нæмттæ амонынц радыгай. Цъанцъахы доны сæрты дыууæ раны ахызтыстæм хъæдын хидтыл, стæй тархъæды астæу æваст нæ фæндагыл февзæрд егъяу сырхахуырст æфсæйнаг хид. Йæ фæрсты чъилтæ — æнахуыр бæрзонд, стæй max хъæуы æфсæйнаг хидæй — даргъдæр.

— Уый Магъалхид у, — зæгъгæ, мын амоны Уæлгъа. — Ам баиу вæййынц Цъанцъахы æмæ Рионы дæттæ, æмæ, куыд ивылдæй цæуынц хиды бинты, уымæ нæ кæссыс?! Магъалхид туырдзиагау амоны бæрzonд хид, — бæстон бамбарын кодта фыдыхо, æмæ Михо дæр доны уазал пырхæнтæй æрхæцæгау бафишпайдата:

— Уаринта на уди цалдар бони, уаддар куд ивиладай цауи Рионы дон пиллон калгайа. Такка хурхатани зайта, цьитита таинц ама удони измалдай райвид... Куд загъис? — афарста мæ. — Хамзелаи донай егъяудар нау?! — басхуиста мæ хиды фале, йæхæдæг бæхы рохтæ базмæлын кодта, афтæмæй йехсы фындиндæй дæле коммæ амоны: — Онима бахизаны фендзина, куд фатанай цаудзани, уий...

Магъалхидæй дæлæмæ райдыйда Рацъгом Рионы дыууæ фарсæй, æмæ йæ хъæутæ дæр сты уыцы æмхуызон нæмттæй къæйттæ: Цæгаты æмæ Хуссары Уцъера, Цæгаты æмæ Хуссары Начьет. Дыууæ фарсы хъæутæн дæр сæ хоры хуымтимæ — сæндæттæ. Рацъгомы хойраг æмæ дыргъæй Хъæдисæры хъæубæстæ хайджын уыдисты сæрдæй, зымæгæй кæм базары

әлхәнгәйә, кәм та зонгәтәй ләвар хүйнта, дәттинәгтә хәсгәйә, ласгәйә. Уәдә Рацъомы зонгәтә сәхәдәг дәр ластой дыргъ Хъәдысәрмә кәм картофыл, кәм та хосыл ивынмә. Уыңы уавәрты Рацъомы бәркәдты ад зыдтон, фәлә мын цымыдисаг уыди, уыйәппәт хәрзтә кәм задысты, уыңы бәстә. Гъемә цыппар җәстәй кастән әнәзонгә бәстыгъәдмә. Фәндатыл кәм зымәгон зәйүат разыны, кәм — сәрдигон дурхауән, әмә сә Михо номәй-номмә амоны: «Уий мана Цыидроти зайцауан, уий та — Дурхауан лабирд», — зәгъгә.

Үцъерайы карз суарәй әхсызгонәй банизтам, фәлә уымәй дәләмә хур тынгдәр әндавы, әмә зәрдә дон агуры, фәлә цыхцырты суадәттә цыдәр хъарм уыдисты. Уыңы хъуагдзинады хыгъд фәндаг дәр фәләгъздәр, фәуәрәхдәр күйдәләмә дыргъдәтты, сәндәтты астәуты җәугәйә. Дыргъбәләстә — нылләтгомау, фәлә — зад. Сәндәтты цъәххосы донәй бапырх кодтой, әмә хурмә әрттивинц. Фәндаджы рәбынта — әнгом амад дурәй, әмә систыл дзедәрәг ставд цупәлттәй схылди. Чердәмфәнды дзы ма фәкәс, уәдәр уәгъды калдәй нәдәр хүйртә фендзынә, нәдәр бырәттә, афтә әфснайд сты хъәуты уынгтә дәр... Иу фәзыхъәуы кәрон Михо бәх фәүрәдта, уәрдонәй әрхызти әмә дзуры: «На зонгати абараг канон аз, симах бахма факасут». Цалынмә мын фыдыко хъәубәсты амыдта, уәдмә Михо фездәхт йә зонгәтәй. Лыстәг уисәй быд къалатиый рахаста балтә, афтәмәй дзуры: «Заронд лаги ум на айяфтон. Заронд ус ама киндү удисти хадзари ама уин мана балта рарвистой», — әрәвәрдта сә гуыффәйы бәстон.

— Сә хүйн — бирә әмә Хуыңауы зәрдыл хорзәй ләу-үәнт, нә буц фысымтә! — фестад Уәлгъя йә мидбынат, йәхәдәг мәм амоны: — Гуыффәйы нылләтгәр әрбад әмә сә дзәбәхтәй ахәр!

— Иуулдар дзабах исти рагъадай, харзадәй, — зәгъгә, абадти Михо уәрдоны әмә бәхы рохтыл әрбахәңыди.

Фәрсыләй бадгәйә хәрәм Уәлгъаймә, Михойән дәр армыдзаг авәрәм бадән фәйнәгты, әмә цы — сә хәрзад, цы — сә донджен.

Алы комбәстән дәр вәййы дыууә хуызы хәрзтә: иу — әрдзон, иннә адәмөн. Рацъомы адәмөн нә хъәуы хистәртә хуыдтой дуры әмә хъәды фырттә, уымән әмә сә ләгтә әмхуызонай

дәсны уыдысты хъәды әмә дуры күистытәм. Хұымы, уығар-даңы, сәрвәтты зәххәй кадавар Рацъомы адәм бәстон күистой сә зәххы гәппәлтә. Агуаты бәрәц фәзуаты дәр ныс-сагътаиккөй кәнә сәнәфсиры, кәнә дыргыы бәлас. Зәххы, бәстывәрды хәрзтыл ауәрсторы фыдәлты хәзнатату. Алы уазал суадоны, карз суары дәр сын уыди аив сисамадимә цыхцыр әвәрд, хұымтә — бәстон әхгәд. Бирае цәмәйдәрты фәзми-наг уыдысты Рацъомы адәм мах хъәубәстән. Әрәтвәззәгмә хәдзары күистәгтә бакодтаиккөй сә ләгтә, стәй суанг уалдзәгмә цыдысты Цәгат Ирмә нардуаты күисты фәдыл. Рацъеттә Уәрәсейи къуымты күисторы әмә цардысты, фәлә хәбәсты сә фыдәлты къонатә әдзәрәгәй на уагътой ирает-ты хуызән цыфәнды къуындәгән дәр...

Нә хъәуы хистәрты ныхәсты зәрдыл даргәйә кәсын фәндагыл қәуджытәм, әмә Михоимә кәрәдзийән «бон хорз» фәзәгъынц үзыңи иугъәдонәй зонгәтату, районды ныфсәвәр-дау наәлгоймагәй сылгоймагмә. Әгъдауыл, бәрцил — алцыпрает дәр комбәсты әрдзон хәрзтән-бәркәйтән нымд кәнгәйә...

Рацъомы хъәуты, стыр диссагән, сыйджытсәр бәстыхай на федтон. Хәдзарәй скъяты онг сә тыгуыртә — хъуарийә әнгом әмбәрзт, стәй дәрдзәәф кәрәдзимә. Систә дәр — чырыимә рәсугъыд амад. Мамысоны хуызән дзы кәрәдзийы әккәйтты иунәг хъәуы дәр хәдзәрттә на федтон. Дыууә раны ма цәст әрхәңцид әрдәгхәлд мәсгүитыл әмә мәхинимәрә дис код-тон: цы уәлдай фылдәр ма амадтой Мамысонгомы мәсгүйтә?!

Оны калак Рионы галиуфарсы стыр фәзуат әрцахста, әмә мәм фәкасти әвәджиауы әгәрон уәле бынма фәлгәсгәйә. Хуссарварсәй йәм хидыл бауайын хъуыди, әмә изәры хурны-гүйлдыл куыдәр йә кәрон аләууыдистәм, афтә Михо уәр-донәй ахызти, бәхы рохтыл галиу къухәй әрхәңцид, афтәмәй дзурьи:

— Фидар бадут ама донма ма касут, науад уа сарта разил-дзиsti улантам кастай!.. Бах тарсаг нау, фала аци хидай фарон аппаргә кодта...

Уәлгъаймә гуыффәйи ныллаңдәр нахи ныффидал кодтам, фәлә наем ивылд доны пырхәнтә хәецә кәненц. Михойы загъ-дау, Рионы дон Оны калакмә бахизәни уәлдай уәрәхдәрәй калди, әмә йә уыләнтә хъәдүнхиды бынгъәдтыл сәхи хос-той... Ноджы дәргәй-дәргъмә хъәдын хидән фәрсты

сәргъәйтә нә уыди әмә ауындың азмәлүд... Күң фәфале стәм, үәд Уәлгъя йәхииуыл дзуәрттә бафтыңта әмә дзуры: «Хуыңа — табу, дзәбәхәй әрбахызыстәм!»

Оны калачы базары фәзмә хәстәг Михой зонгатәм әхсәвиуат бакодтам, стәй райсомы хурыскастыл нә уәрдон дурын әмбонды рәбынмә хәстәг суагътам, әмә Михо дзуры:

— Аз цалинма нартихор ама цихтита уай канон, уадма симах базари диссагта фенут!

— О, о, фенәм уал үәййәгтә, стәй алхәндзыстәм, цы нә хъәуы, уыдон, — фәхәңцыд мын мә цонгыл Уәлгъя.

Кәсүн базары фәзмә, әмә адәм әмымзәлд кәнынц чи — фистәгәй, чи — уәрдоны, чи — саргы бәхыл. Ныллаөт багаләг уәрдәттә сә иугуыр хъәдын цәлхытыл хъыррыстый тулынц, дзуараөвәрдәй рәтәнәгъедты дзуакатә хъәбәрвәдил хафынц. Базары астәуәй рәгътай — хъәдын фынгтә, әмә сыл равәрдтой алы диссәгтә: дырғы әмә халсар, нәмымгхор әмә ссад, хус фыдызыгъәл әмә урссаг, нозты хуызтә әмә судзагхәлттә, дзаджәджинәгтә әмә дзуултә, цылләйы әмә гәнә дәстәдҗытә, къахы әмә уәләйидарәс, къуым билтә әмә цәрмитә, хъәдын әмә әфсәйнаг күсәнгәрзтә. Әмә чи банимадтаид уыйбәрц бәркәдтә-базайрағтә!. Фыдыко разәй цәуы әмә әргътәй афәрсү гуырдзиагау. Әз әрмахуыр уәрыккау уайын йә фәдил, әмә уыйәппәт адәмы змәлдәмә кәсинай афәлладтән, хъустә къуыззитт кәнын райдытой. Фәнди мә адәмы иугәндзон змәлдәй иуварс баләууын, фәлә фыдыхойы әфсәрмәй тындзын размә. Сәнтә цы рәгъыл уай кодтой, уырдәм күң фәзылдыстәм, үәд дзы әмбисастәуәй ләгтү къорд ләугәйә нуазынц, афтәмәй цыдәр әмтъерийә сә цъаелхъәр күң иронуарайхъуысы, күң гуырдзиагау, әмә мын Уәлгъя мә къухыл фәхәңцыд, стәй бамбарын кодта:

— Сәнәй та уынәттагәй фәрасыг сты нә худинаттәнәг ирәттә әмә комбәсты адәмы сәхимә әрүхъуын кодтой.

— Әмә ам дәр цәры ирәттә? — афарстон әй диссагау.

— Цәры донән рахизфарсәй фәсрәгъ, әмә фырәдзәллагәй сәхи әвзаг дәр ферох кодтой, гуырдзиагау дәр рәстмә дзурыныл нә сахуыр сты, — зәгъгә, фәстәмә күйд фәзылдыстәм, афтә «аралойә» базарыдысты, әмә уыданы хъәрмә уәлдай хъуыдтыл фәдән. Уәлгъя ма дурынтә уәйгәнәджы раз баләууыди, уый ауыдтон уыйбәрц адәмы әхсәнты тыхцыд

кәнгәйә, стәй мә сәр разиләгау кодта, хъустә ривәд күройы бын ләууәгая сыр-сыр райдытой... Цы фәци фыдыыхо, зәгъгә, әстәй агурын, әмә нал зыны. Күү иуырдәм ауайын, күү — иннәрдәм, афтәмәй буар рахид. Чердәм цыдтән, уйй дәр фыртыхстәй нал әмбәрстон. Ёрәджиау базары рәбынмә бафтыдтән әмә уым ныллағомау хәдзары дурын асиныл әрбадтән. Адәм дыууәрдәм цәуынц мә рәэсты әмә мәм зулмә әрбакасынц... Уалынмә иу әрыгон сылгоймаг йә хәссинәгтә мә цуры әрәвәрдта, йәхәдәг мә сабыр хъәләсәй фәрсү, де 'мәлләттә кәм сты, зәгъгә. Мә сәр банкъуистон, нае зонын, зәгъгә, әмә йә мидбылты баҳудти, стәй мын къухтәй амонгәйә бамбарын кодта:

— Агурынц дә, әмә ам фәләуу дзаумәтты раз, аэз сәм ауайон!

Иу каст кәйдәр хәссинәгтәм кодтон, иннае — адәммә, афтәмәй мыл рәстәг ныддаргъ. Хур арвы астәумә стылди, афтә мә хәрзгәнәг сылгоймаг фыдыхомә кәңейдәр мә уәлхъус аләууыдысты, әмә мыл кәуынхъәләсәй ныттыхсти Уәлгъя:

— Цы мын әрбадә, цы?! Каң дә нал баңгуырдтон, ахәм къуым күнәуал бazzад базары. Ацы асины рәэсты дәр цалдәр хатты ахызтән дыууәрдәм...

— Ёз та сымах агуырдтон, — зәгъгә, йәм дзурын.

— Гъемә мәнә сыйхәтты чындзән Хуыцау хорз ракәнәд! Фембәлди дыл, әндәр дә кәмыйты агуырдтаиккам, — ракәңый мын мә къухыл ногәй фәдзәгъәләй тәрсәгая.

Уәдмә Михо нартхор әмә цыхтытә аүәй кодта, бәх сифтыгъта әмә базары дәллаг кәрон махмә әнхъәлмә каст. Йә разы күү аләууыдыстәм, уәд баҳудти, стәй Уәлгъайы азымы дары:

— Заронд ус сиваллони anzонга адами ахсан базари астай ниууагъта, йехадаг разма тиндзи!..

— Мә мадыстән, нае! Йә къухыл бын хәңидтән, фәлә мын расыг гадамсәтты әдзәлгъәд хъәрмә цыдәр әрбаци... Ивылд донырдәм, зәгъын, күү адзәгъәл уа! Ёмә фыртыхстәй цәуылты нае ахъуыды кодтон.

— Ивылд дон ама андар цидарта! — йә къух ауыгъта Михо.

— Кадма зилдта базарил ана исти алхангайа?

— Ёлхәннынән цас рәстәг хъәуы, әмә аэз ауайон, — февнәлдта Уәлгъя хордзентәм цәуыны рәвдзәй, фәлә Михо дзуры мәстәймарәгау:

— Лаяу, науад ди дар фадзагъал уидзина, ама бинтон худинаг канам, — райста хордзентә әмә адәмы астәуты фәаууон.

Мах цалынмә базары кәрөн цыхцыры донаәй ныуәзтам, нәхи бәстәттә-сыгъдәджытә кодтам, уәдмә Михо дзаг хордзентә уәрдоны әрәвәрдта, йәхәдәг нәм дзуры:

— Балханинма къухи ци бафтиди, уйй — хорз, ци на бафтиди, умай та хъаст ма раканут! Гъема нир хадзарма цауинафон у, стей бах дар — таригъад ана хизанай...

— Тәригъәд мах дәр бәргәе стәм әнә сихоры къәбәрәй, фәләе, — йәхъуыды кәрөнмә нал загъта фыдыыхо, әмә Михо хордзентыл йәх къух авәрдта, афтәмәй худәндзастәй дзырдат:

— Сихори къабар дар нам ис ама нуазинаг дар, фала цирадар абадут, науад та фадзагъал уидзистүт!

Дзәвгар суадыстәм комы Оны калакәй, стәй иу хъәдбын фәэзы, цалынмә бәләстү аууон сихор хордтам, уәдмә бәх дәр фәхызти. Сихорән та Михо балхәдта дзул, фыдыгъәл, дыргътә, дурыны дзаг сырх сән, стәй мәнән әеддаг фәлысты фаг тарбын хъуымац... Аддожынән сәнәй дәр банизтон агуывзәйи әрдәг, фәлысты фаг хъуымацәй дәр зәрдә барад, фәләе мә тыхсын кодтой фәдзәгъәлү диссәгтә.

Изәры сатәджы Гуылурмә куы баввахс стәм, уәд Михо уәрдонәй ахызти әмә, фәндаджы кәрәтты нәудзарыл җәугәйә, бафиппайдта:

— Уардони бира бадгайа лаг андзиг кани, ама кад на бафалладта, уад фистагай гиццил ауайам!

— Күяннә бафәлладаид ахәм дард фәндагыл әнахуырәй, — дзуры йәм Уәлгъя, әмә Михо йәх къух ауыгъта:

— Уи хузан лаппуйан ахам фандагтил ауаин цас зин у? Армаст Гъадисари макаман загъ, Оны калаки фадзагъал да, уий, науад нил фахуддзисти.

— Цәуыл ныл фәхүддзысты, уым худинагәй цы и, ничи фәдзәгъәл вәййи әнәзөнгә ран?! — сбуңтә йыл кодта Уәлгъя, әмә Михо баҳудти, стәй хъәрәй загъта:

— Худинагай дзи маци уад, фала Оны базари лаг фесафга никад фехъустон!

— Гъема йә ацыхатт фехъус!

— Ацихатт дар — Хуңауан табу, иуулдәр ам истам! — әрхоста уәрдоны фарс ехсихъәдәй, әмә бәх цырдәр базмәлыд...

ÆХСЫРДАЙÆНЫ СТЫР УÆЛИВЫХ

Фыссын әвзорг бонты мысинаеттә, фәлә мәм кәсынц мих-
цихтә каубыдау куыдфәстагмә. Сәйрагдәрты, цымыдисагдәр-
ты әвзарыныл архайын, әмә сын кәрон нәй. *Æ*хсәнмә-
әхсәнты әхсәнты әхсәнты әхсәнты әхсәнты әхсәнты
цаутаевын, уйй мә разы әхсәнмә-
сләүүү, уайдзәфгәнәгау ныбыщәу вәййы. Царды ивгүйүд
бонтән се 'хызгәттә әхсәнмә-
кәуылты фылдәр вәййынц, фәлә әнә
мастай цин нә фидауы, әнә фыдәхәй — уарзт, әнә уазаләй
— хъарм, әнә фыдәбонәй — әнцой. Гөемә, цард уымән цард
у, әмә йә бонтән къахыртә әхсәнмә-
кәуылты әхсәнмә-
бонтим къәвда уазал бонтә дәр хъауынц.

Хәхбәсты сәрд, фәззәг әмә уалдзәг вәййынц бәрәг цы-
бырдәр, зымәг та — даргъдәр. Уалдзәджы мәйтә комахсән-
ты әмбисәй бәргә райдайынц, фәлә хуымгәнәнтә ахәссынц
суанг хурхәтән мәйы райдайәнмә. Уәдә фәззәджы әмбисас-
тәу мит әруары әмә фосы хизәнтә байсы. Бәлдәрәнмә
хәххон кәрдәджы гуырдзы тых бацәуы, фос сәрвәтты
әфсәдүн райдайынц. Фосы ног үот — раггуирд уәрычытә,
сәнүичытә, родтә хизынмә аңауынц, әмә арәхәй фәэзынынц
урссаджы хәрзтә — әхсир, сылы, хуырх, мисын, цыхт, царв.

Æгъдауылхәст хъаубәстән уыцы афонмә уыди сәрмагонд
фыйайу сә фосән. Фыйайу бынәттон цәрдҗытәй куы уыда-
ид, уәд хәдзәртты радыгай әхсәвиат нә кодта, болы хардз
хәринаг дәр ын не 'вәрдтой. Цыди фыйайу йәхи хәдзарәй
әмә иста йә күисты мызд фосы сәртәй, хорәй. Æндәр хъауәй
әрпәуәг фыйайуән мыздимә нымад цыдысты къахы фәлиист,
уәләдарән нымәт әмә гуыбыны хардз. Уыйадыл фосы
нымәцмә кәсгәйә әхсәвиат кодта хәдзаргай, болы хардз
дәр ын әвәрдтой йә хызыны хәдзаргай. Уымәй уәлдай фый-
айуән сәрмагонд хәйттә уыди хъаубәсты иумәйаг
фынгәвәрдәй. Раст-равджы кусарт чи акодтаид, уйй ын
ләвәрдта кусарты әфцәджы хай. Бәлдәрәны фәстә хуыщау-
боны фыйайуы номыл хъаубәсты алы хәдзар дәр кодта иу
егъяу дзаджджын уәливых кәнә цәхәраджын, әмә сә хас-
той сәрвәтмә сихорыл, фосы ривәд кәнен афон. Уыцы дзадж-
джыны хуыдтой әхсирдәйәны (әхсирдианы) уәливых.
Уыцы бонәй фәстәмә фыйайуән хуыдтой әхсир дузыны,
нуазыны рәстәт, әмә ын алы хәдзарәй дәр бар уыди иу

сәгъ, кәнә фыс әрдүшынән рады бон. Уәливиҳты сәрвәтмә хъәдын тәбәгтүү хастой цумахъом ләшпүтә әмә чызджытә. Фосуарзон әмә кәрдзындәттонәй иу кодтой уыцы бон хъәубәсты бәллицтә әрдзы хәрзимә фыййауы номәй. Алы хәдзары дәр әртә кәрдзыны фарнимә бәрәг егъаудәрәй зынди фыййауы уәливиҳ, әмә иу кодтой бәркады хъомысәй фосы, зәххы әфтиягтә кәрдәджы арахыл...

Әртә хатты уыдтән әз дәр сәрвәтмә хуынхәссәг нә хъәубәсты ләппу әмә чызг фәсивәдимә. Фыццаг цыдән нын фыййау уыди Морауты Акин, дыккаг цыдән — Берыты Шаликъо, әртыккагән — Гайты Раман. Акин әмә Раман Мамысоны цардысты, Шаликъо та Гуылуры, фәлә, нә гыңцыл хъәубәстә се 'ртә коммәгәс, хәрзәффарм фыййауәй кәй фылдәр нымадтой әмә уарзтой, уый зын зәгъән у. Никуы баңысты сә зәрдәхүдты. Къух цас амыдта, уымәй сә уәлдай хъулон нәдәр хәринагәй кодтой, нәдәр — дарәсәй. Мә карәнтә нә, фәлә мадәлтә әмә фыдәлтәй дәр бирәтә цыди фосы фәдыл, хос кәрдыммә әмә ссивиыммә, суг кәнныммә әмә фәсал тонынмә бәгъәмвадәй, фәлә фыййауы фадыварцыл, гуыбыны хардзыл, уәләдарәсыл тыхстысты әмхүйзөнәй сә уазәджы хардзау. Гъемә әппәт хәрзтә әмә әрхъуыдитә дәр уыцы мәгуырау азты цыдысты дыууәрдәм. Нә хъулонуарзт фыййәуттә изәры хъәумә афтид армәй не 'рыз-дәхтаиккой әфсәст фосы: кәм уисәйттә абастаиккой, кәм фәсалы куыристә ратыдтаиккой, кәм хус сугты гәрәмтә әндзарәнтән әрхастаиккой, кәм та — халсар әмә гагадыргътә. Уәдә сәрвәты ноггуырд цотәй сә хъәбысты бирәтә әрхастой уаргәбонты. Гъемә — иу әхсырдианы уәливиҳты алыварс нәудзарыл тымбыл әрбадтыстәм чызгәй, ләппүйә әмә — рәгъытә ногдыгъд әхсырәй, стәй — алхузы хъәзтитә. Бәллыдыстәм бәрәгбоны номәй хъарм сәрдмә, зад сәрвәттәм, хәрзхаст әхсырджен фосмә... Әхсырдаиәнен бәрәгбоны әгъдау ма кодтой 30-әм азты әмбисмә хәхбәсты әппәт кәмтты цәрәг хъәутә дәр, фәлә уымәй фәстәмә рохгәнгә рацыди, әмә ныры адәмәй йә ном дәр ничиуал бәрәг зоны, афтәмәй та нә хъәуы әрвилбонән фагурсаджы хәринәгтә...

ШАЛИКЪОЙЫ ӘЕМБИСӘНДТАӘ

Шаликъо уыди гуырдзиаг ләппу, царди махәй 10 версты дәлдәр Гуылуры хъәуы. Уыдысты цыппар әфсымәры. Сә ныйгарджытә амардысты, әмә сә хъомыл кодта сә фыңғағ бинойнаг амард әмә дыккагән ракуырдта Айлароны — Мартайы, нәхи хъәуккаг чызджы. Мартайән дәр Берыты Малахиайә райгуырд дыууә ләппүйи, фәлә сидзәр ләппутәм йә хъус уәлдай хуыздәр дардта, әмә йыл уыдан дәр ныйгарәг мадау уыдысты иузәрдиг. Малахия уыди ирон хәрәфырт әмә хорз зыдта не 'взаг. Гъемә, сә хистәртәм кәсгәйә, кәстәртә дәр фәцалх сты иронау дзурыныл әмә арәх әфтыдысты нә хъәумә. Әмхуызон коммәгәс әмә әмбаргәйә әххуыс кодтой Мартайы цәгатән. Сидзәр гуырдзиаг әфсымәртәй уәлдай цыргъзондәр әмә змәлагдәр разынд астәууккаг Шаликъо, мәнәй гәзәмә хистәр уыдаид, фәлә ләгай — ныфсхаст әмә сәрән. Змәлын цас уарзта, дзурынмә дәр афтә арәхсти, әмә-иу әй әфсымәртә радыгай басхуистой, бирә ма дзур, зәгъгә. Гъемә Шаликъо дзурынәй хъусынмә ноджы рәвдзәр уыди. Ницы дзы рох кодта. Абадтаид, аләууыдаид әнцад әнә уәлдай сыйырттәй, стәй афарстаид хабәрттәй. Цымыдиссаг цаутәм уыйбәрц әхсызгонәй хъуста, әмә-иу йә цәссыгтә акалдысты фырәхсизгонәй. Әнәуый дәр худәндзаст уыди, әмә йә худынмә буар әхсызгонәй змәлыд.

Гуылуры хъәубәсты ләппутәм әмхуызон дәсны уыдысты хъәбысәй хәңзынмә, әмә Шаликъо дәр уарзта хәңзын, уәлдайдәр — дзуарәвәрд къахәй. Цыфәнды хъәддых ләджы дәр абырстаид. Ләппутимә дәр йәхи ирхәфста. Цалдәргәйттәй-иу ыл амбырд стәм, фәлә нын бырсын нә күымдта. Кәрәдзийи уәлә нә самадтаид, йәхәдәг, ратул-батул кәнгәйә, худти. Иуахәмы Хамзелайы комы фембәлдистәм сихорелеф. Әфсәст фос доныбыл сатәджы ривәд кодтой. Шаликъо нәудзар къуыбырыл уәләдарән нымәт айтыгъта, сәнықдзармәй хызын бәрзләдзәгимә дзәгтьа тъәпән дурыл әрәвәрдта, йәхәдәг нә худәндзастәй афарста:

- Аци тавди кадам рараст истут?
- Бәхты бәрәггәнәг, — зәгъгә, артәйә йә разы аләууыдыстәм.

— Бахта ци барагганинаг исти? Уарта цъитии фарсмæ цъах адаги сахицан анцад хизынц, — ацамыдта нын къухæй, йæхæдæг хизынæй нартхоры кæрдзын, цыхты къæртт æмæ хъæдынкъус систа. Äрæвæрдта сæ бæстон нымæты астæу æмæ нæм дзуры:

— Иума сихор бахарам, стей бахти дар фендиистам.

— Шаликъо, мах хъæуы бахордтам сихор, — зæгъгæ, æмдзырд фестæм.

— Хъаui сихорай ами сихор адгиндар у, фала афсанда ма канут! — фелвæста къус дзургæ-дзурын: — Аххаст сагъ радуцон, ама нартихори кардзин хъарм ахсирима харзаддар у, — зæгъгæ, ривæд фосы раз алæууыд, стæй хъулон сæгъы рацахста йæ дзуарса сыкъатæй, йæхæдæг нæм къух фæтылдта, хæстæгдæр ма руайут, зæгъгæ. Фæуадыстæм йæ цурмæ, æмæ, йæ сæр ныттылдта, афтæмæй дзуры:

— Амай налатдар фоси астau най. Знон ин дуцга-дуцин раззаг къахта ронай бабастон, уаддар мин ме 'хисир акалдта. Абон ин ана ардуцга нал и, ама уа исчи ўе сикъатил фахацад!

— Фæхæцдзыстæм, Шаликъо, фæхæцдзыстæм! — мæ дыууæ æмбалы сæгъы фæйнæфарс балæууысты æмæ сыкъатыл хæцынц, æз сæм кæсгæйæ бazzадтæн гæзæмæ дæрдзæфæй.

Налат сæгъ йæхи æрсабыр кодта æмæ змæлгæ дæр нал кæны. Шаликъо нæудзарыл æрзоныг кодта, къус бæстон æрæвæрдта сæгъы бын æмæ дыууæ къухæй дуцы. Äхсыры хъарм тæфмæ сæнычытæ бауасыдысты... Ныр къус байдзаг уа фынккалгæ æхсырæй, афтæ сæгъ сонтæй фесхъиудта, истæй сæрты гæпгæнæгau фæстаг къæхтыл хъенæй алæууыд, стæй размæ уыциу гæпп акодта, æмæ сыкъатыл хæцджытæ рохстæй лæугæйæ аzzадысты, Шаликъо фæуæлгоммæ, æхсыр акалд пырхытæй, хъæдынкъус дурыл сæмбæлд æмæ йæ хуыдгæрæттыл фæсаст...

— Пуй, налат фауина! — зæгъгæ, армытъæпæнæй асæрфта Шаликъо æхсыры пырхæнтæ цæстомæй, стæй къусы састаг систа æмæ мæстджынæй дзуры:

— Уий сагъ нау, фала хайраг у, хайраг!

Къусы саст æмæ æхсыры ныккалд махæн дæр æхсызгон нæ уыд, фæлæ нæ худын нал баурæдтам, æмæ Шаликъо сонтæй фестад, къусы састаг дзолокъяайа иуварс фехста, йæхæдæг нæ азымы дары:

— Цауил худут?! Цалдай сагъи сикъатил хацин на бафарастат, андар къус дар на асастаид, ахсир дар на никкалдаид, — ауыгъта ныл йæ къух.

— Ды дәр къусыл фидар куы хәцыдаис, уәд әхсир нә ныккалаид, — йә мастыл ма йын цәхх айзәрзта әмбәлттәй къәйниҳдәр, фәлә уый разыйау йә сәр батылдта, стәй нәм уызы аудән хъәләсәй дзуры:

Хъазин хорз у, фала аци хабар хъауи ма радзурут, худинаң у... Бахти абараг канут, стей уад замманай адгин дисита барзгин адаги, ама хъаума дар ахассут. Аз дар сихори къабар ахарон, ама фос хүссарварси аууатти фахизой...

Бәхты бабәрәг кодтам, стәй диситәй әргъәмттә бабастам хъәумә цәүүнәввонгәй, афтә Шаликъо дәр йә фосы дзугимә Әрнәджыты фахсыл аләууыд хураууэтты сатәджы...

РАДЫ ФЫЙЙӘУТТАЕ

Рагуалдзәджы әмә әрәгвәззәджы сауты, митхъуләтты хәххон хъәуты адәм сә фос хызтой радыгай. Фосән радгәстә цыдысты ләгтә, ләппутә куы иугәйттәй, куы та къордгәйттәй. Уызы уавәрү хъомвосән дәр хибарәй уыд гәс, лыстәг фосән дәр. Уавәртә хынцгәйә фондз, әхсәзазыккәттә дәр хызтой хәстәг сәрвәтты уәрүччыты, сәнүччыты, родты, әмә сә хуыдтой уәлыгәстә. Уәлыгәстән, рады фыййәуттән дәр хъуыди боны хардз хойрагәй, урссагәй, әмә алыхуызы хәринәгтә хастой семә сихорән... Стонг замантә кодта: куы истәй әфсонәй хор не 'рзадаид, куы хәдзарыңзаг сывәлләттә, зәрәдтән ба-кусәг нал уыдаид, әмә мамәлайы къәбәртәй уәлыгәсмә, рады фыййаумә дәр цастә хаудта сихоры хардән!. Дәргъвәтин стонг заманты уәлыгәс ләппутә әмә фыййау ләгтә фос хызтой әнә сихоры къәбәрәй, халсар әмә урссагдыхәй. Хойрагцуҳы уәлдай — бәгънәджытә, бәгъәмвәдтә. Мәхәдәг цал хатты хызтон фос әнә хойраджы адәй, сихоры къәбәрәй, уыдонән — Хуыщау әвдисән. Уәдә мә карән уәлыгәстыл, фыййәуттыл бәгъәмвадәй, әххормагәй рагы сәр мит бирә хәттиты рауарыд рагуалдзәг әмә әрәгвәззәг фос хизгәйә. Фыййауы куист хурәй-къәвдайә, сәрдәй-зымәгәй, Къостамә куыд әнцион фәкасти, афтә нә уыди:

Фыййауән — уәләфтау,
Хәльнихуд, хызын,
Йә къәбәр — әнәвгъяу, —
Йә куист нәү уәд зын.

Æппәт күистытәй зындаертә сты фосы, хъәды әмә зәххы күистәгтә, фәлә сә хи уды фыдағәттәй чи никуы бафәлвәрдә та дәргөвәтин рәстәг, уыдонмә кастьсты әмә абор дәр кәсисинц әңцион.

Иуахәмы та рагуалдзәджы митхъуләтты Хъәдисәры хус-сәртты хызтам рады фос Шаликъоимә. Къулты мит батад, әмә фароны цъәнүт, фәсалгәрдәгыл уыцы фәлмәнәй, бәзджынәй фос хизынц әхсизгонәй. Пыхсхәцә хъәды — дзәвгар әрдүзтә, ләнкаутә әмә къултә. Цалдәр стәм әмә алывәр-сты зилгәйә фосы Хъугомы стыр дурәй суанг Сыгътызәнгмә ауадзәм хизгәйә, стәй та сә пырхытәй фәстәмә фездахәм, әмә фароны хус кәрдәгимә хәрынц хъәды хих ноджы ад-джындәрән. Сәгътә къоппадзуанәй хъәды къуыбыримә сә пырх калынц хәрисы цъарыл дәр, әмә урсәй аzzайынц бын-дзарәй. Әмбисбәттәм уалдзыгон арв йәхи цалдәр хъулоны скодта, әмә фәлмән къәвдайы ахуылдыз вәййәм, стәй та ныл хуры хъарм тынтә бандзәвынц уыцы әхсизгонәй, әмә не 'мпъызтытә дарәсән йә фәздәг акәлы арты фарсмә ба-дәгаяу. Нә фадиварц уәлдай әгуылдзәгдәр у әмә хәцьилдза-быртән сә уымәл фадхостә сур цъәнүтәй аивтам. Шаликъо-йыл — рәхсад къогъодзитә, әмә бынәй фегәмттә сты. Әндзарәны хусдәр сугтә әмбырд кодта стыр кәлдымы бай-бынимә әмә арт кәннылы фәци уыцы әнәдзургәйә. Мах дәр ын гәрәм сугтә каләм йә размә алырдыгәйти. Гуиппарт дзәбәх куы схәцыд, уәд хәрис бәласы тала михбәрцәй фәлыг кодта цыргъ кардәй. Бадардта йә цәхәрмә, стәй йын йә цъар уаццәгтәй растыгъта, йәхәдәг нәм ләгъстәгәнәгаяу дзурь:

— Цалинма ма къогъәдзита рахсон, уадма мин хусдар фа-дихос ратонут!

Ратытам ын зәронд хус цъәнүты фәлмәндәртә, әмә рай-гондәй бәласы кәлдымыл артмә хәстәг әрбадти. Раласта скъуыдтә фадиварц, әмә къәхтә әнә цъыннатәй сырх-хъуләттә систы, афтәмәй хәрисы цъары лыстәг уаццәгтәй бәстон барәхсадта йә нымәтын уәлфаджын ләбырд, зәронд къогъодзитә. Анадта сә фәлмән әүүәрстәй сур цъәнүт, акодта сә къәхтыл, цәггонд цъолопи бәттәнтәй сә әрбал-вәста, йәхәдәг рәвдз фестад әмә арты алыварс әркафыд, стәй наә фәрсъ:

— Йенир хъабисай хацам?!

— О, ацы әххормагәй ма хъәбисәйхәңын хъуаг стәм! — дзуры йәм уайдзәфгәнәгау әмбәлттәй иу.

Шаликъо йә армытъәпәнтә кәрәдзиуыл асәрфта, систа михонд хәрисы лыггат әмә уыцы ныфсхастәй загъта:

— Харинаг дар ссардзистам!

— Уәд кәм? — агайы ныхас нә къәйныхдәр әмбал.

— Мана калдими мара! — михәй цәвгәйә фәхсгай цъәл кәны кәлдымы, әмә әнәнхъәлы диссагән йә астәу разынд мыстәвәрән хохаг әхсәртәй! Нә дисәй нә цин фәфылдәр. Әмхузыон ныл сә айуәрста, афтә уыцы къәйныхдәр йә ронмә февнаелтә әмә нәм дзы әдциарәй фых егъау картоф әвдисы мәстәймарәгау... Шаликъо йәхи әнәуынәг скодта, афтәмәй йәм иувәрсыгәй хәстәгдәр баләууыд, раскъәфта йын картоф йә къухәй әмә йә арты астәумә ныппәрста, йәхәдәг әм дзуры:

— Сусагхор! Уий ма мастаймаринма ниуугътай?

Уәдмә фысты иу къорд Хъугомы уәләңдәмә амбырд сты, әвәццәгән, арты фәздәгмә, әмә Шаликъо бахъынцъым кодта: — Ам арти фарсма бадин хорз у, фала фос нидзагъалта уздисти, ама ацафони бирағъ уалдай налатдарај зили харинагатур, — фелвәста ләдзәг, йәхәдәг къуыбырмә суади әмә цалдәр хатты ныхситт кодта. Йә къуыззитмә хъәдбын фәхстә ныййазәлдисты. Комы дәләуәз фәскъаугай сур мигътә фәзындысты әмә мидәмә тыңдзынц. Уәле арв хъуләттә кәны, әмә хуры цәст әмбәхсджытәй хъазәгау фәзыны. Боныхъәд йәхи ивы, уый уынәм әмә дыууә дихы фестәм: әз ацыдтән Сыгъ-тызынгмә сәгъты агурает, Шаликъо — Хъыцъыджынмә, иннәтә фысты къордимә гәсән бazzадысты Уәлллаг къулхуымты. Уәгъд-ибарәй фосән дәр фәткыл, уагыл хизән нәй, зәгъгә, амыдтой хистәртә әдзух әмә раст уыдисты. Цалынмә мах арты фарсмә нәхи монцтыл аудыттам, уәдмә фос хъәды ныппырхытә сты, әмә сәгъты иу къорд Хуырджынәй фәүәләмә, иннә къәдзәхы астәу нарает адагмә бахызт. Уыдон цалынмә амбырд кодтон хъәдласәны гакъонмә, уәдмә Шаликъо дәр фысты Хъыцъыджынәй сыйдахта, әмә дзуры: «Зивагганаг фийайу ие фоси дардай аздахи... Ам хастаг бирағъ най, андар фоси ардаг ниц-цағътаид, цалинма арти фарсма аргъаудта кодтам, уадма».

— Фосырдәг афтә әнцион ныщцәгъдән у, Шаликъо? — дызәр-дигәй йә афарстон, әмә уый йә нымәтхуд фелвәста, асәрфта дзы цәсгомы хид, йәхәдәг бахудти, стәй мә фәрссы:

— Иски федтай, бирагъ фоси куд аргавди, уий?
 — Федтон дыууæ хатты.
 — Ама тагъд аргавди?
 — Эргæвдгæ нæ кæны, хæцгæ æмæ лæбургæ кæны, — бæстон дзурыныл схæңыдтæн, æмæ уий баҳудти, стæй ранымадта бирæгъы фæлтæрæнтæ:

— Хаци, лабури, тони, синагай цави, аргавди ама анахъан дзуги туғи пирх акали сахати ардагма, фала цом ама Хъугоми фоси банимайам иума, науад нин иу далис цухай дар бузниг на загъдисти са хицаяутта, — бæронндæр цæстæй кasti фыйайуы хæстæм. Сæргай нæ алчидæр йæ фосы хатыдта, фæлæ æхсæны фыйайу йæ бæрны фосы дзуджы зыдта куыд хæдзаргай, афтæ æмткæй дæр. Хъугомы нæудзармæ амбырд кодтам фосы фысæй, сæгъæй. Сæ алыварс æрлæууыдыстæм æмæ сæ нымайæм. Эмткæй нæ хъæубæсты лыстæг фос фондзыссæдзæй фылдæр уыдаиккoy, æмæ сæ бæстон куы фæнымадтам, уæд фенæмæт стæм. Фосыл исты фыдбылыз æрцыди пырхытæй хизгæйæ, уæд дзырдагæй — мæтаг. Загътаиккoy сæ хицæуттæ: дзæгъæлæй хызысты, æмæ æнæхицау фосыл фыдбылызтæй фылдæр цы цæуы. Max та хъазынмæ дæр нæ равдæлд. Райсомæй нæ хæдзæртты цы аходæны къæбæртæ ахордтам, æндæр сихоры хардзæн ницы рахастам æмæ фосы фæдыл рауай-бауайæ сæххормаг стæм. Не 'мбæлтæй иу зивæгæй рацыди немæ. Нæ уарзта фос хизын æмæ азымыдарæгау дзуры:

— Ацы радыфос хизын!.. Кæрæф сыл бафты, æмæ бонизæрмæ сæ фæдыл æххормагæй ратæх-батæх кæн! Ауадзæм сæ хъæумæ, æгъгъæд сын у хизынæн.

— Цафон уагъд у хъаума, нирма хур барзондай ку каси?! — амоны лæдзæгæй арвма Шаликъо, йæхæдæг фосыл ахъæр кодта æмæ сæ пыхсы саухъулæттæм хизынмæ баздæхта.

Фæссихоры арв мигътæй асыгъдæг, æмæ уалдзыгон хур уыцы хъармæй нындæвта хуссæрттæ... Чысбын фæзуаты хъæлхъæлæй уайы суадон, фос дзы радыгай anzынц, стæй та фездæхынц пыхсбынты хизæнмæ. Эххормагæй зæрдæ дон кæм агуры, фæлæ суадоны нæ къухтæ ахсадтам max дæр, афтæ та Шаликъо баҳудти æмæ хъазæн ныхæстæ кæны, суадоны фарсмæ къæйдуры нæудзарыл бадгæйæ:

— Хицъиджини фахсил чъиуназти цурти схизтан ама чъиу дар на ракодтон аууилинма, — æрхоста лæдзæгæй чысбыны нæудзар.

— Імә ма ацы стонгәй чыиу әууилыс? — афарста йә нә зивәттәнаг әмбал, әмә уый хъәләссыздагәй ныххудти, стәй фестади әмә, ләдзәджы бырынкъәй чысбыны сындзгәрдәджы ногдзыд сыйфты алыварс къахгәйә, дзуры:

— Фирастонгай кауга ма скан, андар да мах сидай малин на баудзистам.

Хәбәстү дзәвгар и хәрыны уидәгтә, әмә сә къахтой рагуалдзәджы митхъуләттәй әрәгвәззәгмә. Хәрыны уидәгтәй иутә зайынц арахдәр чысбын, хъуырбын уымәлдәр бынәтты. Суадоны фарсмә чысы дәр сындзбын гыццыл сыйфтаертәй хуры хъарммә сә къәбәлдзыг сәртә сдартой стъәлхатә, әмә сә Шаликъо куыннә әрхатыдтаид, стонджы ныхәстәм хъусгәйә. Ракъахта дзы цалдәр бини уыци пыхыл урс уидәгтимә. Ахсадта сә кардәй хафгәйә сыйгъдәг суадоны, әмә хәрын райдыттам, афтә ныл сәгътә пыррыч чытәкәнгәйә амбырд сты: иуәй сә адджын тәфәй базыдтой, иннәмәй — нә хъәлдзәг змәлдәй. Фосы әгомыгыл нымайәм, афтәмәй әрдзон уавәртә сә буарәй фылдәр әнкъарынц адәймагәй. Сыйфты әхсәдәнтә ахордтой, стәй нәм әнхъәлмә кәсүнц уидәгтә раттынмә дәр, әмә сыл Шаликъо фәхъәр кодта:

— Дзагъас, хайрагита! Ацаут ама уахадаг агурут харина!

Сәгътә куыд фәпүрхытә сты суадоны фәйнә фарс пыхсы, афтә нәм, фәндаджы былыл әеввахс ләугәйә, хъәрәй дзуры нә зивәттәнаг әмбалы кәстәр әфсымәр: «Уә хәрзәггурәттаг — мән! М-йән ләппу райгуырди!» Ёхсызгон нын куыд нә уыдаид, хъәубәстү ләгтәй иуән әртә чызджы фәстә ләппу кәй райгуырд, уый?! Шаликъо уыдоны фосимә уыди рады фыйайа, әмә йә худ фелвәста, афтәмәй йәм дзуры:

— Диссаджы хорз хабар нам архастай, ама да харзаггурәттагән мана анахъан фоси дзуг! — йәхәдәг әм суади әмә йә ныхъхъәбыс кодта фырцинәй. Мах дәр ыл дыууә әрвадәй баузәлыдыстәм. Фәлә йе 'фсымәр суадоны раз сагъдау ләугәйә аzzад, стәй йә фәрсъ:

— Сихоры хардзән та цы әрхастай?

— Ницы, — зәгъигә, йә къухтә кәрәдзиуыл асәрфта ләппу.

— Уәдә нәм цәмә әрхәщә дә! — схъәртә йыл кодта. — Райсомәй куынә ракуымдтай фосимә цәуын, уәд дә ныр хәрзәггурәттаг хъәуүр? — фәхъиль әм кодта ләдзәг җәвүнәввонгәй...

Шаликъо дыууæ æфсымæры астæу лæугæйæ баззад исдугмæ æмæ куы сæ иумæ бакæсы фæрсæгау, куы иннæмæ, стæй ба- фиппайдта:

— Цини гъуддаги тиххай лаппу хъауай ардам фезгъордта, ди та йам бузниг загъини басти ладзагай авзидис... Ама худи- наг нау?

ФÆСТАУÆРЦЫ ДЗАБЫРТÆ

Æххуырсты мыздыл нæ хъæубæстæн фыйяу чи фæцыд уалдзæгæй фæzzæджы фæуынмæ, уыдоны астæу бæрæг дæсныдæр уыди фосы куистмæ Гайты Раман. Гайтæ цардысты Мамысоны Калачы хъæуы. Раман устуры кары бацыди, фæлæ цумайы бахъуыдæн коммæгæс сывæллонæй рæвдзæр уади. Дзырдта сабыр, уæзын хъæлæсæй. Асæй — рæстæмбис, къæс- хуыртæ лæппулæг, фæлæ æлвæст нуарджынæй — хъæдых. Ныхасмæ хъуыста лæмбынæг. Цыди æдзух æнкъардхуызæй. Истæуыл куы бахудтаид, уæддæр — къуызgæ мидбылы. Цас æм мæ хъус дардтон, уымæй мæнæн уыди бирæ цæмæйдæрты фæзминаг. Æгæр хиуылхæстæй зынди мадзура, фæлæ архайд- та хæрзудыбæстæй, æнæзивæгæй, цæстуарзонæй фыйяуы бирæ куистæгтыл. Иугъæдоны æфсæрмыгæнагæй — фырнымд æмæ гуыххæл. Цыма искæй хæдзары хæрын нæ уæндыд æмæ иу хъуа- гæй баззад, афтæ мæм касти. Уыцы рæдыд хатыдтон мæхимæ дæр æмæ Раманæн куыннæ тæригъæд кодтаин?! Фыйяуæн фос хизгæйæ бирæ æзмæлд и хурæй, къæвдайæ, æмæ йын хъæуы аходæны, сихоры хардз хойрагæй, ахууийæнæй. Æмбисондæн баззад: «Фыйяу бонизæрмæ фосы бæрны иу каст хурмæ кæны, уæдæ кæд байзæр уыдзæни, зæгъгæ, æртæ касты та — йæ хы- зынмæ». Афтæ тынг агууры зæрдæ хæринаг. Уыцы уавæры фыйяуы гуыбыны тæригъæды цы мæрдзæст иугай æфсintæ цыдысты, уыдон уыдисты адæмæй азымджын, Хуыцауæй æлгъыст. Кæрдзындæттон бинонты æфсintæ та сæхи хъуагæй дæр фыйяуы хызыны нывæрдтаиккoy фаг хойраг æмæ ахууийæн.

Гуыбынæй уæздан æмæ гуыххæлæй Раман тæхудиаджы фæра- зон хаста цыфæнды зын уавæрты дæр. Нæдæр хурбонты тыхс- ти, нæдæр къæвдабонты. Туджы зылди йæ къæсхуыр цæстом куистуарзонæй, цардхъомæй. Æрдз уæлдай хайджын цы адæй- маджы фækæны зонд æмæ хъаруйæ, уый йæхиуыл хæцын

тынгдәр фәфәразы цыфәнды мәстджынәй дәр. Џөтә азы фәци фыйтайу фәд-фәдил нә хъәуы Раман, әмә дзы нәдәр тызмәт ныхас фехъуыстон, нәдәр йәхицәй раппәлыны уаг. Афтәмәй тыхфәлварән, арәхст әвзарән ирон хъәсттың бәллищәг уыди. Уәдә әмбисонд әрхәссынмә, искуыдәй-искуыдмә фосы ривәдафон таурәгъ ракәнынмә — куырыхон зәрөнд ләг. Мәңг ныхәстәкәнагән, гәдylәгән кард цыргъ-гәнаг у, зәгъгә, бazzад ныхасән, фәлә бынтон рәстыл дзурәг нәу йә хъуыды. Раманәй мәңг ныхас нә хауди, фәлә йә фәлахс сауғистонджын кард уыйас цыргъәй дардта, әмә цыфәнды хъәбәрхил ләдҗы дәр ләугәйә әрдастаид гәзәмә уымәләй. Уыцы кардәй хъәубастән уисойә ңас бабаста, уыдон хәрәг уәрдонәй иу ласт нә акодтаид. Уисайттә та афтә дәсны баста равзаргә бәрзы хихтәй, әмә ногчынды уаты дәр аивәй сфидаитакой цъылыны фарсмә.

Ирыстоны хәхты әрәййәфтон фосы, зәххы куысты дәснитә. Фосуарzonәй әнәхъән дзугты иунәгәй чи хызта сәрвәтты хурәй, къәвдайә, ахәм фәлтәрдджын фыййәуттә уыди алы комбәсты дәр. Уыдонәй алқәмә дәр уыд йәхү сәрмагонд дәсныйад фос хизгәйә, бынәттон әрдзы уавәртә хынцгәйә. Раман цумахъом ләппуйә фәстәмә уәллыгәсәй арвыста йә рәзгә бонтә әмә фыййауы кармә бахызт фәлтәрдджынәй. Фосән гәс бахъуыды бонты сылгоймәгтә дәр цыдисты. Хызын әмә ләдзәгимә сәрвәтты фосы дзуджы раз зын баләууән нәу, фәлә дәсны фыййауы ном хәссынән бирә хәрзтә хъуыди уды фыдыбәттимә. Иуәй, әрдзон уавәрты боныхъәды ивәнтә хынцинаг уыдисты райсомәй изәрмә, иннәмәй, алы хәдзәртты фос сәхи сәрвәтты дардтой хицән хуызты. Фос дәр бинонты хъусдардәй ахуыр кәнен бәрәг фәткыл, әмә әдзәлгъәд бинонтән, әвәтк хәдзарвәндагән сә фос дәр вәййынц бәрәг зындардәр. Уыцы бәрәг уавәр Раман хорз әмбәрста, әмә хъәубасты фосы ахуыр кодта йәхү фәлтәрдзинадәй иумәйаг әрдзон уагыл. Хәдзәрттә райсомәй сә фос иумәйаг ләгъзәрмә куыд здәхтой-тардтой, афтә рагацу ләууыд сә разы уыцы иу афоныл, әмә ләмбынәг касти се 'ппәтмә дәр, нымадта алкәй дзуджы дәр сәргай йәхинимәры. Фосы ләгъзәрәй сәрвәтмә здәхта әнә уәлдай фәстинатәй иу рәстәгыл хурәй, къәвдайә. Әхситт кәнгәйә фосмә, уәлдайдәр сәгътәм, ләдзәгәй цы февзыстаид, әндәр

әй ныңдәвгә никүү федтон. Дзуг хизынмә араст сты, уәд сә фәстә аңыдаид хъәуәй ахизәнмә, стәй иувәрсты тыңдзгәйә аләууыдаид разәй, әмә уромгә-уромгәйә ахуыр кодтой йе змәлдыл. Ивазгә әхситтәй ураәтта, здәхта фосы әнә тызмәг хъәрәй. Мәймә цыфәнди дзәгъәлхатт сәгъты дәр сахуыр кодтаид сабырдаәр фыстимә әнцад хизын.

Сәрвәттә йын дихтә кодтой хур әмә къәвдабонты райсомәй сихорма, фәссихорәй изәрмәйи хизәнтыл. Хурбонты райсомәй сихорма фос хызтысты цәгатварсы сәрвәтты, фәссихорәй изәрмә — хуссарварсы аууэтты. Фәдфәдил иу ададжы дыууә боны фос наә фәхызтаид, кодта сә ивгә, науәд къәхтыбын әгәр сәстөй кәрдәт, стәй кодта фосы әхсәдәнти тәф әмә йыл әхсызгонәй наә хызтысты. Къәвда бонты фос хызта ныллағдәр сәрвәтты, — рахауынәй, дур ратулынәй, саха раңауынәй әдасдаәр бынаетты. Уыцы бәрәг әрдзон уагыл фос хизгәйә, Раманән цыйтитәм хәстәг наұхаст уалвәйнәгты дзигокәрдәг дәр әнәхәрдәй наә баззадаид.

Фос ыл уыйбәрц сахуыр сты, әмә әрмахуыр нывонды уәрычытау йә фәдил зылдысты, йе змәлдәмә кастысты, йә хъәрмә ләмбынәг хұуыстой. Хурәй, къәвдайә фос әмбисбонмә фәхызтысты, уәд — ривәдафон, сынәрцәгъән. Цыфәнди зад кәрдәгыл хизгәйә дәр фос сихорыл наә баривәд сты, сынәр не сцагътой, уәд сә бирә хәрд ницы давы, се 'хсыры әркөнд вәййы бәрәг къаддәр әмә тәнәгдәр. Фосы ривәдгәнәнты уыди фыййәуттән әнцайәнтә, дурәйамад, къәйтәй әмбәрзт байбынта. Уымыты дардтой фыййәуттә хус сугтә, бәрзы цъәрттә әндзарәнтән, фәсал — фадхосән. Әмбисбон фосы ривәдгәнән афон хордта фыййайу йә сихоры хардз дәр. Сихоры фәстә бонзонгә фыййайуән бирә күистәгтә уыди. Йә дарәсмә базылдаид, йе 'хсинәгты ныхсадтаид әмә сә басур кодтаид. Сыгъдәгәй, әфснайдәй цыди Раман. Хаста йемә хуийәндаг, судзин әмә туас, арт акәненән — әрцьыккәхсон. Тамако дымдта, фәлә арәх наә, әмә бонасәрән фосмә цәст дарынәй уәлдай йә рады фысымтәм маңы әрхастаид, уымән уәвән наә уыди: кәмән цәвәджы дур сарәстаид, кәмән фәсалы күриш әртыдтаид, кәмән уисой бабастаид, күы халсарәй әрхастаид әнәхъән уаргъ. Фадаг сау къайдурттәй арәзтой хохаг адәм мигәнәнтә әмә әгты әмбәрзәнтә уәззаудәрән, сыгъдәгәдәрән. Әмбәрзтой сә арахъхъ уадзгәйә әгты

сәрты. Әнцон аразән нә уыдисты иугәндзон ләгъзәй, тымбыләй, әмхузыон бәзәнәй әмә әнә уәлдай хъәнтәй. Сә саразыны уәлдай сә рахәссын уыди зын комы рәбинай хъәумә. Бәхыл әй нә сывәрдзынә, уыди әккойә хәссинаг фәлмән чъылдымбазимә. Раман-иу чъылдымбаз дәр фәсаләй скодта, уәхскостә дәр, афтәмәй хаста әмбәрзән къәйтә. Бирә хәттыты фембәлдән йемә сәрвәтты, әмә йә къухты ахаст уыди диссагән дзуринағ әнәзивәгәй, райгондәй архайгәйә. Бәрзы уистә цыргъ фәлахс кардәй лыг кодта әмә әхсәста сәнчы сыйфәтә кәрдәгаяу. Уисәйттә бәттынән лыстәг бәрз-уистә әздыхта әнә уәлдай сәститәй хүйәндаг әздухәгаяу. Цыбырдәр уисәйтты баста әртә раны, даргъдәрты — цыппар, әмә уййәрц аив, әнгом бастәй кәрәдзий ивддзаг кодтой, уәлдай хуыздәр дзы равзарән нә уыди. Нә хъәубәсты ләгтә дәр зыдтой нывыл бәттын уисәйттә, фәлә сын Раманы бастытимә абарән нә уыди, әмә әз дәр архайдтон уйй фәэмнины.

Царды хәрзтә дәр дыууәрдәм цәуынц әмә фыдәхтә дәр. Хорзәй-әвзәрәй чи цы фәцаразы, уйй фыццаг — йәхицән. Раманаң йә хәрзтә бәстү цыдисты Хъәдисәры хъәубәстән, әмә архайдтой сә фидыныл фәлмән ныхас әмә әхсызгон цәстәнгасәй. Йә уәләдарәс әхсынмә никәмә радтаид, йә фадыварц — рәхсынмә, уәләнгтай ахуыйнмә, фәлә йын дыууә фәлысты дзабыртә хуыдтой хәрзудыбәстә фысымты әфсингәтә рагулдзәгәй әрәгвәззәтмә, стәй хәринагәй йә зәрдәхудты нә цыдисты урсаг, сойагдыхәй. Къахыфәлыст фосы фәдыл цәугәйә бирә нә ләууыд хурәй-къәвдайә, әмә фосы райсомәй хизынмә куы аздәхтаид, уәд уымәл бонты йә дзабыртә раластаид хъәуай әддәдәр, асагътаид сә ронбасты әмә цыди бәгъәмвадәй изәры фосы хъәумә әрыздахын афонмә, стәй донбыл къәхтә ахсадтаид әмә дзабыртә сыгъдәгәй, әфснайдәй акодтаид.

Боны хардз фыйяуән алқәд әмхузыон фагәй кәм әвәрдтой хәдзәртты әфсингәтә. Ахәм рәстәджытә уыди, әмә хойраг-цихәй фыйяуән йә хызыны фыдызгъәл кәнә цыхт нывәрдатаиккй, науәд фыхкартофтә цыхтимә. Гъемә, куыдфәнды ма уыдаид, уәддәр Раман изәрәй йә хызын афтидәй не'рхастаид, ныууагътаид ма йә кадавар болы хардзәй исты фынгис-әггаджы фәткән. Ахәм ныхас баззад: цыфәнды стонг заманы

дәр әнә фынгисәггаджы хардзәй хәдзары бәркад нәй. Уыцы уагыл фәндагыл ңаугәйә дәр цышпар дихы акодтаиккой иу нартхоры кәрдзын ңалдәр бәлләңдонәй, әмә фынгисәггаджы къәбәр хаудта кәстәрмә. Раман йә фынгисәггаджы хай хаста фысымтәм, әмә йын уый уәлдай кад кодта фыйиауы күист кәнгәйә. Адәмы хорзәх әмә Хуыцауы хорзәх әмхуызон хуыдтой фыдәлтә, әмә Раманыл дыууә хорзәхы дәр диссажы аивәй фидыдтой. Әртә азы дәргұы хъәуы фосәй сәрвәты сәныкк дәр нә фәхұуыди фәкәсесиңи адәргәй, афтәмәй тәрккәвдатә әйиәфтой фосы сәрвәтты, сахатә цыдысты, дәттә ивылдысты, бирәгътә дәр уыди бәстывәрды. Фосы ирвәзынкәнгәйә Раман иу әмә дыууә фәззыгон боны нә аләууыд бәгъәмвадәй фугәджын бәрзонд рәгътыл фосимә мит уаргәйә.

Иу фәззәг әгәр уарынта хаста. Хортә банаң кодтой, хосы мәккүйләтә әфтауцытәм әрластой. Уыгәрдәнты фосән тау-гәрдәгыл — фәлмән хизәнтә. Фәлә Раман уарзата фосы хъәды рәгътыл, фугәджынты бәрзәндты хизын. Сихормә сә ныл-ләджыты аздахы, стәй куы Ҳамзелайы уәлбыләй ракәсеси фосы разәй ңаугәйә, куы — Сугтыкомы фугәджынта. Саунәмыйгән уыцы афонмәйә әмә сыйфәтәр азгъәлы әмә ыңғылчынын байдайы. Урс фосы ыл сахуырсынц къоппадзуан кәнгәйә, әмә сыл сә хицәуттә дызәрдыг райдайынц, кәд мах не сты, зәгъгә...

Әрәгвәззәдҗы иу уадымс бол хур фәлмән хъармәй әндәвта. Тәнәг фәскъау мигътә гәзәмә тарбынәй арвы тыгъыды рафт-бафттыл систы. Хъарм дымгә куы иу комәй рауләфы, куы инна. Тәгәрдҗыны хъәдбыны фыд хосхәссән тәскъ бийи лыстает бәрзуистәй. Тәсчъы тәлм кәронмә ахәццә, афтә әваст кәңәйдәр уазал дымгә фелвәст, әмә мә буар тәнәг дарәсеси ихәнриз акодта.

— Боныхъәд ивы, — зәгъгә, арвыл үә ңастангас ахаста фыд, үәхәдәг фәбәлвырыдәр кодта уавәр: — Ҳъарм уадымс уазал дымгәимә дзәгъәлы нә баниу, әмә ныр куы уара, үәд — митхәеццәйә. Ацафон хъарм әмә уазал кард әмә фыдау кәрәдзийи куы ссарынц, үәд сә быңғау митмә ңауы, әмә ңалынмә тәскъ быйон, үәдмә рәуәдты раңагур, науәд хъәды арфмә куы бафтой, үәд син сырдәй тәсссаг у.

Рәүәйтә къордәй уыгәрдәны пыхсмә сә ных сарәстәй таугәрдәгыл хизгәйә, әмә сә хъәуырдәм фездәхтон, мәхәдәг фыды уәлхъус аләууытән тәсчы фәлгуырмә әхсызгонәй кәсгәйә. Күирд куырдыл ахуыр кәнә иугъәдоны бәллиццагәй, фәзминаңы күистәгтәй фыд цәмәты хуыздәр арахсти, уыдонмә әз дәр әхсызгондәрәй мә хъус дардтон, әмә-иу мәм йә кусәнгәрзә дәр авәрдта ләмбынәг амонгәйә. Тәсчы әз дәр дыууә уисы әхсызгонәй кәронмә абыдтон әнә уәлдай сәстытәй, әмә феххуысы разәнгардәй фыд бафиппайдта:

— Арахсыс, әмә дын уистә дәр диссаджы хорз коммә кәсинаң.

Цалынмә тәскъ быдтам, уәдмә арв фыщаг әрталынг, стәй рухсдзастәй уарын райдыдта, цыма дзы уәле цырәгтәе ссыгъ-дәуыди.

— Цәүәм тагъадәр хъәумә, науәд ныххуылызд уыдзыстәм, — аккай кодта фыд ногбыд тәскъ уәрдәхын босимә, — йәхәдәг Сугтыкомы рагымә амонгәйә дзуры:

— Ёгәр уәләуәзмә сыйдахта фыйайу фосы әмә сә афоныл бындәр куы әрәздахид, уәд — әдыхстәр, науәд цъырыхснаң у бәрзәндты.

Цалынмә хъәумә цыдыстәм, уәдмә къәвда фенцаддәр, фәлә мит тъыфыләй хауын райдыдта, әмә Хамзелайы рәгътәе куыдбәрzonдәрәй урс адардтой цыбыр рәстәгмә, әмә хъәуы ләгтә цалдәрәй фосы размә цәуыныл фесты бахъуыды рәстәджы фәдисәттау, ләппутәй дәр чидәртә сә фәдыл ауадысты...

Арвы рухсәй кәмттә дәр ныррухс сты, афтәмәй хуры цәст нал разынд. Миты ставд тъыфылтә гәзәмә зулаивәй зәхмә арахәй куыд хауынц, уый зыны бәрзондәй нылләгмә, әмә цалынмә Стыр Ёрхы нәудзармә цыдыстәм, уәдмә ком урс адардта фәлмән ног миты тъыфылтәй... Раман, нәртон ләгау, дзуджы разәй бәгъәмвадәй цыди, афтәмәй йыл амбәлдыстәм. Салбар дәрдажын хәлафы фадгуытә уәрдҗытәм стылдта, галиу цонджы дәларм ын — әртә уисойы, рахиз къухы — къабузджын бәрзләдзәг. Уәләфтау әмә нымәтхудыл мит фәхәңыд уыци әндәдзагәй, фәлә хъәдтыхәй цәуы әфсәст дзуджы разәй әмә та ивазгә мыртәй гәзәмә фехситт кәнә. Ләгты къордәк куы раввахс, уәд фосы разәй рауагъта,

йæхæдæг уæлæдарæн æмæ нымæтхуды миттæ ацагъта, афтæмæй мидбылты худгæйæ фærсы:

- Ацы уарыны кæдæм уайут лæгæвзæрстæй?
- Дæумæ, Раман, дæумæ! — амбырд ыл сты æмхуызонæй.
- Эмæ мын бафынæйæ тарстыстут фугæджыны бæрzon-дyl? — хъазæнæмхасæй дзуры, фæлæ йын бауайдзæф кодтой:
- Бынуæсты хизæнтæ — фаг, уæд ма фосы рагъы сæрмæ дæхи фыдæбонæн ысуагътай?
- Уымæй дæр — бæгъæмвадæй, æмæ фыруазалæй туджы зилинц йæ къæхтæ, дзабыртæ та буцдæрæн — роны тъист. Уæд сыл цы боны хорзмæ ауæрдys?
- Уæдæ, уæдæ! Ахæм боны уисæйттæ куынæ æрхастаид, уæд дзы йæ фысымтæ хъаст ракодтаиккой?
- Уисæйтты хуры хъарммæ аbastон æмæ ма сæ уым ныу-угътaiн? Къæхтæн дæр ницы уыдзæни фæлмæн миты, ма тых-сut! — зæгъgæ, ныфсхastæй дзуры цæугæ-цæуын. Хъæумæ æввахс доны йæ къæхтæ ахсадта, акодта сурæй йæ дзабыртæ, æмæ хъæубæстæ дæр фенæмæт сты...

Хорзæхтæ æмæ фыдæхтæ куыdfæстагмæ иу уаргъы баст æрцæуынц, дунейы иумæйаг хъысмæты ахæсты. Нæ гыццыл хъæубæстæ адæмы иумæйаг уатыл сæ хæстæ фыстой иугъæдо-ны уазæгуарзон æмæ кæрдзындæттонæй. Эххуырсты фый-йæутты зæрдæхудты дæр ницæмæй цыдисты, æххæстæй сын лæвæрдтой сæ бадзырды мызд. Раман дæр ма йæ фæстаг мызд райста æвзаргæ далыстæй фæззыгон уæргъуынtimæ 1940-æм азы, стæй йæ Фыдыбæсты хæсты райдайæны тыгъыды быдымæ акодтой, æмæ нал сыздæхт. Йæ къахвæдтæ бæззадысты рай-туырæн зæххыл, æмæ адæймаджы удхъомысы хуыздæр миниу-джитимæ ныры фæлтæрæн сæ зонын æмбæлы...

Уыдзæн ма

КЪАДЗАТЫ Станислав

ХУРЫ ЛÆВАР

I

Æрбадти урс бæлон мæ рудзынгыл,
Кæны лæмарагау йæ хъынцьым.
Мæ ирд, мæ сæууон уазæг, бузныг дын —
Зæлдаг æүүәнкæй мæн куы хынцыс!

Йæ аккаг æз цы ссарон а къæсы,
Фысым куы разындтæн — æдзæттæ,
Лæварæн ды мæнæй цы ахæссай,
Цæмæй дын алхæнен дæ зæрдæ?

II

Куыннæ кæнен арфæ æз хур-зынгæн —
Сæуæхсид тырысайау систай!
Нæ хъæуы та æвгбазыр рудзгутæ
Йæ размæ пæррастытæ систой...

2003.15.02

* * *

Суадон, ауæдз æмæ талайæн
Æз мæ зонгуытыл æрлæууын,
Сагъæс уæд сæ цинæй атайы,
Ног та мæм цæрын æрцæуы.

Тала, ауæдз æмæ суадонæн
Æз мæ зонгуытыл æрлæууын
Æмæ афаелгæсын дарддæрмæ,
Айтындзы Æүүәнк æрвæрдын.

Ауәдз, суадон әмәе талайән
 Зоныгыл аәркәенүн әз,
 Уд сәе бархъомысәй барайы,
 Уд сәе алдзәй хәссы рәз.

Суадон, тала әмәе ауәдзән
 акувын ныллағ мәе сәрәй,
 Алпидәр нае бон куы бауыздән,
 Уыдан нын фәрнәй куы цәрой.

2004, май

* * *

Ләдҗиыйы фырт Дзамболат бамбәрстә:
 «Нәе фәллой хәйрәдҗыты къухы куы
 ис әмәе йәе куыд нае зонәм мах...
 Мәххион — мәххи, әндәр мәе ницы
 хәккүү».

Taурәгәзжай

Хәйрәджы сайд кәддәр
 Уыдис, беңау, нае фыдәл —
 Абәркад уыд йәе фыдәй...
 Ныр та нае рын әндәр:

Нәе хицәуттәе — әлгъин,
 Сәе кәрағәй, сәе зыдәй
 Цәуәм әдзух әлвыйдәй,
 Нәххион наеу нахи.

Нәй хицәуттән аәфсис,
 Күүнә кәнүнц әлгъәд...
 Кәд зәгъездыстәм: «Агъгъәд —
 Уә хинты дуг фәци!»

2005.06.10

* * *

Ныuuагътон мәе аргъяу,
 Ныuuагътон мәе къәс,
 Мә базыртәе маргъяу
 Кәм ысхастой рәз.

*Архауди мәм сгуыйау
Уәд ахуыры рад,
Арвистон Мәскуйы
Арыгонәй цард.*

*Уым — дистә-тәмәстә,
Аддәгуәлә цин.
Мәскуы мын йә хәрзтәй
Куы ләвәрдта мин.*

*Йә рәвдыд, йә уарзтәй —
Армәджы фынта,
Уәлладзгүйтәй кастән
Цәргәсау бынмә.*

*Мә амонды уарди —
Мә зәххыл уәлдәр,
Ныр бамбәрстон — Къардиу*
Ашпәтәй уәлдәр!..*

2003.11.12.

* * *

Нә хъәздгүйтә, куыд мәгуыр у уә бон!
Уә цъәхсәртән уә сәртә сты нывонд.

Цы кәнүт, уйй әнхъәләй у, цәстмә,
Уә ныхас дәр, уә рәвдыд дәр — хъәстә.

Цы ма уыннут уә гүбынты бынәй?
Хәрәгәй у уә хуым, уә дугъ — гәппәй.

Уә дзышытәй куырм уәйгытау кәсүт,
Уә гәлдәртә тырысатау хәссүт.

Мәгуыр уә бон, нә хъәздгүйтә, уәууәй!
Нәма уын фәци апы бәстә уәй?

* Къардиу — Кировыхъәуы фыццаг ном.

Цы у уә бон? Аермәстдәр давын, сайын,
Амә куыннае уат хъал — нырма уын тайы.

Мәгүыр уә бон, нае бонджынтә, уәу-уау!
Ахцайы мәт аегъатыр у, уәззау.

Уә цинтә дәр, уә амонд дәр — әлхәд.
Куыннае кәнүт әлгъаг митәй әлгъәд?

Мәгүыр уә бон, нае хъәздгүйтә, уәууәй!
Цы уаиккат, әнә мәгүыртә, цәй?

Агайтма а зәххыл рәстудтә ис,
Сә фәллойә — уә ис әмә уә бис.

Сә сыгъдәг фарнән аргъ кәнен Хуыңау
Амә мәләтән хоны Зәхх әвгъяу,

Андәра раджы скодтаид кәрон,
Фәлә нае ахсы уый уә галиу зонд.

2001

* * *

Ныфәестый Уалдзәг
Аффәгән фале,
Кәд ай нае уадзыңц —
Нае фиды хъалон,

Кәд илциисән
Агәр карз разынд,
Гәртамы низыл
Нау Уалдзәг разы?..

2005.04.04

* * *

Тәдзынәг ивазы йәз дзинг,
Цымы балер кәсаг зәрин
Кәнен әвзист доны цыллинг.

О, байрай, уалдзәджы цъәх цин
Әмә цәрәеццаг уәд дә гимн!

Әртәехтәй судзгә цин ныххал,
Зыңг-зәлтә ис дә зарды цал,
Дзәбәхтә ныл әрпәуәд уал!..

2005.21.03

* * *

Цъырцъырагән цъәх цатыр —
Әртәсыфон кәрдәг.
Әртәх-рудзыңг — йә уатән,
Йә къултә та — зәлдә.

Күиннә цәгъда хәснагыл —
Йә хъисфәндүр, әвзиист!
Йә цин, йә рухс, йә равгәй
Нәртон хай мәен фәецис.

Цъырцъырагән — цъәх цатыр,
Кәндзысты иумә бур —
Ләварән сын куы ратты
Йә зәрин хуызәй хур...

2005.22.07

Атахти хәлуарағтынау сәрд,
Фәzzәгән йә кәуындзәг фәкъәртт.

Мигъты сәрмә арвцъуппыл кәмдәр
Ленк кәнны зәрныджытән сә хъәр.

Азәлд ын архауынәй тәрсы —
Ризгә йә цъәх базыртыл хәссы...

Мәргұтән у зәрдәенкъуысән сә уаст —
Уадзыңц ам сә уdtә әмәе уарзт...

ФÆЗЗЫГОН ХЪÆД

Уазалдзæфæй сыйтæ
Ноджыдæр рæсугъddæр —
Цавæр цин сæ ссыгъта
Алæмæты рухсæй?

Ахорæнтæ афтæ
Никуы федтон уафгæ —
Ирд фæлгъуысты дзиr-дзур —
Морæ, сырх, зæринбур...

Хур-фæззæджы рон дæр
Аргъауы кæronau
Диссаг рухсæй байдзаг,
Æмæ дуне — райдзаст.

Ехх, сыйгъæрин тыргъты
Не 'фсæдын цæуынæй —
Аргъауы зынг-дыргътæн
Æз тæрсын фæуынæй...

2005.06.10

Нæ кауы цас уыди хуынчтытæ, цас!
Куынæ мын кодтой, куы, уæddæр
Дæумæ кæсынæн фаг.
Гье, ахæм уыд мæ уарзт
Фыццаг, фыццаг, фыццаг...

Ныр у мæ фæлгæсæн уæлдæр —
О, цас и стъалытæ цъæх арвил, цас!
Фæлæ мын не сты, нæ, уæddæр
Дæумæ кæсынæн фаг.

Гье, ахæм у мæ уарзт,
Гье, ахæм у мæ уарзт
Фыццаг æмæ фæстаг,
Фыццаг æмæ фæстаг...

2006.04.01

* * *

*Ахжынәй анхъәлмә
кәсүн хуыздәр у.*

Әмбисонд

Ныр цал азы кәсүнц әнхъәлмә адәм!
Фыдәлты ныхас цас кусы нә сайдән!

О, цас кәсәм, о, цас кәсәм әнхъәлмә!
Нә уыдзән әндәр амонд, әнхъәлдән...

* * *

Къуылых ләг, беңау, расыг ләдҗы хаста,
Фәлә кәм цыди расыгән бәстү
Әмә къуылыхмә ахәм азым хаста:
«Цы мә къуыштыә-дзыхъұтыл хәссис?!.»

* * *

Цы дә, гъе уымәй дә фыдах,
Мә цуры макуы кән гәшшитә —
Мән хуызән чи зоны дә уәрх,
Дәргъ та дын нәй әппиндәр.

* * *

Уәрүччы хъус дәр нәй нә къәсы,
Уәddәр та хъамбул уис әрхәссын.
Цы нә вәййы — Пегасән кәд мыйяг
Үәләрвты нәй уыгәрдән фаг...

* * *

Йә фындах та куы дуцы
Фәззыгон бон къуымәл,
Йәхицәй та ныббуң и —
Мә уд дәр дзы уымәл...

* * *

О нәрәмон цардагур фәлтәр,
Хистәр уын фәдзәхсү:
Иутә размә рахәссынц сәе сәр,
Иннатә — сәе къәхтә!..

* * *

Рацәуынц нә рәсүгъдтә
Гомбикъ әмә гомсинәй,
Адәргәй сыл ләпшутә
Уымән кәннынц рог цинта...

* * *

Изәрмилтә мыл асәрфтой сәхи,
Аэз сын әшпындәр не 'мбарын сә хин —
Сә тар чылауийә цъәхдәр,
Фәлә куы сурс кодтой мә сәр...

* * *

Алчи дәр — йәк къуымы.
Алчи дәр — йәк хъуымы.

Зиуы кой нәем нал и,
әмә бәстә схъамыл...

* * *

Күйд әй хонут нә хуыздәр?!
Дәлгом-уәлгом, әвдхуызон,
Фыд-зыкъуыр у, фыдгәбәр,
Цъындај хәры йәк къәбәр.

* * *

Риуы галиу дзыппы
Не 'вәрын әехда —
Зәрдәйән йәз зынг гуыпп,
Уадз, сыгъдәгдәр уа!..

* * *

Аэз дзәгъәлы нә цардтән —
Уырдыг ләууыттән Артән.

Ахъяз кәд нал дән Хурән,
Үәд мәм бынмә фәдзурәнт.

* * *

Иу къәвда әрцахсы иннәйы —
Уый дын хурхәтәны мәй!
Гъе мардзә, йә ном нын ивгә у —
Донхәтән ай схонәм цәй!..

* * *

Цәрын рәсугъд хъуыдтыә уафгә,
Цәмәй дәттой фәрныг хъуыддәгтән рәз.
Ды та цәмәй зәгъдзына афтә:
«Нә уыдис уый, фәләе йә скодтон аэз»?

МАСТИСӘГ

Уәу-уау, әгъятыр ызгә цадәг
Кәнны әнәтүг әргәвст кардән!..

* * *

Кәнны цъәх арахъхъ сай расыг,
Дәлимоны къух аразы.

Арвистонәй арвыстон мә цард,
О, фәләе дзы Арв уыдис фыццаг.

МАЛИТЫ Хасан

ФЫДЫУÆЗÆГ

«НÆХИМÆ МÆ ФÆНДЫ...»

Горæты исты къуым саразон, зæгъгæ, хохæй, мæ фыдыуæзæгæй, иу чысыл дур раластон æмæ йæ мæ ног хæдзары бындуры сæвæрдтон, зæгъын мæм мæ фыдæлты уæзæджы фарн хæццæ кæна. Иу æхсæв мæ фыны уыцы дур йæ цæстытæ доны разылдта æмæ мын кæуынхъæлæсæй афтæ зæгъы: «Нæхимæ мæ фæнды».

ДОНГУР

Дард кæмдæрты бирæ рæстæг фæрахай-бахау кодтон, стæй мæ фыдыуæзæгмæ æрçыдтæн, æмæ мæ фыдæлты донисæн Сурæ-донæн, нымдгæнгæ, афтæ зæгъын: «Дæ донæй ма мын авæр».

Æмæ мын дон афтæ зæгъы: «Æмæ мæ нырмæ кургæ куыникуы кодтай, дæ нывонд фæуон. Æви мæм бирæ рæстæг кæй нал фæзындтæ, уымæ гæстæ афтæ ‘нхъæлыс, æмæ дыл мæ зæрдæ сивтон?».

ФÆДЗÆХСТ

Иу хатт мын мæ фыны мæ райгуырæн хъæу зæронд лæджы хуызы афтæ зæгъы: «Дард балцы цæуыс, мæ хъæбул, фæлæ, искуы мæнæй хуыздæр бæстæ куыссарай, уæд-иу уым баззай, кæннод-иу фæстæмæ нæхимæ рацу».

Бирæ бæстæтæ федтон, бирæ кæмдæрты фæзылдтæн, фæлæ... Нæхимæ цæрын!

МÆСЫГДУР

Мæйдар æхсæв уыд, афтæ мæм мæ сыхаг — ме 'рвад — кæртæй æрбахъæр кодта, ракæс-ма æддæмæ, зæгъгæ. Рацыдтæн æмæ йæ фæрсын, цы хабар у, уымæй.

— Мәссыгәй дур рахаудта. Әрдәбон. Цәгатварс йәе гүипп фәңғылда. Мә зәрдәй йәе зоны, уый хорз наеу.

— Даңзы куы нае зәгъяй. Дур әмәе дур, рахауд әмәе рахауд...

— Нәе, мә хур! Мәссыг хәлын куы райдайа, уәд уый әрдәй хәлд у.

ФЫДӘЛТЫ ФАРН

Археологтә ссыдысты әмәе къахын райдыктой зәронд уәлмәрд. Хъәуы хистәр Әзабо сәм әрцид әмәе сын афтә зәгъы:

— Мауал къахут, ма змәнтут ингәнтае.

— Цәуылна? — бафарста археологты хиңау. — Max ам ссардзыстәм бирәе диссәгтә.

— Сымах агурут, рагон адәм мәрдтәм семә кәй ахастой, уыцы сызгъәрингә әмәе хәзнатә. Әнәләе уыдан агурын нае хъәуы. Агурын хъәуы, әдзард адәм уәләуыл кәй ныууагътой, уыцы фарн.

КӘСТАӘРЫ РӘЕДҮД

Әвзонг ләппу уыдтән, афтә иу хатт Хъабаны уыгәрдәнмә хосдзаутән хәринаң ахастон. Ләгтәй мә иу фәрсү:

— Дон нае рахастай?

Әз мә уәхсчытә базмәлын кодтон, ферох мә, зәгъгә...

— Ә, дәе парвитәг... — схъуыр-хъуыр кодта ләг.

— Ма йә ‘фхәр, — загъата хосдзауты хистәр Басыл, — дойны цы у, уый наема зоны...

КЪӘЙДУР

Мәскуымә ахуырмә куы цыдтән, уәд мын мә мад абазийы яс чысыл тымбыл къәйдур радта әмәе мын афтә зәгъы:

— Мә әрдәй хәлд, мәнәе ацы къәйдур ахәсс демәе әмәе, кәм әрдәй, уым-иу ай дә базы бын сәвәр, әмәе алы әхсәв дәр дә фыны нахимә уыдзынае.

Мә мады фәдзәхст сәххәст кодтон, фәләе иунәг хатт дәр мә фынты нахимә никуы уыдтән, әрмәст-иу ацы дур куы ауыдтон, уәд-иу нае хәдзар әмәе мә мады худгә җәсгом мә цәститы раз февзәрдисты...

«ЦЫ ДЫН КОДТА?»

Суг нәем нал уыд, аәмә хъәдмә аңыттаң. Ссардтон аәртә дзәбәх фатхъәд бәласы. Расть цыма иу уидагәй ссыдысты — уыцы иухузыон әмраст аәмә рәсугъд. Иуы дзы акалтон аәмә йә уәрдоны нәхимә аәрластон. Әхсәвы мәм мә фыны дыууә хәрзарәзт ләппүйи аәрбаңысты аәмә мын сәе иу афтә зәгъы: «Уыйбәрц аәвзәрәй дын не 'фсымәр цы ракодта?».

МЫСТ

Әхсәрджын аз-иу куы уыд, уәд-иу мыстытә сәхицән уәлдай стырдәр әвәрәнтә скодтой. Мах та, әнәзонд, әнәрцәф, фыдуат ләппутә, уый зыдтам, аәмә-иу сын се 'вәрәнтә ракъахтам — зымәджы мысты бинонтә куыд цәрдзысты, ууыл мын чи хъуыды кодта. Иухатт Әхсәрдзәгаты мыстыты уыгән куы сфаѣлыдтам, аәмә мыстыты әвәрәнтә куы фегом сты, уәд, мәгуыр, мыстытә иугай-дыгай сәе хүнчытытәй гәппитә систой. Әхсәры къутәрмә-иу ныллыгъдысты аәмә уырдыгәй сәе хъист-хъист цыд. Әппләты фәстә цы мыстрагәпп кодта, уый уыгәны тигъыл аләууыд аәмә мәм комкоммә ныккаст. Стәй йә раззаг лыстәг дзәмбытә фесхъиудтой, аәмә сәе мыст йә цәппүзыр җәститы фәцавта. Акъахта сәе аәмә зыр-зыргәнгә аәрхауд.

Абон дәр уыцы мысты уайдзәфәй дзаг цәппузыр җәститә ләууынц мә цәститы раз.

УАЗАЛ ГОРӘТ

Гыццыл ләппутә ма уыдистәм, афтә мә мә фыд горәттәм дохтыртәм сласта нә сыхәгты ләппу Албегимә — нә хъуыртә рыстысты. Иу бон рынчындоны кәртү нәхи хурмә тавтам, аәмә мын Албег афтә зәгъы:

— Горәттән йә хур дәр цы уазал у, нәхимә хур бирә хъармәр вәййы.

МАЕ УД

Хъыримаг райстон аәмә Фәнүккәжыны тигъмә сбырыдтән исты чысыл сырд кәнә хъәддаг маргъ амарыныәнхъәл. Ҳохы тәккә тигъыл иу зәронд нәзыйи саггомы сүйдтон цыдәр әнахуыр

цъиуы, нәдәр — мәга, нәдәр — хиуа. Хорз мәм зындис аәмә хъыримаг систон, ацы маргъы хъуамә фехсон, зәгъгәе. Уыцы уысм цыма мә хъусты азәлыд маргъы ныхас: «Әз дә уә дән, кәдәм мә әхсис, стыр фырбылыз дәм әнхъәлмә кәсы, аәмә дәхи уырдыгәй айс».

Мә гарз әруагътон аәмә, цыу кәңәй фәпәрраст кодта, уыцы бәласы цурмә сызгъордтон. Уыцы уысм хохы фахс ныг-гүүпп ласта аәмә, әз маргъы фехсынмә кәңәй хъавыдтән, уыцы тигъ йә хъәләсү ахаста.

ХЪӘУЫ ФАРН

Хохаг Зыннатыхъәуы цәрәг нал ис. Алырдаемты фәллигъ-дысты. Фәлә ма ам адәм куы цардысты, уәд иу хатт хъәуы цурты фәңәйцидтән аәмә федтон, иу хәдзары тыргъы нәлгоймәгтә кусарт куыд кодтой, уый. Царм фелвәстөй аәмә йә кауыл айтыгътой. Дыууә азы фәстә та мә фәндаг ууылты уыд, аәмә ацы хатт әдзәрәг хәдзары гуырамә бакастән. Уыцы царм ныххус, нылләбырдтә, ныххуынчъытә, афтәмәй кауыл хәлуарәджы тынау ауыгъдәй ләууыд.

Дуаргәрон сагъдауәй бazzадтән. Әдзәмәй цас фәләу-уыдтән, нә зонын, фәлә мәм цыма иу афон зәронд царм радзырдта: «Мидәмә рагиз, фысым дын уыдзынән, ацы хъәуы мән йеддәмә ничиуал бazzад, йә фарн хъахъхъәнәг ма әз дән».

СӘРЫЗӘДЫ ДЗУАР

Зәронд хъәуы фәстаг цәрәг Хъантемир йә дзауметтә аәмбырд кодта аәмә сә машинәйи амадта.

— Кәдәм цәуыс? — бафарстон әй әз.

— Ацы хъәуы ничиуал ис,— загъта ләг,— әз дәр мәхи искуыдәм айсон, адәм кәм цәрынц, иу ахәм ранмә.

Мә зәрдә фәрыст уыцы ныхәстәй.

Хъантемир куы ацыд, уәд әз сферд кодтон уыцы афтид хәдзары бахсаевиат кәнын. Әмбисәхсәв уыдаид, афтә иу рәсугъд сылгоймаг фәзынд хәдзары. Сәрызәди хәңгүй къонайы сәрәй райста аәмә загъта: «Цомут, ам махән нициуал ис». Кәмә дзырдта, стәй кәдәм ацыдысты, уый абор дәр нә зонын.

ФӘДОН

Нә комбәсты фарн кәуыл әңцад, уыцы сәдәаздзыд Беслән амард. Адәмы раз ныхас кәнгәйә, Агуыбе дзырдта:

— Ә, наә дзуапдәттәг, ә, наә ныфсәвәрәг, чи 'рлаудзән адәмы раз дә фәстә, кәй фәрсдзысты наә дзыллә зонд әмә уынафәйә? Кәмә күул кәндзысты сәхи? Әви...

Уыцы уысм мәрддзыгойы сылгоймәгтәй иуы хъәбысы скуыдта сывәллон.

— Фәлә ма тәрс, Беслән,— йә цәсгом фәрухс Агуыбейән,— дә фарн дын дардәр чи ахәсса, ахәм гуырд ис наә уынгәг комы.

ЦАРДЫ КӘРОН

Хъуылайы стонуэтты фондз әмә дыууиссәдз ләтгәй хос карстам. Дәргъәй-дәргъымә фахсыл дыккаг уис әрдәгмә куы 'рхәецә кодтам, уәд хъәүәй схәецә Гәбыла әмә, йә ехс галиу къухмә райсгәйә, загъта, хосдзауты хистәр Беппайән йә бинойнаг кәй фәзиан әмә йә хъәуы хистәртә хабар махән феххүсүн кәнынмә кәй рарвыстой.

Беппа хабар куы базыдта, уәд йә цәвәг аппәрста әмә уәззаягай кәрдәгыл әрбадт. Тауби йәм бацыд әмә йын афтә зәгъы: «Рухсаг уәд де'фсин, Беппа».

«Рухсаг уәд мә цард...» — йә былты змәлдәй базыдтон, Беппа цы загъта, уый.

СЫЧЬИ

Үәлләг тигъыл дуры фарсмә бадтән әмә әдзынәг кастән комы бынмә. Ахәм ныв никүы федтон: далә кәмдәр, бынәй, Әрәефы дон әвзист лентау хуры рухсмә тәмәнтә калдта, цәститә үе 'рттывдмә наә ләууыдысты. Куыд рәсугъд уыд, әвәдза...

Цыдәр пыррыкк мә хъустыл ауад, әмә бәрзы къутәрмә фәкастән. Мәнәй ссәдз метры дәлдәр къуыппыл ләууыд сычъи әмә ныдҗәджих комы бынмә. Йә рәсугъд гуыр змәлгә дәр нал кодта.

Комы гәрах азәлыд, әмә сычъи йә мидбынаты әрхауд. Бетъыры фырт топпәргъәвдәй мә цурты ләф-ләфгәнгә

æрсæррæтт кодта æмæ сычъийы цур алæууыд. Йæ тугæй йын ие 'нгуылдз ацахуырста æмæ йæ былыл сдардта.

— Иc тa дзы!

Æз сабыргай йæ цурмæ æрхызтæн, мæ хурхыуадындзтæ фырмæстæй адымстысты, афтæмæй йæ бафарстон:

— Уый цы бакуystай?

— Куыд цы? Æфсатиий лæвар! Фыццаг æмбæлæджы хай — дæуæн! — цингæнгæ сдзырдта Бетъыры фырт æмæ кусартgæнæн кард фелвæста.

— Уый цы бакуystай? — адæргæй тa бафарстон æз.

Æргуыбыр кодтон мард сырдмæ. Сычъийы цæст уыд гом. Зындис дзы Æраeфи тæмæнкаlgæ дон æвзиst лентау.

ÆРВДЗАВД

Æрвдзавдмæ æвналаn кæй нæй, уый ме 'рыгонæй куы нæма зыдton, uæd мын иu хatt мæ фыд афтæ зæгъы:

— Хъæдмæ суай æмæ цырагъ æрдав, мæ лæппу, арт цæмæй скænæм, уый нæй.

Æз зыдton Уæллаг тигъы тæрхæджы хъусыл иu зæронд нæзы бæлас. Кæддæр æй арв æрцавта, æмæ бæлас uæрдæхau дыууæ дихы фæхauд. Иu æрдæг хъилæй бæzzad, иннæ афæлдæхt. Хус нæзы, цырагъæn — диссаг. Мæ фæрæт ыл куы аныдзæвыd, uæd мын бæлас афтæ зæгъы: «Цы цæф мыл ауад, уый мын æгъgъæд нæу, дæ нывонd фæуon?».

САСИР

Саматы æдзæрæг хъæуы иu аftид хæдзармæ баçыдтæn æмæ къуыл федton зærond сасир. Æристон æй, йæ рыгтæ йын ацагъton, кæртмæ йæ ракастон æмæ йын йæ чысыл хуынчъытæй хурырдæм акастæн. Фæлæ дзы ницы зындис. Æмæ мын uæd сасир афтæ зæгъы: «Цы дзы хъуамæ фенай, ам иунæгæй бæзadтæn, æмæ мæ хуынчъытæ мæ цæссыгæй æхgæд сты».

ÆРВДУР

Арвы арфæй æрвдур цæхæркаlgæ ратахт æмæ йæ дзæхст фæңыд хъæумæ хæстæг хæнхуылы тыгуыл дурты æхsæn. Мæ кæрц мæ uæхsчытыл баппæрстон æмæ хæнхуылмæ аçыдтæn,

цы уыд, уый бәлвырдәр базонон, зәгъгә. Хәнхуылы дуртә цәлхәмбырдәй бадтысты, әмә сә иу уазәджы фәрссы:

— Цәй, цы хабәрттә ис иннә рәтты?

— Ницы,— загъта уәларвон уазәг,— уым дәр адәм хәрынц кәрәдзийи фыд.

УАРЗОНДЗИНАД

Сусхъәдджыны әрдүзы-иу алы аз дәр тынг рәсугъд хъоппәг дидинәг әрзад, скъамо дәр ма йә хонынц. Ацы аз дәр та йә хъал зәңгыл фараст бурдзалиг — сызгъәрин дидинәджы, хуры фараст чызджы хуызән, цәхәртә калдтой. Әз уарзтон уыцы әрдүзы хъәләрдзыйы къутәры фарсмә абадын, йә сатәг хәрзәф мын мә уды тәгтә әхсизгон хъыдзы кодта. Әмә мын иу хатт хъәләрдзыйы къутәр зәрдәхъәлдзәгәй афтә зәгъы:

— Мә ләппуыи абон фәлваргә кодтон. Зәгъын, уәртә уыцы бурдзалиг чызджытәй иуы ракурәм, куыд рәсугъд у, уый нае уыны? Әмә мын мә ләппу афтә: «Нә, уәртә дыууә къәйдуры әхсән цы хъәләрдзыйы къутәр әрзад, уый чызджытә бирә рәсугъдәр сты».

КҮҮДЗЫ НЫХАС

Хъәуы иумәйаг әмбырды адәм тынг хъәбәрәй дзырдтой, цот кәй нал кәнәм, уымәй, дам, нае фарн сәфгә кәнән, зәгъгә.

Бердиты гадза күүдз сәм иуафон ләгәтрәбенәй радзырада: «Цәй фарны кой кәнүт, ацы комбасты мән йеддәмә цот куыничиуал кәнән, уәд».

САЙАЕМ ФИДАЕНӘЙ НӘХИ

* * *

Арвыл мәй фәдзәгъәл и
Бонырдәм.
Алидзыс мә дзәгъәлү
Донырдәм.

Æз ысхәчин демә
Дурыныл.
Ды ысхәцис мемә
Дзурыныл.

Раздәхид нә фәндаг
Уарzonәй.
Чи нә у нәуәндаг?
Базон ай!

* * *

Сагъәс уды хъары —
Чи вәййы әнхъәл?
Æз уылтән мә кары
Хивәнд әмә схъәл.

Хъазылтән мәхицәй,
Хъазылтән дәүәй.
Ныр нә цард фәхицән,
Фидауәг нә нәй.

Æз мәхи әфхәрын —
Искуылдәм фәлидз!
Нал хүйссин, нә хәрын,
Бахәңыйд мыл низ.

Дарын ма дæ сурæт
Къулыл ауыгъдæй.
Дзурæнт адæм, дзурæнт,
Къух мыл ауыгътай.

* * *

Нæ хъуысы мæ хъæлæс, —
Ды истытæ дзур.
Кæм гуыры, æнхъæлыс,
Ныхасы бындур,

Ныхасæн йæ фæлмæн,
Ныхасæн йæ тых?
Мæ зæрдæйы тæмæн
Мæ зондыл фæтых.

Мæ зæрдæйæ хатын
Мæ зонды рæдыд —
Хъуыди мæ фæлхатын
Мæ дзырды рæвдыд.

Хъуыди мæ ныхасæй
Мæ бартыл хæцын.
Зæрдæхудты тасæй
Мæ дзыхыл хæцын.

Нæ хъуысы мæ хъæлæс, —
Ды диссæгтæ дзур,
Тæмæнтæ, æнхъæлыс,
Цæмæн калы хур?

* * *

Фæцыбыр мæ фæндаг,
Æрдз зоны кæнон, —
Фæнда дæ, на фæнда —
Ис цардæн кæрон.

Бон боныл ыздухы,
Фæтылиф та аз.
Кай хъæуы мæ тухæн?
Уæддær, дам, фæраз.

Аэз бирæ фæхастон
Мæ зæрдæйы цин.
Аэз бирæйы уарзтон,
Дæу дæр дзы фæци.

Кæд бахъара иумæ
Дæ рагоны рис,
Уæд байхъус дæ риумæ,
Уæд пардамонд ис.

Чи зила мæ фæдыл,
Чи уидза тыллаег,
Уырны мæ: мæ фæндыл
Ис разыйы лæг.

* * *

Мæ рæдыд мын нæ загътай,
Нæ дæ ысхауд ныхас,
Фæллае дæ митæй сагътай
Мæ рыст зæрдæйы туас.

Мæ зæрдæ ризы, ризы,
Фæлхатын та дæ ном.
Дæрдты мæ амонд лидзы,
Уæрæх у Дзæгъæлком.

Аэз уыцы комы зарын —
Дæ номыл у мæ зард.
Кæдæй-нырмæ јевзарын?!
Уæддæр ды дæ мæ ард.

Амæ зæрдæйæ 'мбарын,
Зæрдæ зæрдæйæ бар.
Мæ хъизæмар дын барын,
Мæ рæдыд мын ныббар.

* * *

Дзурын æмæ сидын
Гобиты æхсæн.
Дадзинты æхсиды
Туджы бæсты сæн.

Үйй тыххәй нә исын
 Аз мәхимә бар.
 Кәд зәрдәйә риссын —
 Атахти мыл дзуар.

Чи 'мбары йә аххос,
 Үйй сәрфы йә сәг.
 Цард-удәен хүыздәр хос —
 Дзырд әмә хүыссәг.

* * *

Арв әмә зәххастәу
 Не 'мбарын мә азым.
 Бафәраз, мә астәу, —
 Аз әфхәрд фәразын.

У мә цард дыууәрдәм —
 Бон фылдаң у бонәй.
 Цыфы дә жууәрдәм
 Мах нә тых, нә bonaej.

Аз мә маст нә исын —
 Чи кәудзән мә мардыл?
 Цәгъд, мә фәндир — хъисын,
 Хъарәг кән мә цардыл.

* * *

Мәй тымбылдзәсгом, дзыгъуыр,
 Мидбылхудгә аргъауы.
 Апырх стъялты дзыгуыр,
 Иу дзы хаттай ахауы.

Афтә, радыгай, фәд-фәд,
 Цардай хизынц адәм дәр.
 Хоны сә Аерфәнә фәд
 Ардыгәй дәр, ардәм дәр...

* * *

Зæвæтæй размæ цæуæн нæй,
Зыгъуыммæ митæй тæрс.
Цы дæ фæхъæуа, уый мæнæй —
Хъæддаг бæлас у тæрс.

Тæрсыл нæ зайы, нæ, фæткъуы,
Нæ йыл æрзайдзæн бал.
Дæ ацæуын дæхи фæтк у,
Дæ амонд дын — æмбал.

Æз м' амонд раджы байуæрстон,
Дæуæн дæр дзы — мæ хай.
Кæд дæ ныронг нæ бамбæрстон,
Уæд нал у ныр уæлдай.

Уæлдай ысты нæ ныхæстæ,
Цыфæнды дæр ма зæгъ.
Цъæх арвимæ мæнг ныхæст у
Йæ бæрзонд хæхтæй зæхх.

* * *

Ивылы нæ цард уæлæнгай,
Сайæм фидæнæй нæхи.
Денджыз, абухгæ, уылæнгай
Хойы къæдзæхтыл йæхи.

Ингæнмæ нæ фæндаг над у,
Нichi у мæлæтæй рох.
Й' афоныл мæлын нæ рад у,
Марды кой — нæ хуыздæр тох.

* * *

Дæ мæлæт уыд фыццаг дзæхст,
Æфхæры нæ хъысмæт.
Хъуыды кæннын дæ фæдзæхст,
Хъуыды кæннын дæ мæт:

«Ләешпү, дә зәрдыл бадар —
Ләг у рәхысы цәг.
Рәхыс цәгәй у фидар,
Ды ма фәңуд әңдәг».

Цәрын. Мә мәгуыр зондәй
Уый бамбәрстон бәлвырд:
Фәңудән ис бәрzonдәй,
Фәсайдзән дә ләбырд.

Куы нә дыл уа фәхәңдәг,
Уәд сау былай тәхыс.
Кәм разыны ләмәегъ цәг,
Уым атоны рәхыс.

* * *

Нә кәенүн дызәрдыг —
Хъысмет у рәстәй.
Цыкурайы фәрдыг
Куы фенин цәстәй, —

Нә ракурин исбон:
Бәркад у сәфаг.
Әфстау дә цы истон —
Нәу амонды фаг.

Әфстауы бәркадәй
Нәй саразән бын.
Ләг мургай йә кадәй
Әвәры рәбын.

Дә хәрзтә дын фидын,
Мәхион мын уадз.
Ләгәй-ләгмә сидын:
Мә мәгуыр мын уарз.

ЦАРД ЙӘХИОНТАЕ КӘНЫ...

Бирә алыхуызон ныхәстә нә фехъуыстаид алчидаәр уарzonдzинады тыххәй. Иутә фәзәгъынц: губынәй рахәсгә у. Иннаетә: «Цәй уарzonдzинад ис, адәймагыл сахуыр вәйиы, аңдәр?» Ахәм зәгъджытә дәр ис, амә, дам, адәймагәрмәстдәр иу хатт бауарзы әңгәг уарztәй йә царды мидәг.

Аз мәхәдәг кәй бавзәрston, ахәм уарzonдzинады тыххәй мә фәндү радзурын...

Мин фарастсәдә цыппор цыппәрәм аз. Знаджы нә араенты фале фәкодтам. Калакәй мә сdzәбәхы фәстә, арвыстой Украинаеы горәт Ровномә, гвардион фистәг дивизимә. Мә бар мын бакодтой взвод. Цалдәр бонмә мә зәрдыл бадардтон алы салдатән дәр йә ном амәй йә мыггаг, кәцәй арбацыд, уыдис маҳәсты әви нә, цы хорзәхтәй йәм ис амә афтә дардәр. Сә фылдәр карджынтае уыдысты, бинонтә, сывәлләттә чи ныууагъта йә хәдзары, ахәмтә. Цалдәрмә дзы уыдис, хәстәй йын йәхи суәгъдән кәныны бар чи ләвәрдта, ахәм гәххәтт.

Иубон нә ротәйы командиримә арбацид хәрз арыгон чызг. Бацамынта йәхи: «Бастdzинады взводы командир лейтенант Маринә Медведева!» Бынтон сывәллоны хъәләс ын, йә цәститтә арттывдтытә

калдтой, йæхи куыд бацамыдта, уый мæм худæг фæкаст æмæ йæ афарстон: «Маринæ дын æгъгъæд нæу?»

Абон мæм афтæ кæсы, цыма раст тæккæ уыцы сахат равзæрдис нæ уарзондзинад.

Иу мæйы бærц ма фестæм Ровнойы. Зын зæгъæн у, цал хатты ма сæмбæлдыстæм Маринаимæ, уый, фæлæ архайдтам кæрæдзи фенныныл.

Стæй та райдытой хæстон фæндæгтæ — Румыныл ахызыстыстæм Венгримæ. Уым, Дунайы сæрты æхсæв-бонмæ хидтæ аразгæйæ, абырстам йæ рахиз фарсмæ. Іерцахстам дзы стыр плацдарм.

Нæ дивизийæн йæ сæрмагонд хæс уыд горæт Секешфехервар бацахсын. Уый стыр ахъаз уыдаид Будапештыл æрхъула кæнынæн. Бирæ карз хæстыты бацыдыстæм. Иу хъæу иннæйы фæстæ куы истам, уæд бафиппайдтон, цалдæрæн дзы ирон нæмттæ кæй уыд, уый. Хъуыды ма дзы кæнын «Бонвæрнон», «Дунайы фарс», «Осси». Будæ æмæ Пешты астæу та ис ахæм хидтæ: «Эржебет хид», «Маргит хид», «Ретофи хид», «Васути хид», «Сабаддзаг хид»...

Хæст-иу куы фæсабыр изæрырдæм, уæд-иу нæм фæзынд Маринæ дæр. Сæрæгасæй иу-мæ куы ауыдта, уæд мæм-иу æрбазгъордта æмæ мæ-иу йæ хъæбысы ныттыхта.

Горæт Оссимæ бырстам Ног азы хæдразмæ. Ницы нын æнтыстис. Нартхоры хуымы куыристæй æмбæрзтæй лæууыд цалдæр немыщаг танчы. Цæмæй сæ фехстайлкам, уый нæм нæ уыд.

«Размæ! Размæ!» — хъуыстис штабæй уыцы иугæндзон бардзырд. Уалынмæ нæм фæзындис полчы комиссар Ляхов йæ ординарецимæ, иу-фынндæс-æхсæрдæсаздзыд салдатимæ.

Схъæртæ ныл кодта, ам æнцад цы хуыссут, уæ размæ быгъдæг быдыр, афтæмæй, зæгъгæ, æмæ уыцы загъдæнгæйæ згъорæгау кодта размæ, лæппу дæр йæ фæдыл, афтæмæй. Бæргæ ма сæм дзырдтам, нартхорыхъæдты бын танктæ ис, зæгъгæ, фæлæ дын уый мах коммæ каст!. Уалынджы цалдæр цынайы базмæлыдисты. Сæ иуы нæмыг ахауын кодта комиссары зæнг, лæппуйæн та йæ галиу цонг фæцæф. Уый йæхи рыст нæ хъуыды кæнгæйæ, батахтис æмæ фелвæста комиссары къах, баскъæфта йæм æй.

Стæй, мæхæдæг цы фæдæн, уый нал базыдтон. Ахаудтæн. Ницуал хъуыстон, ницуал æмбæрстон, Ног азы къæсæрыл дохтырты къухтæм бахаудтæн.

Мәхи куы әрәмбәрстон, мә цәстәй куы ракастән, уәд ауыдтон Маринәйи — тынг тыхстхуыз цәсгом ын. Хорз, әмә рог цәф фәдән.

Дыууә-әртә боны фәстә та мә салдәттимә араст стәм дардәр.

Бацахстам горәт Секешфехервар. Мәнә цад Балатоны сабыр уыләнтә. Будапешты немың әмә Венгрийы әфсәдты стыр къорд әрхъулайы баҳауд. Немың сын әххуысмә әrbapпәrстoy танкты дивизитә, бирә хәдтәхджытә. Райдытта сә контраныбырст. Ныууагътам Секешфехервар. Куы лыгъдыстәм изәрдалынгты уынгты, уәд нә әхстой алы хәдзарәй, царәй, къәр-къәр кодтой къудзитә. Горәт йә тәkkә дзаг уыд венгриаг нацисттәй. Фәмард нә бирә, әнхъәл куыд нә уыдыстәм, афтә бирә. Уымән, әмә нын нә хицауд афтә дзырдтой, зәгъгә, дам, мадиартә сты не 'фсымәртә, фәлә Сергеј куы әрхаудта, Иван куы фәтымбыл, әрмәст ма йә сахатәй куы базыдтам Дзейналовы (афтә йә ныппырх кодта, царәй йыл цы гранат раппәрстой, уый), уәд әй бамбәрстам, уыдон цас раст ныхәстә уыдысты, уый...

Автоматты къәр-къәр чысыл фәсабыр, айхъуыстам кәйдәр хъәр:

— Ёз дән лейтенант Жук. Дән уәззау цәф, ма мә ныуудзут!..

Джихәй аzzадыстәм: махән, лейтенант фәмард ис, зәгъгә, загътой...

Жук нәм ныр та нә нәмттәй дзуры әмә нә куры, немыңән мә ма ныуудзут, зәгъгә. Хъәр куыд нә хъуыстаид немыңмә дәр, не 'хсән сәдә, сәдә фәндзай метрәй фылдәр нә уыдис. Ёз фәдзырдтон салдат Натаровмә:

— Бабыр дә фазыл әмә әрбалас лейтенант Жуки! Ләппу мә бардзырд әххәст кәнүнмә фәцис. Бирә рәстәг нә руадис, афтә нәм хъәр кәнү, фәцәф дән, зәгъгә.

— Фәстәмә раздәх! — ахъәр әм кодтон әз дәр.

Тыхтәй-фыдтәй әрбахәецә, йә галиу цонг пырх.

Мә хәдивәг мәм әрбауд — старшина Оратовский, дзуттаг ләппу.

— Ёмбал гвардийи лейтенант! Бар мын ратт цәф лейтенант Жуки рахәссүнмә. Радтон ын бар, кәд ын тынг тарстән, уәддәр.

Уый ىыдәр амаләй бахәццә. Әертә-цыппар метрәй йә фылдәр нал хъуыд махмә, афтәй йә хъәр фәңрид. әвәццәгән әй снайпер әрбахаста. Нәмыг сәмбәлдис каскәйыл, әмә сәрәй түг фемәхстис.

Әрбаластан сәе нә цурмә. Старшинайән абастам йә сәр, фәлә, лейтенант Жуки уавәрмә куы әркастыстәм, уәд дә фыдгул дәр ахәммә бакәсәд. Цәф разынд гуыбын, йә тъәнгтәе йә фәдыл ласта. Чысыл фәстәдәр йә уд систа. Баныгәдтам әй, бахордтам ард, йә түг ын кәй райсұзыстәм, ууыл...

Изәрдалынгты бахәццә стәм хъәу Веребмә. Әнәхъән полчы штаб нә размә ракалдысты. Абон мәм афтә фәкәсү, ышма лейтенант Медведева сәе разәй тахстис. Иуәй худгайә, иннәмәй та мын кәугәйә сәрститәе кодта мә цәнгтәе, мә къухтәе, әнәхъән дән әви нә, зәгъәгә.

Иу ىалдәр боны уләфыдыстәм уыңы хъәуы. Уыдис дзы әрмәстдәр иу асфальтгонд уынг. Алы хәдзары раз дәр — дидинәгдон. Алқамә дәр арф уәрм, хуыматәджы сәндуцән дзауматтимә. Сәнағсиртә сәм әртыгай гектарты онг. Хәстәй кардҗын адәмәй чи нә алыгъедис, уыдан нын сә сәнтәй хастой.

Къуыри раудадаид, афтә нәм бинтон хәстәгәй хәсты уынәр әрбайхъуыст. Кәсәм, әмә уынджы махырдәм салдәтты стыр къорд сизгъорынц, фәстәмә фәзилинц әмә афтәмәй гәрах кәнгә. Стәй дын мәнә немыңы танктә, автоматчиктә сыл бады, афтәмәй. Бамбәрстам әй, нә полчы штаб кәй лыгъедис, уый. Танкты бауromын мах бон дәр кәцәй уыд... Штабы хъәдмә балидзынмә бирә бәргә нал хъуыд, фәлә сә танктә әрәй-йәфтий. Әхсын сәе райдытой. Къордимә уыдис Марина дәр. Җалдәр әхсты фәстә штабай змәләг нал баззад.

Нә командир бардзырд радта, әмәй мах ләнчы әрәмбәхсәм, уырдәм танктән ныңдауән нә уыд, әмә мах дәр уырдыгәй әхстам танктыл бадәг немыщәгты.

Әртүккаг бон, хъәу фәстәмә куы суәгъед кодтам, уәд дзы федтам әвирхъяу цауты фәстиуджытә. Адәймаг әй йәхәдәг куы нә федтаид, уәд, фехъусгәйә, зын бауырнән уыдис. Җәвиттон, хъәуы астәу уыд стыр куырдадз. Уыдис дзы ىалдәр әлхъивәни. Сә алкәй дәр немың бавәрдтой җәф афицерты сәртә, әмә сә афтәмәй ауыгъдай баййәфтом...

Фындаасәм мартъийи мәм изәрырдәм фәдзырдта нә батальоны балхон капитан Григорьев. Афарста мә, куыд җәттәе

сты салдæттæ, цы стыр ныббырст райдайдзæн, уымæ куыд у сæ ахаст, уыдæттæй.

— Эмбал капитан, — загътон æз, — салдæтты ахаст æвзæр нæу. Эмбарынц æй, фæстаг ныббырст кæй у æмæ хæстæг кæй у уæлахизы бон, уый.

Бамбарын мын кодта мæ хæс: — Уартæ æфсæнвæндаджы иуварс цы фидарапæзт хæдзар лæууы, æнæхъæн бон кæцæй æхсынц пулеметтæ, ууыл изæрдалынгты æрхъула кæнут, ба-цахсуг æй.

Бацахстам хæдзар. Мæрдæт дæр нæ куыд нæ фæцис. Мæ хорз хæлар Аркадий дæр дзы снайперы нæмыгæй фæмард. Мæ бæсты раст... Мæнæй бинокль айста, акæсон дзы рудзынгæй, зæгъгæ, æмæ... Арах æй æримысын абон дæр ма, рухсаг ын фæзæгтын. О, мæхæдæт дæр та фæцæф дæн — нæмыг схъиуæц-цагæй мæ цонгыл сæмбæлд.

Иу рог цæф салдатимæ ацыдыштæм санбатмæ.

Дохтыр куы æркасти мæ цонгмæ, рæсийын райдыдта, уый куы федта, уæд загъта, тагъд госпитальмæ, зæгъгæ.

Цалдæр цæф салдаты ма мемæ, афтæмæй нæ балæууын код-той горæт Тимошуарæйы, Румыны. Уым мæ ринчындоны æрæййæфта Уæлахизы бæрæгбон.

Иу мæйы бæрц ма ахуыссыдтæн госпиталы.

Мæ дзæбæхгæнæт дохтырæн куы загътон, цæмæй мæ рафыс-сой, уый тыххæй, уæд мын афтæ, мах, дам, сæйраг дохтыримæ бауынаффæ кодтам, дæ буары цы нæмыг ис, уый сисын. æмæ уыцы фæнд раст уыдис, фæлæ мæн та фæндыд госпиталæй тагъддæр ацæуын, цæмæй мæ салдæтты фенон, цæмæй базонон, æгас ма чи баззад взводæй, ротæйæ, полчты хицауадæй, уый. æппынфæстаг мæ тынг фæндыд номдзыд Штраусы райгуырæн бæстæ фенын æмæ син загътон, нæмыг мæ ницы хъыгдары æмæ уал мæ ауадзут, зæгъгæ, æмæ фæстагмæ мемæ сразы сты.

Рафыстой мæ июны фыццаг бонты. Куы иу, куы иннæ æфсæддон машинæйы абадгæйæ, бахæццæ дæн Венæмæ. Уынг-ты куы фæцæйцыдыштæм, уæд ма байу дæн æндæр афицеримæ. Уый ма раздæр уыдис Венæйы æмæ хорз зыдта горæт, кæй афæрсын хъуыд мæ полчты тыххæй, уый дæр.

Рахызтæн комендатурæйы раз. Рафæрс-бафæрс, æмæ мын де- журный офицер загъта, 69 фистæт гвардийы дивизи лæууы Венæйæ цæгатырдæм сæдæ, сæдæ дыууын километры дардæр, зæгъгæ.

Абадтән та иу әфсәддон машинәйы. Бадти ма дзы иу афицер әмәе цалдәр салдаты. Цыдысты уыңырдәм. Венәйә иу цыппарыссәдз километры бәрәц рауадыстәм, афтә нә машинә хәрдмә фәтахтис. Ёрчъицидтон госпиталы. Мә уәлхъус ләу-үйдисты дохтыр әмәе медицином хо. Сәры цъар айваз-айваз кодтой. Кәм дән, уымәй сә куы бафарston, уәд мын загътой, Братиславәйы 692 госпиталы, зәгъгә.

Куыд рабәрәг, афтәмәй нә машинәйы бын фехәлд минә. Дыууә салдаты дзы фәмард сты, афицер әмәе иннә салдәттә та рог цәфтимә хүйссыдисты мә фарсмә. Уыдан мын ра-дзыртой, цы әмәе куыд әрцыдис хъуыддаг, уый.

Зын зәгъән у, цал әмәе ма цал салдаты фәмард Уәлахизы боны фәстә дәр, уый...

Мәйы бәрәц та фәхүйссыдтән, мә сәр сәзәбәх ис, әмәе мә рафыстой. Мән фәндыйд, ме 'мбәлтты агурынмә мә куы ауагътаиккой, уый, фәлә госпиталы хицауадмә уыдис әндәр бардзырд: хәцынхъом чи уыд, уыдан хъуамә әрвист цыдаиккой Бржеславәмә. Радтой мын, цы гәххәттыә әмбәлдис, уыдан, әмәе араст дән уырдәм.

Штабы хицаумә мә гәххәттыә куы баләвәрдтон, уәд мәм хәрдмә скастис әмәе мә, Ирыстонәй дә, зәгъгә, бафарста. О, зәгъгә, йын куы загътон, уәд мын уый дәр афтә, Дзәуджыхъәуы бынмә хәстисты кәй архайдта. Дардәр ма мын загъта, ам ма стуыхт партизан Хәтәгты Харитон кәй ис, но-джыдәр — бирә хорзәхджын, хистәр лейтенант Дзгойты Георги. Базонгә дән семә. Куыд нә фәчин кодтаиккам кәрәздизи-уыл! Хохы йас ләг Харитон, йәх хъәбысы мә фелвәста. Уәдә уыңы хәрзконд, бәрзонд ләппу Георги, сывәллонау кәуын райдытта, мәнәе ма ирәттә федтон, зәгъгә, — мә бацәуынмә зонгә нә уыдисты.

Дзгойты Захары фырт Георги уыд зындгонд хъәбысәйхәцәг әмәе тренер Асләнбеджы кәстәр әфсымәр. Георгийы тыиххәй ис кино дәр, зындгонд немыңға инәлары куыд радавта, уый фәдым.

Дардәр Одессәйы райдыттам службә кәнын. Иуахәмы нә полкъмә әрбацыдис мә хъәуккаг Кодзырты Бәбулы фырт Хъуырман, капитан. Мәнәй дзәвгар хистәр уыд, фәлә уәддәр әрхъуыды кодтам нә сабийы бонтә Елхоты.

Афицертәй кардҗындәр чи уыд, уыдоны уәгъд кодтой әмәе

сæ ӕрвистой сæ райгуырæн бæстæм. Сæ хыгъдмæ баҳаудтой Харитон ӕмæ Хъуырман дæр.

Иу мæйи фæстæ декабры фыццаг бонты ӕрхæццæ мах рад дæр Георгиимæ. Фæндагыл бауынаффæ кодтам, Елхоты раҳиз-дзыстæм ӕмæ уым афæстиат уыдзыстæм иу-дыууæ боны, стæй дардæр аңаудзыстæм Михайловски хъæумæ, зæгъгæ. Уым цардысты сæ бинонтæ. Цалдæр боны ныл куыд атахтысты, уый ӕмбартæ дæр нæ бакодтам, афтæ ныл цин кодтой ӕрмæст мæ мад ӕмæ мæ хотæ нæ, фæлæ ӕнæхъæн хъæу дæр.

Мæ мады тыххæй, рухсаг уæд, дыууæ ныхасы куынæ зæгъон, уæд мын раст нæ уыдзæн. Хæстмæ куы цыдтæн, уæд æй ныу-угътон уæззау рынчынæй йæ зæрдæйæ, ӕмæ ма йæ ӕгасæй сæйяфдзынæн, уый ӕнхъæл нæ уыдтæн. Немыцы рæстæт мæйæ фылдæр хъæды фесты, стæй цардысты Змейкæйи нæ мадырвадæлтæм, Базыраты Мæцыхъойы хæдзары. Уыдон сæ ба-уазæт кодтой, сæ комдзаг дыууæ дихы кæнгæйæ. Уæдæ цæй кæрдзындæттон уыди Дегъон, хистæр файнуст, хæсты размæйæ сæрьхицау амард ӕмæ йæ чызг Rakъиимæ цардис йæ тиуы хæдзары. Вера, Мæцыхъойы бинойнаг, уый та, дам, ӕнæ мæ мад хæргæ дæр нæ кодта. Әмæ рухсаг уæнт, мæрдтæм дæр сæ хæсджын дæн...

Абон мæм афтæ кæсы, цыма мæ мад йæхи ныффидар кодта, цалынмæ ма мæн фена, уæдмæ нæ бақуымдат мæлын. Әртæ мæйы ма ацаарди мæ цуры...

Куы ӕрзылдыстæм Георгиимæ мæ къабæстыл, мæ зонгæтыл, уæд цыппæрæм бон араст стæм Дзгойтæм хæдзармæ, ӕмæ мæ нал раугътой ӕнæхъæн къуыри.

Захар, Георгийи фыд — ныллæт, къæсхуыртæ лæг, йæ фырттæ та — уæйгуыты хуызæн. Сæ хо — рæсугъд, хæрзконд чызг. Сæ мад — бæрзонд, хæрзуынд сылгоймаг, цыма мыл йæхи фырттæй къаддæр нæ бацин кодта, афтæ мæм фæкаст.

Әрхастон бинойнаг, нæхи хъæуккаг Уырысты чызджы ӕмæ, куыд фæзæгъынц, «а» ӕмæ «о»-йæ фæцардыстæм ӕртæ 'мæ дыууиссæдз азы.

Ныхас ныхас къахгæйæ йын иу кæддæр радзырдтон Маринаейы тыххæй дæр. Любæ, афтæ хуынд мæ цардæмбал, лæмбынæг фæхъуыста мæ хабæрттæм ӕмæ загъта, амал дын куы фæуа, уæд, дам, ын йæ цыртдæвæн бацагур.

1987 азы хуынд уыдтæн Венгримæ. Куыд хъуамæ ма бацагуырдтаин

Секешфехервармæ хæстæг хъæу Веберы, Маринæ кæм байсæфт, уыцы бынат!..

Хъæугæрон обауыл — хуымæтæджы цырт, йæ фарсыл — æртæ афицеры мыггæттæ, иннæтæ — салдæттæ. Нæ дзы разынд Маринæйы мыггаг... Мæ дидинджыты баст уæддæр уым ныуагътон...

Баныхас кодтон хъæуыхицаумæ, куыд загъта, афтæ реконструкци куы кæной цыртдзæвæн, уæд ыл цæмæй фыст æрцæуа:

«Гв. лейтенант Марина Медведева — командир взвода связи. — 1925 — 1945 гг.»

Секешфехервары советон салдæтты æфсымæрон ингæны цыртдзæвæн лæууы бæрzonд дурыл, фыстытæ — мрамор къæйдуртыл, зылд сæм кæй цыдис, уый бæрæг уыд. Сæдæ мыггагæй дзы фылдæр. Уыдоны æхсæн дæр та фæцагуырдтон Маринæйы, фæлæ никуы æмæ ницы.

Кæсгæ-кæсыны мæ цæст æрцахста ирон мыггæттæ: Саламов П.И., красноармеец — 1945. Аликов В.И. красноармеец — 1945.

Будапештмæ куы 'рбаздæхтæн, уæддæр та иу бон бахардз кодтон уæлмæрдмæ аæуыныл. Уыдис дзы æфсымæрон ингæн, бирæ хицæн цырттытæ дæр. Мæ цæст та дзы æрхæцыд мæнæ ахæм мыггæгтыл:

Икаев В. Х. — 1945 г., Гудиев Зека Петрович — 1945 г., Сакаев Михаил Мурзабекович — 1945 г., Дзамиев Хасанбек — 1945 г., Даржиев Х.М. - 1945 г.

Хицæнæй дзы лæууыд цырт ахæм фыстимæ:

Дауев Хаджисмел Бимболатович, 1933 г. р. Погиб в 1956 году.

Куыд сбæрæг кодтон, афтæмæй Хаджисмел фæмард Будапешты венгриаг цауты рæстæг...

Раздæхтæн хæдзармæ, радзырдтон хабæрттæ. Лæмбынæг мæм фæхъуыста Любæ. Зын ын уыд, кæй не ссардтон Маринæйы цыртдзæвæн, уый. О, фæлæ ма цас ис, цас, Фыдыбæстæйы Стыр хæсты чи фæмард æмæ ма сæ мæрдтæ аbon дæр æбæрæг кæмæн сты, ахæмтæ!..

ДЗУЦЦАТЫ Эльбрус

ФÆЛЫВД АМОНД

ЧЕРМЕН КУЫРДТА ТЛАТТАТЫ ХИСТАРТАЙ

Аэз бафæлладтæн
Мæ уæхсчытыл
Уæ уæззау уаргъ хæссынæй!
Аэз ме 'ккой дарын
Буцдæрæн сымах.
Уым бабадтыстут:
Дæлæмæ дзы нæ хизут.
Дæллаг галау,
Кæнын мæ удæй хахх.
Ныбыхсыдтæн.
Цы пайда и хъæрзынæй?
Мæ лæггад мын
Нæу бузныггады уаргъ.
Нæ фендзыстут
Мæн астæухуыскъ, фæрсылæй,
Нæ фехъусдзыстут
Ме 'нæбоны «ах».
Фæлæ, мыйаг...
Цы аипп и фæрсынæй!
Нæ бадардзынæн азымы
Сымах.
Нæртон лæгау
Хæбæцкъахæй лæууын,
Аэмæ уын æз
«Мæн ахæссут»
Нæ зæгтын.
Хæрзæгæн
Уæ фарсмæ мæн
Ныр ауадзут цæуын.
Нæма мæм æрхауд
Уыцы рад мæ зынæй?

РОГ ЗАРАГ

(Тагъддзурәнтә)

Демократтә,
Коммунисттә...
Царды радыл
Дам-дум систой.

Иу сә номджынәй
Хъуырхъом у,
Иннае бонджынәй
Дзырдхъом у.

Коммукраттә,
Демонисттә...
Кәмән — къаддәр,
Кәмән — исты.

Царды нук
Әмә әңпайән
Систы мулк
Әмә әхпайә.

Уый — сә ми дәр,
Уый — сә дин дәр.
Систы минтәй
Господинтә.

Загъд, замана,
Тох, фәдисхъәр...
Царды сәмән
Систа пъистхъәр.

Фарн фәллыгъди,
Бәстә заууат.
Къонасыгъдтә...
Иууыл раууат.

Иу йә игәр
Арты судзы.
Иннае сириәгъ
Әмә ссүддза...

Коммукраттæ,
Демонисттæ,
Дзургæ — къаддæр,
Кæнгæ — исты!

1993

РЕФЕРЕНДУМЫ ФÆСТАË

Фæлывд амонд...
Скъæфæццаг,
Фæлдура ðæджын амонд.
Уый уæ четары нысан,
Уæ чæм у?
О, тæригъæддаг,
Æнаæбайрайгæ адæм!
Æндæр аккаг чи нæу.

1993

НÝРЫККОН АЕМДЗÆВГÆ

Алгъысты заман бæстæйыл хæты.
Хъахбай, налат, æнæхатыр, фыдрынау.
Йæ дзæмбыты рæстаг дзыллæ нæты.
Кæмæ хъуысы йæ мынæг хъæр фыдфынау?

Йæхи бæрны цæрæццаг уыд йæ фæнд, —
Арзылдысты йыл хин æмæ кæлæнæй.
Зæрдæууæнкæй йæ уды монц фæмæнг.
Ныр ыл куы калынц фидис-худт кæл-кæлæй.

Ыскъуынынц ын йæ рæбинааг бæллиц.
Цæмæдæр ма кæсы уæддæр æнхъæлмæ.
Дæ фарн фынæй у?
Гъæйтт, гормон, æрчъип, —
Къæдзæхдур дæр куыд базгъæла дæ хъæрмæ!

2000

МИХАИЛ СИНЕЛЬНИКОВ: 60 АЗЫ

Михаил СИНЕЛЬНИКОВ

АРВ АӘМӘЕ МӘЕ УД

АРВ

Фарны нывтәе радыгай мә фынмә
Ивылынц кәрәдзи ивгәе. Арв
Ахаста мә рыстытә йә бынмә,
Бамбәхста сә тарпъәх малы арф.

Чи ма уадзы рог хәрәмттәе риумә?
Урсрындэтә — тәмәнтае әмәе худт.
Се сулаeft, сәе раулæфт дәр иумә —
Сты әмуидаг арв әмәе мә уд.

КҮЙЙТАЕ

Әрх, тәлтәег дон, ивылд, лакъон.
Куыйты 'рдонг рәйи әйтт-әйттәй.
Куыздз әрәвәры йә закъон
Йе 'хсар, йе ссыртә, йә рәйдәй.

Кәд хәдзарон серка, гадза
Нәлтү сардыдта йәхиуыл,
Ныр ыскатай и: кәй уадза? —
Бәстәе — тай-тай, додой, ниуын.

Кәд ыстонг баләен йә тәрхон
У йәе райсомы фәндәгтыл:
Балцы чи уыдзәни балхон? —
Нәй, нәе фидауынц фәтәгыл.

ЗМИС

Уырауы хур,
 Аңтәф әрүарыд,
 Кәнәнә әндөн ызмис
 Зәлланг,
 Куы бур,
 Куы цъәх,
 Куы та
 Зынгарыд,
 Йә хъәләс —
 Ирд
 Аәмә цъәхснаг.
 Аәрттивы,
 Ивы 'мә фәливы,
 Ныгәны къахвәдтә
 Аәваст,
 Йә уистә — уыләнтә —
 Ыссивы,
 Бәтты,
 Аәrbайхалы
 Йә баст.
 Ләбыйы,
 Ивәзы,
 Ләдәрсы,
 Фәбәллы,
 Тайы:
 Донмә — сидт,
 Ыскәуы,
 Бахуды,
 Ныккәрзы,
 Сыр-сыртә,
 Сусутә,
 Аәхситт.
 Аәхсәв уа, бон —
 Тәлфы,
 Аәвналы,
 Ызмәллы,
 Аразы 'мә халы.

Арләүү,
Ызмис-сахат,
Зәгъ мын:
Кәд жәмә чи сифтыгъта
Дәу?..

* * *

Ыстъалыджын арв байста
Нә сау кәмттә, нә зәхх.
Ардзә аасты дәр бәстә
Нә аивта — у цъәх.

Уыдзән аентәф сәрд, сусән,
Нартхортонән, цышпурс.
Нә сәрмә Боброн судздзән,
Кәлдзән уәләрвтәй рухс.

Чындзхон уәм, йе фәдисон,
Йе кусәм, йе хәтәм,
Амбисәхсәв уа, 'мбисбон, —
Ыстъалытәм тәхәм.

СИХ

Г. Матевосянән

Фыдхахуырты маргәй йә цәстытә — джих,
Йә бахудт — мәтәмхиц, әнаебон,
Арләууыд мә цуры әрхәндәгәй сих,
Ныйиунәг ис урссәр сываллон.

Оратортән, — йа-мардзә! — нал ис әфсис,
Сә мондәгтә исынц ныхасәй.
У амән та гоби, әгомыг йә рис,
Ағуышпәг ай байста әгасәй.

Арбадти сыйфтәрау мә уәхскыл йә арм,
Арбакаст мә цәстыты тарфмә.
Мә дадзинты ивылы қадәггай хъарм —
Сыгъдәгуды стад уды арфа.

АССИМИЛЯЦИ

Ян Гольцманән

Әрзади синагогәйыл бәрз бәлас.

СААДИЙӘ

Кәм и хәзнатә,
ис,
Уым зайраг калм дәр ис.

* * *

Бафтыди мә сидзәр дзырдтыл сусу,
Рафт-бафтгәнгә хинымәр тыхсынц.
Зәхх рыст у, фәлмәңәйд аәмә хъус у,
Ам фәлтәртә мингәйттәй хуыссынц.

Ам — дә лыстән, хуры тын — дә базыл,
У зәлдагау, авәр ыл дә сәр.
Арвыл зилы уыләнгәйттәй азәлд,
Узы дзырдты — байдыдтой пәр-пәр.

ИСДУГ

Цәугәдонау цәугә изәр, о, ма лас
Мә уарzon исдуг, бауром ай цъус.
Мә мид-зәрдәйә райгас кодтон, райгас
Мәрдвынәй мигъты, бауагътон сә рухс.

Аэз раздахын кәддәр-кәддәртәй раестәг, —
Кәмфәнды дәр, тыхст уон әви әдыхст, —
Ыскәрдын ай мә уд-нывыл аәрмәстдәр
Мә уды фаг — аендәр нә зонын күист.

* * *

Алчи дәр йә дзәнәты цәрәд!
Аэз мә уды сусәг рис, мә мәт
Радзуринағ иуән дәр нә дән.
Бур фәткъуытәй нал аzzади фәд,
Дыргъдон — афтид, бәләстәе — дәрән.

Афтæ мын хъуыд, афтæ хъуыд, ай-гъай!
 Монцы иблис афæлывта мæн:
 Бакодта æмбыд фæткъуы мæ хай...
 Уадгуырой... Йæ фыдты 'хсæн фæдæн,
 Аæмæ баци ме 'рра уд къæртгай.

* * *

Аæмгæрттæ... Цы йæ дзурон дардыл?
 О, кодтой мæ хаттæй-хатт уæй.
 Уæддæр мæ хъуыдисты мæ царды,
 Аæна уыдон ирвæзæн нæй.

Кæцы сæ у раст кæнæ галиу? —
 Хъæудзæни мæ семæ цæрын:
 Сæ иу мын цианиды калий
 Аæрхæсдзæн, куы мæ бýрса рын.

ТÆРАЗ

Мангойлæгтæ рауди гуннтæй,
 сæ азарæй бавзалы бæстæ,
 Тыхы бон сæ базыртæ систы
 тырысатæ æмæ цæргæстæ...
 Тæрхонгæнæг — раestæг, йæ тæраз
 фæбары æдзухæй дæр раст:
 Чувашæгтæ рауди гуннтæй,
 рахсæнтæй сæ дзабыртæ — баст.

* * *

Куыд уой сæ дыргъдæттæ æдас, —
 Йæ мыггаг ахстой саксаулæн.
 Уæд, дам, сæм нал цæудзæн æввахс
 Сæ фыдгул: змис-фурды зынг-уылæн.

Аæз хастон амыты мæ рæз,
 Мæ фæдтæ банимæхста а змис,
 Барханау-иу ысбур дæн æз,
 Мæ хæтæн: судзgæ змис — оазис.

Сындзарм, дзәмбыджын у мæ билцъ,
 Йæ уидаг хуры артæй — агайд,
 Йæ базыр — сонт уды бæллиц,
 Кæны дæлзæхх донау хъыггаг ад.

АТЛАНТИДÆ

Мæлгъæвзæгты тæрк-дзæнгæда, цъæлхъæртæй
 Мæ цæсгом судзы — амардис æфсарм.
 У зæрдæ цъæх æртхъирæнты цæхæртæй,
 Тæссаг у бардз, æхсон сæтты йæ арм.

Зæхх бавдæлон ис адæмы хуыздæртæй,
 Аæцæг дунемæ аивылди фарн.
 У æддæр нæ бодзтæ буц ысты сæ сæртæй —
 Аæлхæнгæ, тонгæ хъарм бынæттæ, хъарм!

Аæксиды фурд. Фæдæлдон Атлантидæ
 Аæд галуантæ, аæд цъысымтæ, аæд фидæн,
 Хъазуат фæллæйттæ доныкъусау — сæфт.

Аæмæ куыд хорз, куыд æхдон у нирванæ:
 Мæлинаг дуне аফардæг йæ ранмæ,
 Фæлæ нæма сты ног фæндтæ та уæфт.

МÆ УАРЗТ

Ныууадз дæ дин æмæ дæ фынтæ,
 Ыссар дæ сай низæн фæраэз.
 Ди дæ мæ сæфты хъæр. Мæ рын дæ,
 Фæлæ... мæ рын бахæрон æз!

ХЪОДЗАТЫ Аæксары тæлмацтæ

СКЪУЫДДЗӘГТАЕ ФЫСТАДЖЫТАЙ

* * *

Переводил с большим увлечением Токаева... Вспоминаются слова Фета, обращенные к Толстому, который привез ему песни кавказских народов: «Полакомил ты старого ловца...» Токаев — поэт, заслуживающий известности, переводов на другие языки. Я думаю, что Осетии просто **выгодно** «показать» именно этого поэта в полный рост. Разумеется, у вас есть эпос и есть Коста Хетагуров, как исток и высшая точка культуры. Но такой поэт, как Токаев, свидетельствует не только о том, что культура создала великие творения (они в принципе могут быть у всех народов), но и — **о далеко зашедшем развитии, изощренности культуры**. В общем Токаев — ваша ценность, богатство, и дальнейшая инертность была бы неразумной расточительностью.

* * *

«Дорогой Ахсар! Все случившееся в Беслане поразило всех и, конечно, не могло и меня оставить безучастным...

Узнаем ли мы когда-либо полную правду о произшествии? В нашей действительности вновь повторяется жуткая особенность отечественной истории (которая, считаю, и погубила Россию) — совпадение интересов противоборствующих сторон. К сему ещё обычное разгильдяйство начальства. Сегодня читаю в статье генерала Абрашина («Известия») пленительную в своей откровенности фразу о функциях войск: «Большая часть задач связана с обеспечением собственной безопасности». Но как бы то ни было, из бесчисленных трагедий выросло большое общее горе — ясное дело, что убийство такого количества детей, это — удар по будущему нации.

Я глубоко сочувствуя и соболезнуя. И вместе с тем не скрою, что не менее сильное чувство — отвращение ко всему низкому в человеческой природе, которое выходит наружу в таких вот историях. Я не хочу повторять газетный штамп о безнациональности террора (этот штамп нужен текущей политике). Но всё-таки какие ужасные, отвратительные, безжалостные существа составляют активную (а, возможно, большую) часть биологического вида, к которому мы принадлежим! Да, к виду

этому принадлежат не только Моцарт и Пушкин — забываешь это. Так легко стать человеконенавистником и возблагодарить судьбу за то, что этот вид конечен — как и все... Но находишь вновь утешение в немногих исключениях. Прекрасен все же этот грек, учитель физкультуры. (...)

У меня просьба: через два-три дня я собираюсь выйти из дома и хочу послать на твоё имя посильную для меня (в нынешнем моём состоянии) сумму для передачи какой-либо семье Беслана. Разумеется, (умоляю) без упоминания моего имени (ну, можно сказать: московский приятель, бывавший в Осетии). «Известия» (газета, которую я читаю скорее по инерции) в каждом номере публикует счета находящихся на излечении израненных осетинских детей (кстати, какие прелестные, чистые лица!). Но, понятно, что поток пожертвований и направляется на эти счета. А ты, уверен, знаешь других несчастных, более обделенных вниманием. Это всё. Обнимаю. М. С.

P.S. Да, причитающийся мне гонорар в вашем издательстве также прошу направить на те же цели (анонимно). Может быть, для этого нужна какая-либо особая бумажка?

АДӘМОН СФЕЛДЫСТАД

НАРТЫ КАДДЖЫТӘ

**Кадджыты иугонд текст сарәзта
Гүйтъиаты Хъазыбег**

Цыппәрәм чиныг¹

НАРТАЕ КУЫД БАЙУӘРСТОЙ

Нартә сбиräе сты, зäхх цыл нал äеххäсти, äмäе йäе байуарыны фäнд ыскодтой. Раздäр ай сыхгай адихкодтой äртә хайыл, алы хай дäр фäндкодта, наэ тыхджынты сäрыл ай адихкәнәм зäггäгә. Иннäе Нартә ууыл не сразы сты.

Уäд цын Сырдон афтә зäгъы:

— Зäххäен тыхджынты 'мäе мäгуырдäрты сäрыл уарäн наэй. Тыхджынäен дäр мäллаег ие 'мбар куына цäуид, уäд цäй тыхджын у. Фäләе уын аз иу фäнд амонын: фäцäeut уе 'ппает дäр ыстäры, хуыздäр миниуäг әмäе пайдаймäе чи 'рцäуа, уымäн — бары хай, дытгагäен та — уыйфäстæ бары хай, äртäтгагäен та — иннäе бары хай әмäе афтә дардäр.

Нартәм уыци хъуыддаг хорз фäкасти 'мäе цäхгäр фäнд ыскодтой стäры фäцäуын. Се стäры цäуыны бон уыд майрämбон. Алчи цäе уäдмäе йäе бäхмäе зылд, йäхи цäттäкодта.

Äрцыди майрämбоны бон. Äримбырд ысты Нартә, әмäе сäе балцы фäнддаг уыди Äргүнты зäхмäе. Арасткодтой әмäе фäецыдисты әмäе ныïдолапы сты. Се зныгътæ схуылыцд ысты, баргъафстысты. Баирвæстысты ма иу тархъäды астæумäе. Стäй бäлäестыл бакъуыркъатæ сты, уазалы сыйдисты.

Сырдон цын зäгъы:

— Зныгътæ уäм куы уыди, хус къäцäлтæ уäе äрәмбырд кänäд алчи, арт ыскäнүт әмäе схъарм уат.

Нартә йäем дзурыни:

— Сырдон, дæхäдäг нын исты хос ыскäн, мах бон нал у ахизын.

— Äмäе мын, куы 'рцäуат, уäд уәрсты уäе дынджыр куыр äрмакхуыр уәнгүйтæ куына дäеддзыстут исты!

— Ард дын хәрәм, Сырдон: фыддзаг дын гье уыдон рад-дзыстам.

¹ Дардäр. Райдайæн кäс «Мах дуджы» ацы азы 1-аг — 9-äм номырты.

— Уәдәе мын әвдисән нылләүүәд Уырызмәг әмәе мәм йә цъынды радтәд.

Уырызмәг әм йә цъынды радта. Сырдон хус къалиутә 'рымбырдкодта, стәй зәгъы:

— Исчи мын ие зныгъ авәрәд.

Уыдан загътой:

— Цәй зынг нә агурыс, хуылыздәй ма кәм ыссудззысты, кәд нын хорзы цәуыс, уәд кәронмә.

Сырдонән ие зныгъ йә дәлларм әмбәхст уыди. Ссыгъта ие, арт ыскодта, әмәе Нартә бахъармхуыз ысты.

Райсомы та цәуынц дарддәр. Ёртә боны 'мә та әртә 'хсәвы фәңцидысты. Ахәддәз сты әндәр бидырмә. Ёрталынг цыл уым, иу хохрабын федтой ләгәт әмәе дзы 'рбынат кодтой сәхицән. Ләгәтән ие 'гъдау уыди афтә: мидәмә дзы цас фәнды дәр бахызтаид, фәләе ие дуар әддәмә цәугәйә нал күымдат. Нартә сеппәт дәр ие мидәг фесты. Сырдон нә бацыди ләгәтмә, фәләе ләгәтты сәрмә цы хуынкъ уыд, ууыл ысадати 'мә Нартмә рухс никуыцәй уал цыди. Кәрәдзийи дәр нал әвзәрстой, уәдәе цы уыдаид, стыхстысты. Сырдон уый куы базыдта, ай ныр ахъаззатыхст ысты Нартә, уәд цәм хуынкъәй дзуры:

— Цы кәнүт, Нартә, рацәут, нә балц кәнүн афон куы у!

— Фәндаг нал арәм, Сырдон, иучысыл нәм рухсы цырптар искуыцәй әрбауадз.

— Куыннае стәй, исты мын уә угәрдәнтән сә ләнк-фәрстә нә дәддзыстут, хус хуымтән — сә адгуытә.

Нартә йын загътой:

— Фервәзын нә кә, Сырдон, уыййәддәмә дын угәрдәнтән дәр әмәе хуымтән дәр сә хуыздәртә раддзыстәм.

— Уәдәе мын әвдисән Сослан фәуәд, әмәе мәм ие цъынды радтәд.

Сослан радта ие цъынды. Сырдон та цын ләгәтты дуар бакодта, әмәе Нартә фәиуварсысты, әрдәгмардәй рабырыдысты ләгәтәй. Сә бәхтый дәр ма тыххәй ысадатысты әмәе та цәуынц дарддәр. Ёртә боны 'мә та әртә 'хсәвы фәңцидысты. Ахәддәз сты иу хъәды тагмә. Уый уыди Ёргуынты бәстә. Хъәды таджы әрәхсәвиуаткодтой Нартә. Сырдон ие зныгъ бамбәхста. Нартә хус суг әрбахастой, уым сәгүйттә амардтой, фәләе цәуыл ысфыцой, уый нәй. Сырдоны фәрсынц:

— Сырдон, де зныгъ дәхимә уыдзән әмәе нын нае сүттә схәңлиңкән.

— Ме зныгъ ләгәтты ферох и, фәләе ам исчи цәрәгт уыдзәни.

Кәссынц, әмә иу хохрәбынәй фәздәг цәуы. Нартә йәм дыууә ләппүй арвыстой. Ләппутә бахәддәз сты хохрәбынмә 'мә дзы федтой агъуыст. Дуарәй бадзырдтой:

— Хәдзаронтә, әddәмә нәм ракәсүт!

Хъәрмә хәдзарәй рауади иу ләппү. Нарты ләппутә йәм дзурынц:

— Зынг нын авәрут, кәд гәнән ис уәд.

Ләппү хәдзармә фездәхти 'мә йә фыдән зәгъы:

— Дыууә ләппүйи нә зынг агурынц.

Зәронд ләг цәм рарвыста:

— Мидәмә уал раңаут.

Нарты ләппутә хәдзармә бахызысты. Уыдон ләппуты бын бандәттыл мыщы-бураемәдз акодтой әмә сә фынджы фарсмә абадынкодтой. Ләппутә бандәттәм нынныхәстысты. Әгәр әрәгмә куы цыдысты, уәд та Нартә авд ләппүйи барвыстой. Мидәмә бадзырдтой:

— Хәдзаронтә, әddәмә нәм ракәсүт!

Әргүйнты ләппү та цәм рауади 'мә цын зәгъы:

— Мидәмә, уе 'мбәлттә дәр ам ысты, ныртәккә иумә аңаудысты.

Уыдонән дәр та мыщы-бураемәдз сә бынты акодтой бандәттыл, әрбадын цә кодтой, әмә нындәгъдысты бандәттыл. Нартә та цәм кәссынц әнхъәлмә. Сә зәрдә фехсайдта, әмә ма чи уыдысты, уыдон сеппәт дәр баңыдысты. Бадзырдтой мидәмә:

— Хәдзаронтә, мидәгәй уә чи ис, әddәмә нәм ракәсүт!

Әргүйнты ләппү цәм худга рауади 'мә цын зәгъы:

— Ай, Хуыцауы 'рвист адәм, уазджытә, мидәмә рахизут, уе 'мбәлттимә аңаудысты, фәйнә нәм баназут. Абон Әргүйнты бәрәгбон у.

Нартә йыл баууәндәйдисты. Мидәмә баңыдысты, алкәй бандоныл дәр сә мыщы-бураемәдз акодтой, әмә сеппәт дәр нындәгъдысты. Сырдонән ма дзы бандон хъуыди. Әргүйнты ләппү бандонмә куыд фәци, афтә йә Сырдон фәуырәдта:

— Фәләу, аәз уәздәттәй наә дән. Мәнә зәххыл дәр агаддзынән.

Йәхәдәг фәныккалаен къәртә артдәстү цурәй райста. Ныр къәртә фәныкәй йедзаг. Фысымты ус уым дәр мыщы-бураемәдз акодта, фәлә уый фәнъычы афардәг, Сырдоныл дзы ницы фәхәңыд.

Бадынц Нартә, нуазынц, хәрынц, фәлә сә бәлләхыл дәр хъуындыкәнинц, кәрәдзимә бакәсбакәскәнинц әмә наә уәндынц

кәрәдзийән зәгъын, ай бандонмәе банихәсти, уый, әнәуый йәе 'мбарынц.

Уалынмәе 'рхәддзәе сты фысымән ие 'инә авд фырты дәр. Арфә цын ракодтой Нартән, стәй дардәр сәе нозт кодтой.

Хәдзары ләппүты фыд хатиагау дзуры йәе ләппутәм:

— Афон у фәхсүнтае кәнынән.

Уырызмәг хатиагау хорз зыдта 'мәе зәгъы Нартән:

— Не сәфт әрцыди, марыны фәнд ныл кәнынц, әмәе нае ном мыттагмәе худинағай зайдзән.

Сырдон та цәм фәхъуыста стәй цын зәгъы:

— Уә фервәзынән та иу хос бәргә ис, фәләе уын ай нал зәгъездынән.

— Фервәзын нае кән, Сырдон. Цы нын зәгъай, уый дын сараздзыстәм.

— Нәе мәе уырны, мыйиаг ку' амәлон, уәд мәе хынджыләт цәмәй кәнат, уый тыххәй мәе Ныхасы астәу ныгәндзыстут.

— Нәе хъуыранәй дын ард хәрәм, Сырдон, зәппадзы дә бавәрдзыстәм.

Фысымтәе дуармәе сәхи куы цәттәкодтой, уәд Сырдон фестади. Ие 'рбадәнтыл фәенүк систа, Нартәе иыл худәгәй мәрдис-ты. Әргүйнты ләппүтәе дискәнүнц: «Ай цавәр адәм ысты, мах сәе маргә кәндзыстәм, уыдан та кәуыны бәстү худгә кәнынц».

Сырдон, уәларты цы цәдджинаг аг фыхти, уырдыгәй тәвддон исын байдынта, Нарты адәмы бын ай уагъта, әмәе се 'рбадәнтән сәе хәләфты сыйдзәгтәе бандәттыл аззадысты, се 'рбадәнтәе та гомәй бazzадысты.

Уәд цын Сырдон зәгъы:

— Сымах мәныл дзыхәй худут, әз та уе 'взәрдзинадыл сыйдзәй худын. Әркәсүт ма, уе 'рбадәнтае уе 'ппәтән дәр гомәй куы бazzадысты.

Нартәе сәхи куы федтой, уәд хорзау нал фесты, сәе худын фәуағтой әмәе зәгъынц Сырдонән:

— Ма нае схъәркән, әмәе дын цы хорзы баңауәм?

— Цәмәй уыл баууәндон, уый тыххәй мын Хәемыц йәе цынды радтәд.

Хәемыц ын йәе цынды радта. Уырдыгәй арасткодтой дардәр. Уәд цәе Сырдон фәрсү:

— Фәләуут ма, кәдәм цәут, Нартә? Әргүйнты фос-фәллой зәххыл куынә цәуы, уәд цәе куыд уадзут, кәнәе уе 'фхәрд куыд барут?

Нартæ сразы сты Сырдоны дзырдыл. Сæ бандæтты сærтыл къуыдьыртæ 'мæ суджы лыггæгтæ рывæрдтой, кæссынц æнхъæлмæ сæ фысымтæм. Уалынмæ сæ фысымтæ фарастæй бацыдисты хæдзармæ 'мæ зæгъынц Нартæн:

Мах ыстæм Äргүүнты адæм, лæджыфыдхортæ. Сымах Хуыцау маҳæн радта æмæ уæ ныр æргæвдгæ кæнæм.

— Омæ цы кæны, мах та Нарты адæм ыстæм æмæ сымахмæ 'рçыдьыстæм, — зæгъы Уырызмæг.

Февнæлдтой фараст лæтмæ дæр Нартæ 'мæ цæ сæ быны 'ркодтой. Сæ сærтæ цын ракодтой æмæ сæ быдырмæ фехстой.

Сырдон цын зæгъы:

— Гъеныр азилут, æмæ чи цы хæзна 'мæ миниуæтгyl фæхæст уа, уый рахæссæд.

Нартæ разылдисты Äргүүнты агъуыстытыл, цыдæриддæр вискардтой, уый рахастой, сæ фос-фæллой цын æд уæтæргæстæ ракодтой æмæ фæстæмæ раздæхтысты Нартæм. Уым сæ фæллой æмхуызон адихкодтой, фæлæ та зæххытæ уæддæр сæ фыдзаг бынаты уыдисты. Сырдон зæгъы:

— Кæд фæллæйттæ 'мхуызон байуæрстат, уæд зæххытæ цæуылнæ афтæ уарут?

Нартæм Сырдоны ныхас хардзау æркаст æмæ загътой:

— Сырдон нын иуыл фыдбылыз митæ кæны. Зæхх байуарæм æмæ йын радтæм лæнчытæ, нæ фосæн та — сæ уæнгуытæ.

Афтæ йын бакодтой. Сырдоны хуымтæ иннæтæй уæлдай хуыздæр æвзар уагттой, йæ уæнгуытæ бонæй-бон галдæр кодтой. Уæд Нартæ базыдтой, ай цыл Сырдон хинæй кæй рацыди, уый.

Сфæндкодтой се 'хсæнæй Сырдоны фесафын. Сырдон цæ бамбæрста 'мæ йæхи мард æфсон ыскодта. Нартæн уый æхсызгон уыди 'мæ загътой:

— Ныхасæй тарсти 'мæ йæ Ныхасы тæккæ астæу банигæнæм.

Баныгæдтой Сырдоны Ныхасы астæу. Нартæй-иу чи фæмæсты, кæнæ ард чи хордта, уый дзырдта:

— Мæнг чи зæгъы, уый Сырдонæн фæлдист хæрæгæй фæцæуæд.

Афтæмæй Нартæй алы лæт дæр æртæ хаттæй къаддæр фæлдист не 'рçыди Сырдонæн.

Уæд загътой:

— Ацы хæрæгæн нын йæ удæгас уый нæ ракодта, йæ мард нын цы ракодта, Нартæ йын сеппæт дæр фæлдист хæрæгæй цæуынц, сисæм æй æмæ йæ дæлæ доны баппарæм.

Сырдоны доны ныппәрстой. Дон әй аласта, әмәй йәе Донбеттыртә райстой. Сырдон сәхәрәфырт уыди, алу-балу комы тәф әм бауагътой, әмәй Сырдон райгас и.

Райсомы Нартән күывд уыди 'мәй сәхадтыл уыдысты. Сырдон дәр цәм фәзынди 'мәй цын зәгъы:

— Мәен дәр дзы әнәхай ма фәкәнүт, мәхион мын радтут.

Нартә загътой:

— Авд дәлдәхы ныххауай, Сырдон, кәд дәуән амәлән нәй!

НАРТЫ БАЛЦ

Нарт әрәмбырдысты 'мәй сферандкодтой искуы фос куы фәкәнниккам, зәгъгә, әмәй баисты дыууадәс Нарты фәсивәдәй, сәхомбайдәртәй.

Сбадтысты сәхадтыл әмәй рацыдысты хъәугәронмә.

Хъәугәронмә куы рацыдысты, уәд афтә зәгъынц:

— Сырдон немә куы нә уа, уәд ницы бакәндзыстәм.

Арвыстой йәм иу кәстәры. Уый йын афтә зәгъы:

— Уәртә Нарт балцы цауынц әмәй рацу.

Уыцы заман-иу нә зәгъән нә уыди. Фәләе цын Сырдон афтә:

— Бәх мәм нәй әмәй цы бакәнөн?

Уәд ын афтә зәгъынц зәгъгә, куы мах — бәхыл, ды — фистәгәй, ды — фистәгәй, мах — бәхыл, әмәй афтәмәй хәддзә кәндзыстәм. Сырдон афтә бамбәрста, зәгъгә-иу уый дәр бәхыл абаддзән.

Аңыздыты 'мәй Сырдон фәлмәцын райдыдта. Әнхъәлмә дәр кости, кәд әй исчи бәхыл авәрид. Фәләе хабар бамбәрста 'мәй 'рсабыр и. Уәд иу заман иу ранмә бахәддзә сты 'мәй сәх фәллад уагътой, сәх сәргътә сәх нывәрзән бакодтой, афтәмәй. Сырдон цын с' арт әмәй се 'схонтә бамбәхаста.

Созырыхъо кәй цуаны фәрасткодта, кәй — сугмә, әмәй уайтагъд фездәхтысты саджы мәрдтимә 'мәй хус сугтимә.

— Исчи ма уәе 'риуәд арт әмәй 'схон, — дзуры цәм Созырыхъо, фәләе цын цә Сырдон адавта 'мәй никәмә разындысты. Уәд йәхимә федта 'мәй йәм нә разынди уымә дәр.

Уәд цын Созырыхъо афтә зәгъы:

— Сымах иуцъыккон ыстут, уәртә ма мәй саргъы базы бын фенут!

Фәлә уым дәр ницуал разынди.

Үәд кәңәйдәр рухс фәзынди, әхсәвыгон та рухс хәстәг фәзыны. Созырыхъо артмә кәстәры арвыста. Кәстәр дуарәй бакасти, әмә авд уәйыджы күүрд кәнинц.

— Уе 'хсәв хорз, — бадзырда цәм уәйгүйтәм.

— Ёгас цу, хәххон дзигло, — дзуапп ын радтой уыдан дәр әмәйә мидәмә бакодтой. Бандоныл ын бурәмәдз акодтой, әмәйә сбадынкодтой әмә уым башынстан. Нарт әнхъялмә кәсынц. Куыникуыцәй зынди зынтур, үәд кәрәдзийи агургә иууылдәр уәйгүйтәм бафтыдысты 'мә ахәм әмбисонд әрциди сеппәтый дәр. Сырдон хабар бамбәрста, йәхицән физонджытә фәкодта 'мә йәхи хорз федта. Стәй әхсирфәмбәлтә йә зачъетыл бабаста — даргъ зачъетәй йын уыди, фәстәмә цә-иу баста — әмә уәйгүйтәм бацыд.

Дуарәй бакаст әмә афтә зәгъы:

— Уе 'хсәв хорз, ме 'лдәрттә!

Ёгас цу, әгас зәгъгәйә бадын кодтой, фәлә уый афтә зәгъы:

— Мәнән әнәбын хуыскъаджы фәнык акәнүт әмә уым абаддзынән.

Әнәбын хуыскъаджы йын фәнычы бурәмәдз ауагътой, фәлә дзы Сырдоныл ницы фәххәцыд.

Уәйгүйтә бахәрынфәнд ыскодтой Нарты 'мә цын әвзәрстоп сә нарддәры, әмә Созырыхъойы сырх бәрзәймә бахъавыдысты.

Үәд цын Сырдон афтә зәгъы:

— Нә, афтә нә, мах ыстәм Нарт, әрбаңыдыстәм уәм фәрсүнмә: нә күүрдәтә нә фидауынц; алчи дәр дзы йәхи дзаум ахъаззагдәр хоны.

Уәйгүйтә кәрәдзимә бакастысты. Стәй күүнцы хиңау афтә зәгъы:

— Күүнц куы нә уа күүрдадзы, үәд әфсәйнаг күүд ыстәвдудыздән?

Үәд хъәсдарәдҗы хиңау афтә зәгъы:

— Әмә хъәсдарәг куы нә уа, үәд әфсәйнаг цәуыл әрхой-дзынә?

Дзәбуджы хиңау дәр бамасты 'мә цын афтә зәгъы:

— Әнәзәндтә, дзәбуг куы нә уа, дзәбуг, үәд әй цәмәй әрхойдзыстут!

Хәрз мәстә та әртыскәнни хиңау ысси үәд, әмә цын уый та афтә зәгъы:

— Аұртыскән күң күңдең күңдең күңдең райсынмә хъавут?

Айда-а-мардзә зәгъигә кәрәдзимә февнәлдтой әмә кәрәдзиуыл раләууысты. Йә дзәбуг-иу кәмән әрхаудта, уымән-иу әй Сырдон фәстәмә авәрдта 'мә афтәмәй кәрәдзий амардтой. Сырдон қәдджинагәй дзидза систа 'мә йәхи хорз федта, стәй уәд дзуры Нартмә:

— Гың, ныр уә күң фәндү?

Нарт загътой:

— Ацы хатт ма нә фервәзынкән, Сырдон.

Сырдон цын дынджыр къоппайә сә бинты фыңгә бас ауагъта, әмә Нарт къәдз-къәдзы раңыдысты. Сә ис, сә бон цын рахастой әмә Нартмә раасткодтой.

Иузаманы цыдысты хъәди. Нарт хъуыдтықодтой: «Ацы фыңбылызән күң ници бакәнәм, уәд та нә хъәуы дәр әнцад нә ныуудздән, нә худинаң нын ахъәркәндән».

Әртасынкодтой иу бәрzonд bәлас, әмә йә рихитәй бәласы цъупмә бабастой, әмә бәлас ысуагътой, сәхәдәг афардәг ысты.

Чи зоны, цас фәуыдаид уым, фәлә уәд иузаман әлдары фыйайа, бәдәйнаг ләппу, Сырдоны бинты 'рбацәйыскъәрдта хизгә йә фосы тъәпән дзуг. Сырдон әй кү' ауыдта, уәд әм фәкаст әмә йәм дзуры:

— Цы кусыс уым, хорз ләт?

— С-с-с, сабыр у, зәйтә уәларв тәрхонкәнинц әмә уыдоммә хъусын, — загъта йын Сырдон.

— Мән дәр фәндү уыдоммә байхъусын, — сдзырдта та йәм фыйайа.

— Уәдә 'ртасынкән бәлас, — загъта йын Сырдон.

Фыйайа уыд бәдәйнаг, февнәлдта 'мә бәлас әртасынкодта.

Сырдон ын афтә зәгъы:

— Цәмәй дә бабәттон?

— Мәнә мә хызыны босәй.

Әмә йын фыйайа йә хызыны босрайхәлдта. Сырдон әй бәласмә бабаста 'мә йә суагъта, дзәбәх хъус зәгъигә 'мә фосыл ахъәркодта әмә цә Нартмә ныттардта.

Нарт та қаттә фос се 'хсән байуәрстой.

СЫРДОНЫЛ САЙД КУЫД АЕРЦЫДИ

Нарт Сырдонмæ иучысыл хæрам уыдысты, сайгæ цæ кæй кодта, уый тыххæй. Амæ Созырыхъо сഫæндкодта, уæдæ йæ мах дæр иу хатт куы фæриссынкæниккам, куы йæ фæсаиккам. Цæй, амæ йæ немæ балцы акæнæм, зæгъгæ загъта Созырыхъо. Сырдонмæ бæх нæ уыди, мæгуыр уыд, Нарт та тыхджын æмæ хъæздыг уыдысты. Амæ Сырдон загъта, Созырыхъо йæм куы 'рбацыди, уæд:

— Бæх мæм нæй, бæх.

Сызырыхъо йын загъта:

— Бæхы тыххæй ма тыхс — махмæ ис, æмæ куы ды — фистæг, мах — бæхджын, куы мах — бæхджын, ды — фистæг, æмæ афтæмæй хæддзæ кæндзыстæм.

Сырдон ысразы и. Ку' ацыдысты, уæд Сырдонæн бамбарынкодтой, куыд дзырд уыдысты, уый. Цы ма акодтаид Сырдон! Иу хатт бахæддзæ сты зымæгон, тъæнджы мæй, иу ыстыр доны былмæ.

Аз та цы фæуон, зæгъгæ загъта Сырдон. Уæд ын Созырыхъо афтæ зæгъы:

— Дæ дзауматæ ралас, æмæ мæ бæхы къæдзилыл хæц.

Доны астæумæ куы бахæддзæ сты, уæд Созырыхъо фæрсы Сырдоны:

— Цымæ къахы ныхтæ 'мæ къухы ныхтæ кæд фækæның?

Уый йын афтæ зæгъы:

— Кæд дæ зæрдyl ærlæууя, уæд.

Амæ афтæ зæгъы:

— Уæдæ гъер мæ зæрдyl æрбалæууыд.

Созырыхъо бæх баурæдта 'мæ йæ къахы ныхтæ 'мæ йæ къухы ныхтæ кæнyn райдыдта. Сырдон та й' астæумæ доны ихæнæй марди. Иузаманы донаей ахызтысты, æмæ загъта Сырдон: «Адонæй аз хъуамæ мæ mast райсон истæмæй».

Ацыдысты дарддæр. Ахсæвиuat æркодтой. Сырдон цын æхсæвы сæ дзыппытæ акъахта 'мæ цын с' арт æмæ се 'схонтæ доны баппæрста.

Йæхионтæ та ныууагъта. Нарт ыскатай ысты, зæгъгæ ма арт цæмæй ыскæнæм, æмæ Сырдонæн афтæ зæгъынң:

— Дæумæ дæр ницуал ис, æви?

Сырдон цын афтæ зæгъы:

— Бæгуыдæр мæм ис, — æмæ доны былмæ бацыди, æрцахта

цә 'мә, цыма әнәбары уыди, уййау цә доны баппәрста.

— Уәдә ма ныр та цы бакәнәм? — загътой Нарт. Әмә цәм хохы рәбүнәй рухс фәзынди. Нарт уырдәм сә кәстәртәй иуы зынгтур арвыстой.

— Уә, хәдзар, әддәмә ма ракәсүт, кәд уә исчи уым ис, уәд!

Уым та цардысты авд уәйиджы. Рацыдысты йәм әмә йәе мидәмә бакодтой. Уым уыд ыстыр даргъ бандон. Әрбадын әй кодтой, гъемә йын йә быны, бурәмәдз әй хуыдтой, уый ныккодтой. Гъемә бандоныл банаххәсти.

Кәрәдзийи агурағ фәңдысты 'мә сеппәтән дәр афтә бакодтой.

Әрәджиау Сырдон дәр баңыди. Уый дәр бадынкодтой, әмә цын Сырдон афтә зәгъы:

— Адон ме 'ләрртә сты 'мә сә разы куыд ысбадон? Фәлтау мын әнәбын тәсчыы фәнык акәнүт әмә уәд уым абаддзынән.

Әнәбын тәсчыы йын фәнык акодтой, ауагътой дзы бурәмәдз әмә асыххуыткодта. Уәйгүйтә цә 'ргәвдышынвәнд ыскодтой әмә цын сә нардәрмә бахъавбахъавкодтой. Уый Сырдон куы бамбәрста, уәд цын афтә зәгъы:

— Max уәм зондәнхъәлмә кәсәм, сымахмә 'рбацыдыстәм — наә фидауәм, куырдадзы ахсджиагдәр цы у — дзәбуг, хъәсдарәт, рәс, әви куынц?

Уәйгүйтә 'схыл ысты, чи загъта дзәбуг, чи цы, чи цы, әмә афтәмәй кәрәдзийи ныппырхкодтой.

Нарт ныхастәй бazzадысты әмә сагъәскодтой: «Ныр нәхәдәг цы фәуәм?»

Сырдон афтә зәгъы:

— Фервәзын та уә кәндзынән!

Әмә дон ыстәвд кодта, әмә цын әй сә бынты ауагъта. Сә сыйды былтә цын басыгъта. Әмә цә йә масть систа уымәй.

СЫРДОН ӘМӘ НАРТ

Нарт куы нал фәрәзтой Сырдонәй, уәд дзы хынджыләг-кәнүнфәнд ыскодтой әмә йә цәрын нал уагътой.

«Хорз, — загъта Сырдон, — әз уын цы хъәуа, уый бакән-дзынән».

Уәд иу бон куы уыди, уәд хъәуыл айхъуысти, зәгътә Сыр-

дон амарди. Нарт әрәмбырд ысты 'мә ма йын фәстаг әгъдау радтой әмәй йә уәлмәрдәм ахастой. Ахизын цә хъуыди доныл әмәй хъуыдыкодтой кәуылты йә ахәссәм әмәй нә фидыдтой.

Уәд Сырдон рахъил и әмәй сын афтә зәгъы:

— Ёз ма 'гас куы уыдтән, уәд иу уәләты цыдтән.

НАРТЫ ДЫГТАГ СӘФТ

Нарты адәм ысфәндкодтой стәры фәңәуын, әмәй цын Сырдон ләгъстәтәкәнын райдыдта, мән дәр уемә ауадзут зәгъгә.

— Ацу, искуы нә фәхудинаңкәндзынә, — загътой йын Нарт.

Уәддәр сә фәстә сусәгәй аңыди, йә бәхыл сбадти, әмәй дзәвгар фәңдысты 'мә цыл әрәхсәв, әмәй иу ран сә фәллад уадзынмәе 'рынцадысты. Сәхи 'рбиноныгкодтой. Уәд цәм Сырдон баңыди.

— Ё, мәнә уәгъуырсызд, ай дәр та ам куы февзәрди, — схор-хор ыл кодтой Нарт. Сырдон дәр цыл ысбустәкодта.

Уәдә аңы куыдзән куы ницы бакәнәм, уәд та нәм йәхәдәг фәраздәр уыдзән зәгъгә йын йә бәхы бырынчытә алыйкодтой. Уәд цә базыдта Сырдон дәр әмәй цын сә бәхы къәдзилтә ныллыгкодта сә тәккә рәбынтыл.

Иу заманы 'сбадтысты сә бәхтыл, цом зәгъгә 'мә афардәг ысты фәссаууэтты хъуызгә. Ләбүрәг афтә кәм нә фәкәнү! Уәд бон куы 'рбаңъәх и, уәд Сырдон фәстейи цәуы 'мә йәм фәстәмә ракәсүнц әмәй та ныххудынц:

— Сырдон дә бәх та цәуыл худы?

Уәд цын Сырдон афтә зәгъы:

— Мә бәх дзәгъәлы никуы фәхуды, әвәддәзәгән та исты худинаг уыны.

— Ай та цыдәр бакодта, — загътой Нарт. Кәсүнц әмәй сә бәхты къәдзилтә сә тәккә рәбынтыл лыг.

Афтәмәй никуыдәм уал фәңәудзыстәм, нә худинаг айхъуысдзәни. Рахизут әмәй аңы куыдзы хъыбылән исты бакәнәм, доны йә баппарәм зәгъгә йә Нарт голладжы цәвәрдтой. Уәд нал фидыдтой әмәй загътой, уәдә даргъ хъил ыссараәм әмәй йә иумә баппарәм. Аңыдысты хъил агураәт, уый та уым голладжы бazzад әмәй хъәркәнү. «Нә комын, нә комын, куытты Нарт». Фыйайу йә рәэты рапәй-баррапәйгәнгә фыстә 'рбаскъәры. Уәд әм фыйайу дзуры:

— Чи дә, џавәр дә?

— Күйиты Нарт мæ ’лдар кæнынц æмæ наэ комын, — загъта Сырдон фыйайаæн.

— У, уæдæ дзы мæн цæвæр, æз цын ныллæудзынæн æлдар,
— загъта фыйай.

— Уæдæ голладжы ком райхал, — загъта Сырдон.

Фыйайа голлагай райхæлдта, æмæ дзы Сырдон ысбырыди ’мæ фыйайаæн загъта:

— Зæгъ цын иу æрмæст «комын» æмæ дæ фæрсдзысты «цы комыс, цы», фæлæ цын-иу ды «комын» йæддæмæ мацы зæгъ.

Фыйайа голладжы цæвæрдта, йæ ком ын хъæбæр бабаста,
йæхæдæг фосын рахъæркодта ’мæ цæ раскъæрдта.

Нарт дынджыр даргъ хъил æрбахастой, æмæ йæ голлагмæ сарæзтой, æмæ уæд фыйайа хъæркæны йæ дзыхы дзаг:

— Комын уын, комын уын!

Уæд æм Нарт дзурынц:

— Цы нын комыс, цы, куыдзы хъыбыл?

Уæд цæм фыйайа хъæркæны:

— Элдар уын комын, æлдар!

Æ, куыдзы хъыбыл, уæдæ ма нын æлдар дæр комыс, æлдар зæгъгæ йæ доны цæссыдтой.

Фосимæ цæуы Сырдон, фæсфæдты цæ хизы ’мæ дыууæ-æртæ мæймæ Нартыхъæуы балæууыд æд фыс-фос. Афтæмæй ын йæ хæдзары та хистытæ фæкодтой, Сырдон фесæфт зæгъгæ. Нарт гæды кæм не сты ’мæ Сырдонмæ се ’взаг ысуагътой, цыдысты йæм, цы хабæрттæ дæм ис зæгъгæ. Уæд сеппæтæн дæр Сырдон загъта:

— Хуыцау уыл йæ бæллæх сæвæрæд, мæ голладжы ком мын æгæр хъæбæр балвæсттат, уыййæддæмæ Донбеттырты фос иууылдæр раскъæрдтаин.

Уæд ын лæгъстæкæнын райдытой:

— У, махæн дæр бацамон, цы бакæнын хъæуы, уый.

Сырдон та цын загъта:

— Сымах куыдзы мыггаг ыстут, фæлæ уæддæр та тæригъæд ыстут. Фос уæ кæй хъæуы, уый мемæ рацæуæд, — æмæ йæ кæм баппæрстой, уырдæм цæ акодта. Доны был цæ ’слæууынкодта ’мæ цын загъта:

— Опп зæгъгæ куы зæгътон, уæд иу уæхи баппарат. Фæсти-аттæнгæ уæхи чи баппара, уымæн ие ’сæфт уыдзæн.

Опп зæгъгæ загъта, æмæ Нарт сæхи доны бакалдтой. Сырдон йæ былтæ ныссæрфта ’мæ хъæумæ худгæ ’сфардæг и. Чи

ма баззад, уыдон йæ размæ раңыдысты, мыййаг кæд махонтæ раздæхтысты зæгъгæ. Уæд цын уый афтæ зæгъы:

— Мæнæ мæ ныхыл хъуынта куы разайа, уæд.
Нарт дыгтаг сæфт гъеуæд фæкодтой.

СЫРДОН АЕМÆ НАРТ

Нарты фæсивæдæн Сырдонæй ахъазын æрыфтыд сæ зæрды 'мæ бауынаффæкодтой, райсом алчи дæр йæ дзыппы карчы айк куыд рахæсса Ныхасмæ, афтæ. Уыцы хабарæн Сырдон ницы базыдта. Райсомы Ныхасмæ 'рымбырд ысты Нарты фæсивæд. Уырдæм æрбаңыд Сырдон дæр. Фæсивæд ныхас ракъахтой:

— Цæй, амæ ахъазæм. Уæртæ уобауы алфамблай æрбадæм амæ айк чи næ рыфтауа, уый æхсæны над фæкæнæм.

— Ахъазæм, — загътой иннæтæ дæр.

Æрмæст Сырдон ницы дзырдта.

— Цæй, Сырдон цы зæгъыс ды та? — фæрсынц æй Нарты фæсивæд.

— Эз дæр разы дæн, — загътая Сырдон.

Фæсивæд уобауы алфамблай кæрчытау æрбадтысты. Уобауæн йæ тæккæ бæрzonдыл та Сырдон æрбадт. Иуцасдæр рæстæджы фæстæ бæстæ хъуыдатт ысси, фæсивæд гæппýтæкæнынц, амæ дзы алкæйы бын дæр айк разынди.

Иууылдæр æйчытæ куы «æрæфтыдтой», уæд сæ каст скодтой Сырдонмæ.

Æппынæрæджиау Сырдон дæр систад, йæ къухтæ ныщагътæ 'мæ уасæджы уаст ныккодта.

— Цы кæныс, Сырдон, айк куынæ 'рæфтыдтай, — загътой фæсивæд.

— Ау, уæдæ куыд æнхъæл уыдыстут, ацы 'ппæт кæрчытæн уасæг нæ хъæуы? Энæ уасæгæй карк куыд хъуамæ 'рыфтауа!

Фæсивæд сайды бынаты баззадысты.

СЫРДОН АЕМÆ НАРТЫ ФÆСИВÆДЫ БАЛЦ

Нарты фæсивæд ысфæндкодтой балцы аæауын. Эмæ бауынаффæкодтой, уæдæ Сырдоны дæр немæ акæнæм. Эмæ Сырдонмæ баңыдысты 'мæ йын загътой:

— Сырдон, немæ балцы куыд ацæуай, афтæ.

Сырдон загъта:

— Нарты хъалтæ, куыд уын ацæуон, куынаæ мæм бæх ис, куынаæ 'ндæр. Фистæгæй куыд ацæуон?

Бауынаффæ кодтой æмæ йын загътой:

— Нæ фæсарцыты дæ хæсдзыстæм радыгай.

Æмæ араст ысты балцы. Сырдоны хастой сæ фæсарц, æмæ-иу кæй фæсарц бадти, уымæн-иу й' арт, йе 'схон æмæ йе зныгъ адавта.

Бирæ рæстæджы ку' ацыдысты, уæд иу хъæдräбынмæ бафтыдысты, иу чысыл ацуанкодтой æмæ саг амардтой.

Изæр дæр æрци. Сырдон йæхи иуфарс айста 'мæ сугтæ 'мбырд кæны иу æрхы. Уыдонæй иу дæр агуры й' схон дæр, йе зныгъ, й' арт дæр, иннæ дæр агуры, фæлæ нæй. Уæд фæрсынц Сырдоны:

— Сырдон, н' арт, не зныгъ, не 'схонæй ницы уал ис. Ницы адавтай, мыйял?

Уый цæм дзуры:

— О, уæ бонæй уат, Нарты хъалтæ, цæугæйæ уе 'ртытæ, уе зныгътæ 'мæ уе 'ннæ гæрзтæ уæ устыты хъæбысты ферохкодтат æмæ цæ ныр мæгүүр Сырдонæй агурут!

— Цы бакæнæм, уæдæ?..

Уалынмæ ризæр и. Æмæ иу ран хъæдæй рухс цæуы. Сырдон загъта:

— Ауайут, æмæ уартæ уырдыгæй зынг æрбадавут.

Æмæ иу ацыди. Æмæ уыдон уыдысты уæйгүйтæ, цыппар æфсымæры.

Сырдон цæ зыдта.

— Эгас цæут!

— Эгас цу ды дæр.

— Зынгтур уæм æрбацыдтæн.

— Эрбад, — загътой æмæ йæ 'рбадынкодтой иу бандоныл, бурæмæдзæй кæй айсæрстой, ахæмыл. Æмæ лæт уым ныхæстæй бazzади.

Уæд та арвыстой æндæр дыууæйы:

— Ауайут, цæй æрæтмæ цæуы?

Уыдонæн дæр та афтæ бакодтой. Уæртæ уе 'мбал дæр уым бады 'мæ йæ фарсмæ агадут зæгъгæ цæ 'рбадынкодтой бурæмæдзæйсæрст бандæттыл, æмæ та уыдон дæр уым бazzадысты бадгæйæ.

Уыйфæстæ та цæ 'ртæйæ арвыста. Уыдонæн дæр та уæйгүйтæ афтæ бакодтой. Арвыста афтæ сеппæты дæр, æмæ сеппæт дæр бандоныл ныхæстæй бazzадысты. Сырдон йæхæдæг иунæгæй 'рынцад. Уæд арт бандзæрста, физонæг ыскодта хуылфыдзаумæттæй, йæхи хорз федта. Иу нард уырг ма дзы ныуугъта 'мæ йæ йемæ ахаста. Цон, ныр м' адæмы фенон зæгъгæ Сырдон уырг тæвдæй йæ къухы, афтæмæй арасты, бацыди цæм. Бадзырдта уæйгүиты хæдзармæ, æмæ йæ мидæмæ бакодтой:

— Цы фестут, ме 'мбæлттæ? — афарста Сырдон, æмæ йе 'мбæлтты хистæрæн — Нартæн уыди зачъетæ, — æмæ уын мæнæ мæ хай æрбахастон зæгъгæ, нард уырг уымæн йæ зачъетыл аныхæста. Æмæ йæ уæд уыдон дæр базыдтой, сæ зынг цын кæй адавта, уий, фæлæ цын цы гæнæн уыди!

Загътой йын уæйгүитæ:

— Дæ хорзæхæй, ды дæр иу чысыл абад де 'мбæлтты фарсмæ.

— Нæ, æз мæ хицæутты цур не 'сбаддзынæн, фæлæ мын æнæбын къуыстилы фæнык акæнут æмæ уым ысбаддзынæн.

Уыдон дзы бурæмæдз акодтой, æмæ бурæмæдз иуфарс акалди.

Ныр уыдон лæгъстæкæнынц — Нарт:

— Дæ хорзæхæй, Сырдон, исты амал нын ыскæн аирвæзынæн.

Æмæ цæ бафарста Сырдон:

— Зæгæлтæй хуыд стут, æви цы? Схæцут ма!

Схæцыдысты, фæлæ уæйгүиты бандон кæм ысфæрæзтаиккой, æмæ цын загъта Сырдон:

— Кæд уæ судзgæ бакæнон, уиййæддæмæ уын ныр цы хос ыскæндзынæн?..

Стæй уæйгүитæй иу бафарста Сырдоны:

— Кусæрттаджы нардæр уæм цæмæй бæрæтвæййы?

Сырдон ын дзуапп радта...

— Йæ бæрзæй ыставдæр æмæ сырхæр куы уа, уæд уымæй.

Ныр уæйгүитæ райдыдтой Нарты фæсивæды нардæй æвзарын.

Ныр Сырдон хъуыды байдыдта: «Адон ам куы аргæвдой, уæд мæнæн дæр худинаг у».

Æмæ уæйгүиты фæуырæдта 'мæ загъта:

— Уæ хорзæхæй, иу хъуыддагæй уæ афæрсон.

Æмæ цæ фæрсы.

— Иууылдæр æфсымæртæ стут?

Уыдон загътой:

— Әфсымәртә.

Әмә цын загъта:

— Әмә уын худинағ нәу иумә цәрын? Махмә дыууә 'фсымәры дәр иумә күнә цәрынц. Фосы йәддәмә иумә ничи цәры. Әмә сымах фос күнә нә стут.

Әмә йын загътой:

— Уарәм, әмә нәм күнәдәдәс ис, әмә йын йә дзаумайыл нә фидауәм.

— Ау, әмә цыл күнинә фидаут? — афарста цә Сырдон.

Хистәр чи у, уый загъта:

— Әз зәгъын, хъәсдарәгәй домбайдәр дзы ничи у, хъәсадәрәджы уәләе 'фсәйнәгты цъисткәнинц.

Уый кәстәр загъта:

— Әз та хуыздәрүл нымайын күнинц. Әфсәйнаг доны хуызән ыскәнү, дымы йә 'мә.

Анна 'фсымәр загъта:

— Әмә 'фсәйнаджы чи ныңъцъәлкәнү, уый дзәбуг күнә у, уәд дзы дзәбугәй тыхджындәр хъуамә кәңү уа!

Цышпәрәм чи уыди, уый загъта, сә тәккә мәстыгәрдәр әмә әдүлүдәр:

— Әмә дзы артдзыскәнәй тыхджындәр та чи у? Артмә чи баңауы 'мә уырдыгәй сырх зынг чи раласы!

Уәд Сырдон загъта уыцы артдзыскәнәй әппәләгән:

— Гъы-ы, афтә, афтә! Дә дзырд раст у, уымәй дзаума дәр дзы нәй.

Үәйгүйтә кәрәдзимә фәнүүх ысты. Алчи дәр дзырдта: әз раст дән, әз раст дән. артдзыскәнәй чи 'ппәлүди, уый дәр загъта:

— Әз раст дән, мәнә уазәг дәр афтә күнә зәгъы!

Әмә кәрәдзийи ныхмә фесты, стәй кәрәдзимә армәй дәр бавнәлдтой, нәмын райдытой кәрәдзийи.

Стәй уәд Сырдон бауад әмә дзәбуг сә иумә авәрдта — дә цәф күнәдәрт, афтә.

Чи-иу фәмард, уымәй-иу дзәбуг райста әмә-иу әй иннәмә авәрдта, әмә афтәмәй кәрәдзийи ныззыгүймкодтой. Дзәбугтәй кәрәдзийи сәртә ныссастой әмә амардысты.

Ныр Сырдон үәйгүты хәдзары хиңау ысси. Стәй Нарты къордән дәр сә хиңау уыди, уәдә цы! Үидон ын ләгъстәкодтой, әмә цә Сырдон суәгъдәнүн ысфәнд кодта. Хистәрү

цәмәйдәрты сәфтыдта, фәлә сә хистәрән й' агъды цъар бур-әмәдзыл баззади.

Сырдон кәй ыстыдта фыддзаг, уыйимә-иу Сырдон иннәтыл дыууәрдигәй ысхаңцыди 'мә-иу ай стыдтой әмә-иу й' агъды цъар бандоныл бурәмәдзыл аzzади.

Уырдыгәй уәйгуыты дзауматән сә рогдәртәй рахастой. Иннәты мәт ңа нал уыди. Раңысты сә бәхтәм, сә саджы мардмә.

Физондҗытә скодтой, бахордтой. Стәй сәхимә цәуын ысфәндкодтой Нарты фәсивәд. Фәсахъат ысты әмә ма кәдәм цыдаиккой? Сбадтысты сә бәхтүл әмә Сырдонән загътой:

— Нә фыбылыз иууылдәр ды дә 'мә дә нал хәссәм, ам дә уадзәм.

Бәхтүл куы сбадтысты, уәд с' агъды фәрстә сә уәлә нал, әмә сә бәхтүл къул бадтысты, әмә цәм Сырдон фәстейә дзуры:

— Уә бонәй уат, Нарты хъалтә, фырхъаләй куыд къул ысбадтысты сә бәхтүл! Фәлә Нартыхъәумә куы ныңџә-уат, уәд уә Нарты чыzzытә нә фәрсдзысты, Сырдон та уынцы фәци, кәм ай ныууагътат уацары зәгъгә? Уәд уыл зардҗытә скәндзысты, уә иу әмбалы уацары ныууагътат зәгъгә!

Уый куы фехъуыстой, уәд раздәхтысты фәстәмә, уәдә та нын уый дәр уайдзәф уыдзән зәгъгә 'мә йә сбадын кодтой сә фәсарц ныр дәр.

Әмә цәуын байдытой. Иу цалдәрәй куы фәкъорд ысты, уәд сәхинимәр фәнд кодтой: «Нәй йын уәддәр Нартмә схәссән, амарәм ай». Әрхәңџә сты иу коммә, хъәд кәм уыди, ахәм коммә, Тыхы фырт Мукарайы зәххытәм хәстәг чи уыди, ахәм коммә.

Сә фәсарц радыгай бадти, әмә Нарты хъалтә сеппәт дәр сә ныхас байуокодтой, әмә иу ыстыр бәлас әртасынкодтой уым, әмә йә уыңы бәласән йә цъуппыл әрцауыгътой йә хурхәй. Әмә араст ысты сәхимә. Раст уыңы рәстәджы уыңы ранмә 'рбахәддәз Тыхы фырт Мукарайы фыйайау. Фыйайау фәкомкоммә и Сырдонмә әмә йәм афтә зынди, цыма уәләмә кәсү, уйайа, әмә йәм ысдзырдта, зонгә дәр ай нә кодта, афтәмәй.

— Йә, уәлә ләг, уым цы ми кәнис, цы?

Стәй та йәм ысдзырдта:

— Да хорзәхәй, зәгъ, әмәе кәсис, уый?

Сырдонән йәе сәр фәзилән нә уыд, фәләе йәм йәе къүх фәтүлдә, ома ма хъәркән зәгъгә — асайынмә йәе хъавыди.

Әртыггаг хатт та йәм куы сдзырдта, уәд ын Сырдон загъта:

— Нал мәе ныуудзай әппын? Уәлә Хуыцау фондзыссәдз къамбецәй найкәні 'мә уымә кәсын...

Уәд әм фыййау дзуры:

— У-у, да хорзәхәй, мәнән дәр ма цә фененикән.

Әмәе уәд Сырдон дәләмә дзуры:

— О, ирон ләгән исты хъәр хъәуы! Дау ардәм сәргъәв, әмәе әз сә уындай әнәхай фәуон!..

Куы нал әмәе йәе куы нал уагъта фыййау, уәд ын загъта:

— Уәдә бәлас әртасынкән, әз дәр ме уәз әруадззынән, әңәг бирә наә фәуыздынә уым.

Цыдәридәр үыд, уәддәр, Мукарайы фыййау дәр домбай ләг, әмәе йәе Сырдонимә 'ртасынкодтой. Йәе гәрзтә ыйн си-сынкодта Сырдон: йәе топп, йәе нымәт. Йәе хурхәй цы бәндән сыхәлдта, уымәй йәе тынг ыстыхтытәкодта бәласмә, 'схаңы-ди бәласыл йәхәдәг дәр Сырдон, әмәе йәе сласта.

Цалынмә Сырдон йәе нымәттә-йедтә йәе уәлә кодта, уәдмә үәм дзуры фыййау:

— Куы ницы уынын!

— Ницы кәны, фендзынә! Да цәститтә ныдздзагъыркән.

Уый нымәт йәе уәлә скодта, фыййауән йәе гәрзтә йәе уәлә скодта, фос йәе разәй ракодта мә сә Нартмә сыскъәрдта. Нарт фәдисы хуызәнәй кәрәдзимә дзырдтой дисән, дәлә та Сырдон дунейй фос сыскъәрдта зәгъгә.

Әрцидысты, әмәе йәе фарстой:

— Сырдон, кәм дын уыди ацы фос?

Уый загъта:

— Сымах лидзынмә фестут, фәләе әз бәласы сәрәй хъахъ-хъәдтон, әмәе иу ран тынг бирә фос уыди, се 'рдәг уым базза-ди. Әгәр бирә уыдысты, мән дзы адон хъуыди 'мә цә рас-къәрдтон. Әңәг, абор ма аңәут, фәләе райсом раджы куыд ныххәддзә уат, афтә аңәут.

Уыдан әхсәвы сәхи барәвдзкодтой — Нарты фәсивәд — әмәе раңыдысты уыцы коммә.

Ләг ауыгъд кәм уыди, уырдәм уыдоны ныххәддзә 'мә

фәдис байу ысты. Фос дәр уым нал уыдысты, ләджы дәр ауыгъдәй федтой, әмәе кәрәдзийи ңәгъдын райдытой. Чи ма дзы раирвәэти Нартәй, уыдан фәстәмә сыйздәхтысты сәхимә, фәдис дәр сә мард ахастой.

СЫРДОНЫ МАДЫ МАРД

Уырдыгәй Нарты фәсивәд күү 'ссыдысты, уәд Сырдон йәхәдәг бамбәхсти, фәләе йын йә зәронд мады ныххурхкодтой. Фәдисәттәе йә хәдзарәй кү' аңыдысты, уәд хъуыдыкәнин байдыдта: «Ныр мәе мады ныгәнгә кәнон, әви дзы пайда скәнөн?»
Стәй загъта: «Бахус ай кәнон сүсәтгәй».

Бахускодта йә мады, ләугә күүд кодтаид, афтәе, әмәе әхсәвы, боны цъәхәй хъәуы кәронмә күүд бахәддәзә уыдаид, афтәмәй аңыд. Сарәзта йәе, кәлмәрзән ыл ныккодта 'мәе йәе 'ккойы скодта, афтәмәй. Ахаста йәе, әмәе хәдзары ракомкоммә күүрой, хъәуы, әмәе йәе күүройы нучы уәлбыл әрләууынкодта, ләдзәг әм хъил сәвәрдта, йе 'ргом хүрискәсәнырдәм, йәе чылдым та — хәдзарырдәм.

Хәдзармә баңыди сәумәрайсом.

— Уәе бон хорз!

— Әғас цу, Сырдон!

Сырдон, әрбад зәгъгә йын загътой.

Уый загъта:

— Уәртәе мәе мад дәр мемә ис.

Ус афтәе зәгъы:

— Әз әм ауайдзынән әмәе йәе 'рбакәндзынән.

Уый чыззы ауыдта 'мәе афтәе зәгъы:

— Нәе, ды йәм ма цу, мәнәе йәм чызг ауайдзәни, кәстәр у.

Уәд чыззы күү рарвыста, уәд йәе фәдил рауди 'мәе йын загъта:

— Чызг, мәе мад чысыл къуырма у, әмәе дәе нае фехъусдзән, әмәе-иу ай фәстейи батъәплас размәе, кәннод дәе нае фехъусдзән.

Чызг аңыди 'мәе йәе фәстейи батъәплокдта, уәртәе дәем Сырдон дзуры зәгъгә, әмәе ус күүройы нукмә бахауди. Дон ай ңалхмә ныддавта 'мәе йәе ңалх йәе уәлә сыйзыхта. Чызг хәдзармә фәци фәдиси.

Сырдон уым ләбүрдтитә самадта, загъд кодта, әddәмә нал цыди, цалынмә марды цалх әрзылдтытә кодтаид әмәй йә сүймәл кодтаид, уәдмә.

Әрәджиау рафәдискодтой, марды баҳастой әмәй загътой:

— Сырдон, дә хорзәхәй, цы тәрхон кәнис дәхәдәг, уый дын фидәм.

Радзур-бадзур, әмәй загъта:

— Доны йә цы чызг баппәрта, уый мын радрут.

Сразы сты ууыл. Радтой йын чыззы.

Йә мады банигәдта уыцы хъәуы.

Чыззы скодта Нартыхъәумә. Әмәй та йәм уайын байдыдтой, кәм дын уыд ацы чызг зәгътә.

Уый загъта:

— Зәронд мад мын уыд?

— Уыд.

— Амардтат ай?

— О.

— Әз ай уыцы хъәумә аластон әмәй йә чызгәй баивтон.

Сымахәй дәр зәронд мад кәмән ис, уый йә амарәд әмәй йә чызгәй баивәд, әңгәг арыгон мад нә ивынц. Иу цыппарәй сә амардтой сә зәронд мадәлтү. Сә мәрдтә цын аластой уыцы хъәумә 'мә хъәр кодтой:

— Мады мард чи 'лхәны? Фәлә цә чи балхәдтаид, әмәй цә фәтардтой уырдыгәй. Уыдан дәр та мәстыйә раздәхтысты сә хъәумә.

СЫРДОН ФӘГӘДҮ

Нартә сә Ныхасы 'рымбырд ысты 'мә кәрәдзийән худәджы ныхәстә фәкодтой. Сырдон цәм бирә фәхъуыста, әмәй дзы иуы ныхас дәр цыма йә зәрдәмә нә фәңди, уйайу йәхи былысчылтәкодта. Уәд ай Хәмың фәрсү:

— Цы былысчылтәкәнис, Сырдон, ави 'ппындәр адәмы ныхәстәй иу дә зәрдәмә нә фәңди?

— Күяннә кәнөн былысчылтә, уә иуәй уе 'иннә гәдидәр ныхас ракәны 'мә йыл ныххудут. Уагәры уе 'цәг ныхәстә цавәр уыдзысты?

Сослан әм нал фәләууыд әмәй зәгъты Сырдонән:

— Хәрәг Гәтәйи фырт, әмәй кәд ды исты хорз ныхас зонис,

уәд әй цәуылнә ракәныс, мах дәр дәм байхъусдыстәм.

— Уәхи агтаг ныхастә та мәм күйиннә уыңдзәни.

Ныххатыдтой Сырдонмә Нарты фәсивәд, цәмәй цын исты ’цәгдзинад радзура. Гәнән ын куы нә уал уыд, әгәр-әгәр әй куы тыхсынкодтой, уәд райдыдта дзурын:

— Мадымайрәмы бон сабатизәр уыди. Әз ысфәндкодтон хәрнәджы фынг саразын нә мәрдтән. Кусәрттаг мә хъуыди, әмә зәгъын ацуанкәнен...

— Уәд авд дәлдзәхы ныххау, Сырдон, кәд дәүәй цуанон нәй, — бакодта Сослан.

— Баудаз әй, Сослан, йә дзырд фәуа кәронмә, — зәгъы Уырызмәг.

Сырдон дардәр дзуры:

— Иу хъәдмә бахаудтән, баййәфтон дзы иу ләдҗы, кәрәдзийән арфә ракодтам, әмә Нартәй дән уый куы базыдта, уәд мә сәхимә акодта. Хәдзары йә ус цәххойән дур тәвд кәны. әз афтә 'нхъәлдтон хәринағ цәттәкән. Дур тынг куы стәвдис, уәд ыл әртади 'мә хъәр кәны: «Афтә дын хъәуы, цәмән мыл рацыдтә комдзог». Стәй фехста цәххойән дур дуармә, әз мәхи аиуварс кодтон, уыййәддәмә мын мә сәр афастаид. Фәрсын мә фысымы: «Цы кодта ай дә ус?» — «Цыфыддәр йә сәр, әмә цы хәдзарәй рацыд уыдан сәр дәр. Кәннод дәр фәрәдьид әмә йә уынәг фәци. Мәнән әй загътой, әз та йә амән загътон әмә мә фарста, кәңәй йә зоныс зәгъгә, әз дәр ын загътон: йәхәдәт мын әй загъта. Уыйадыл кәсис, үе 'рбадәнты тәвд цәххойән дурәй басыгъта, ныр ай махән хәрд не 'рывәрдзән, фәлә цом Сауфурды бил Хъохыдзәргъ хизы, әмә йын йә хъыбылтәй исқәй амардзыстәм». Ацы-дистәм уырдыгәй мә фысымимә. Уал амәләд Сосланәй, цал мәңг ныхасы әз зәгъдзынән. Әмә федтам Хъохыдзәргъ йә дыууадәс хъыбылән дзидзи дары. Хъыбылтәй иу дзәргъы дзидзи дадта, иннә хъыбыл та уый къуди, әмә афтә дыууадәсәй кәрәдзийи фәстә ныххал ысты, стәй әппәтә фәстаг хъыбылән йә къудийи хъәләй ноджы үе 'хсыр мызти...

— Уал дә амәләд әңәг, Сырдон, цал мәңг ныхасы ракодтай!

Нарты фәсивәд ыл ныххудтысты. Сослан әм нал фәләу-уыд әмә йәм дзуры:

— Фесәф нә цәстыты разәй, Сырдон, Ныхасмә ’рбауадзыны аттаг дәр нә дә, — схынджыләггаг дзы кодтой.

Стәй та ’рсабыр ысты фаг куы фәхудтысты, уәд.

Уырызмәг Сырдоны фәрсы:

— Нә, фәлә уәddәр дә кусәртtag цы фәци?

— Йә кусәртtag ын мыстытә бахордтой, йә сәр дәр ын афтә куы бахсынниккөй, — загъта Сослан.

Сырдон цәм иу дзәвгар фәхъуыста, стәй цын афтә зәгъы:

— Іә, әвзәр куытты Нарт, кусарт хъумә сымах мәнән акәнат, аәз үин фәндаг амыдтон, стәры кәдәм цәуын хъәуы, уый.

— Уый уырниаг у, Сырдон, фәлә а балцы цы гәды ныхас ракодтай, уымәй ләг Хуыцаумә асин сараздзән, — зәгъы Хәмәң.

— Омә уәddәр Хуыцаумә фәндаг куы фәагурүт, уыцы асиныл иу ысхизут, әрмәст уә дзы мачи рахауәд, кәннод уә исказмән йә бәрзәй асәтдзән, йе йә зәнг, йе йә сәр ныппырхуыдзән, әндәр ын цы хъумә уа, — бакодта Сырдон.

Уәдәй фәстәмә Сырдоны гәды Сырдон хонынц.

СЫРДОН ЙӘ МАДЫ ТУГ КУЫД РАЙСТА

Уәд дам Сырдонән йә мад базәронд ис әмәй әддәмә нал уагъта цалдәр азы дәргъы. Нарты адәм иу къорд хатты загътой Сырдонән, цәмәй цәм йә зәронд мады равдыстаид, фәлә цәм уый никүу ’рыхъуыста.

Иурәстәджы, уәд Сырдоны мад фырзәрондәй амарди. Сырдон әй куыройы донмарәнмә ахаста әхсәвыгон әмәй йә уым куыройы нучы раз ләдзәжытыл ныифидар кодта ләугәйә. Баңыдис Сырдон Нартәм әмәй цын загъта:

— Мә мады уынын уә куы фәндыйдис!

— Бәгуыдәр, — загътой сә фәндөндзинад Нартә, — бәгуыдәр нә фәнды йә фененин.

— Мә мад уәртә дон хәссынмә аңыди, әмәй йәм исказ арвитут, — дзуры сәм Сырдон.

Нарты адәм Сырдоны мады размә иу цалдәр чыззы арвыстой. Чыззытә Сырдоны мадмә куы февнәлтой, уәд куыройы нучы ныххауди. Әрбаңысты фәстәмә чыззытә ’мә радзырдтой, доны цын кәй ныххауди, уый. Уәд Сырдон, хинәйдзаг

кәм нә уыди, әмәе йә сәр хойгә аңыд йә мады цурмә. Систа
йә күйройы бинәй әмәе йыл хин күйдтүтә кодта.

Нартәм раңыди 'мәе цын загъта:

— Мәе мады мын цәрынхъуагәй амардтат әмәе мын туг күйд
бафидат, стәй мын ай күйд башыгәнат әмәе хист күйд ыскәнат.

Нартә нә коммәе кастысты. Нал цәе уагъта уәд дон хәссынмәе
Сырдон, хыл кодта семә, цалынмәе йын йә мады башыгәйтой, уәдмәе.

Фәстагмәе Нартә сразы сты. Рахастой марды кәүгәйә. Сар-
әзтой йын әвзиист къулджын ингән әмәе йә уым бавәрдтой.
Скодтой йын ыстыр хист, әмәе дзы Сырдон дәр йәххи хорз
федта. Фәстагмәе цәе райста йә мады туг дәр Нарты адәмәй.

Үйдзән ма

НАЦИОН БИБЛИОТЕКЕ: 110 АЗЫ

Библиотекайы директор Гәзәнтә Еленә.

Директоры хәдивәг Бибуаты Иринә

Пагәтә Тамарә җәмә
Цориты Альбинә.

Дзүццаты Еленә, «Летопись печати
Северной Осетии» цәттәгәнәг.

Бадынц: Эллә Давыдова, Пухаты Надя, Верә Черепова. Ләууынц:
Гиоты Светланә, Дзытиаты Беллә, Дзантиаты Ленә.

Аив литературахайы хайад. Хачатурова Татьянә, Гаянә Подунова,
Маринә Татарская, Дзылыхты Людмилә.

Дзанәгаты Ритә, Бибуаты Иринә, Мамыкъаты Людмилә.

Аивадты хайад. Хъалаты Ларисә,
Наталья Шумилова.

Бәстәжонән хайад. Бибуаты Иринә,
Гогаты Зәелинә, Джусойты Маринә.

Мысыкаты Иринә, Дзусаты Кларә, Хъуыссәтә Виктория.

Чиныгхъахъхъәнән хайад. Дзуццаты Фатимә,
Бататы Людмилә, Плиты Галинә.

Бәрәгзонән хайады кусджытә.

Комплектгәнән хайад. Дзиуаты Эммә әмә Эммә Гаспарян.

Патентон-техникон хайад.

Бухгалтери.

Библиотекәйы фойеъы.

Къусраты Виктория, Дзбойты Евдокия, Битарты Иринә,
Мамсыраты Файә.

Дзуццаты Еленә, Габуты Ритә, Дзираты Людә.

ЛИТЕРАТУРДЕЙЫ ФАРСТАТИЕ

МÆРЗОЙТЫ Сергей

ФЫЩЦАГ ФÆДИСОНЫ САГЪÆСТАË

Кæддæр Джыккайты Шамил йæ иу уацы хъытгæрдæйæ фыста: «1981 азы рацыди сæдæ азы, фыщцаг ирон æмдзæвгæ мыхуры куы фæзынð, уæдæй нырмæ. Ахсджиаг историон цау рохуты баззад, йæ койгæнæг нæ разынð. Афтæмæй та уый уыди нæ литературæйы райдиан, нæ поэзийы сæрæвæрæн. Уæдæй нырмæ ма рацыди ссæдз азы æмæ ныр уæддæр сраст кæнæм нæ рæдыд».

Цæвиттон, 1881 азы Всеволод Миллер йæ ирон этюдты фыщцаг чиньджы ныммыхуыр кодта æмдзæвгæ «Сагъæстæ». Схуыдта йæ адæмон сфæлдыстады хæзна, фæлæ йæхимæ дæр бирæ цæмæйдæртæй фæкаст индивидуалон поэтикон сфæлдыстады хорз æвдисæн. Бæрæг дардта хицæн авторы курдиатджын æрмдзæф, адæмон зарæджы миниуджыты сæрты чи ахизы, ахæм формæйы бындурыл арæст кæй уыд, уый банисан кодта.

Зарæг Ирыстонмæ æрхастой нæ донайдзаутæ. Äхсызгонæй йæ зарыдисты, йæ трагикон мидис адæймаджы зæрдæ агайдта, райгуырæн бæстæмæ æнæкæрон уарzonдзинад абухта йæ алы рæнхъы дæр, уæлдайдæр та йæ рефрен: «Уæ! Нæ хæхтæ, нæ бæстæ, Күйд ма цæрæм уæ фæстæ!..»

Æрмæст нудæсæм æнусы ссæдзæм азы сбæрæг уацмысы æцæг хъысмæт. Ирыстоны сæмбæлд Турчы фæсарæйнаг хъуыддæгты министр Бекир-Бей Сами, инæлар Къуындыхаты Муссæйы фырт. Уый баҳаста ирон филологон æхсæнадмæ йæ хæрæфырт Осмæны байзæддаг Темырболаты иуæндæс æмдзæвгæйы, æмæ уæд базыдтам Къостайæн ма кæй уыдис литературон фыдæл. Äцæгæлон бæстæйы уый систа æппæты фыщцаг ирон зарæг.

Адæмы историйы, æхсæны царды цæхgæр фæзилæнты æмæ ахсджиаг цаутæй арæхдæр равзæрынц монон культурæйы æмæ удварны хæзнатæ. Нæ хъæздыг адæмон сфæлдыстад, Нарты каджытæй ис бамбарæн, базонæн нæ рагфыдæлты царды уаг æмæ зондахаст, цы сæ уырныдта æмæ цæмæ бæллышысты, уыдæттæ.

Афтә зәгъән ис литературәйи ахадындзинады тыххәй дәр. Чырыстон дины әндәвдәй сразәнгард сты незаманты алантә. Фыдызнагәй әфхәрд куы байяeftой, уәд сәе дин дәр базгъәләнтә. Нудәсәм әнусы та сног чырыстон дины хъомыс Уәрәсә Гуирдзыйи динамонджыты әххуысәй.

Нәе фыццаг рухстаяуәг Колыты Аксо тынг фесгуыхт ацы арфәйаг хъуыдаджы — сарәзта скъюла, тәлмаң кодта дины чингуытә, фыста әмдәвгәтә — «Чырыстийи рухс райгас-дзинад», «Мады-Майрәмы кады зарәг», «Мах фыд» нае по-эзийи фыццаг зәрватыччытә.

Мамсыраты Темырболаты хъәләс дәр ныннәрыд, ирон адәмьи та ног фыдәвзарән азар куы басыгъта, уәд. Нудәсәм әнусы дыккаг әмбисы райдайәни нае фыдәлтә мингәйттәй хуыздәр цардагур араст сты Туркмә. Хъизәмайраг фесты уәз-зау фәндәгтыл, әңгәгәлон бәстәе сә нае барәвдыйдата. Уый уыидис нае нацийи әвирихъау трагеди. Мастномд, әфхәрд адәмән әвдадзы хос систы сәе зарәттәнәджы сагъәстә. Афтә рай-туырд нае фыццаг поэт Мамсыраты Темырболат. Йе сфәлдыстад ын әнае гурысхойә схонән ис фыццаг фәдисоны зардҗытә.

Әңгәг поэтән әрдәзай дәр әмәе Хуыццауәй дәр ләвәрд вәййи иунәг хорзәх — адәмән ләттәд кәннын, адәмьи хъысмәтүл ар-тау судзын, фәстаг туджы әртак дәр дзылләйи амондән ны-вондән әрхәссын. Темырболат йәхихи хастау әнкъардата әңгәгәлон Турчы бәстәйи. Арф уидәгтәй баст уыд йәе райгуырән зәххимә. Йәе катай, йәе бәллищтә, йәе хъуыдыйтә йәе әвдәрзтой. Йәе уды фарн әй хәхты сәртү хаста фыдәлтү уәзәгмә. Йәхихән стырдәр хәссыл нымадта йе 'мдзугәнәг сайд әмбәстонты хъыс-мәтүл хъәрәй дзурын. Поэт куы нае уыдаид, уәд абор дәр нае зониккам, цытә бавзәрстори нае фыдәлтә, куыд фәзынди сәе цар-дым сәе әнәхайыры даргъ удәвзарән балц, чи сәе куыд равдыста йәхихи, чи баҳъахъхъәдта фыдәлтү фарн, чи йыл систа йәе къух.

Туркаг ираеттә уыдисты нае адәмьи иу хай, Темырболат та сси сәе зарәттәнәг. Хорз әмбәрстори поэт йе 'мбәстәгты траге-дийи аххосәгтә. Иуәй хәдхәецәг паддзахы фыдфәнд — фәнды-дис әй әнәнцой хохәгтәй фервәзын. Иннәмәй — сайд әмәе мәнг ныифсәвәрәнтә, хуыздәр цардәй зәрдәевәрәнтә. Ноджы ма туркаг хицәутты әдзәстом митә — хохәгты хъизәмәрттә сәе әппындәр не 'ндаётой. Дзәнәтмә бәлгәйә зындоны фәмидағ сты.

Темырболаты зарджытә Ирыстоны азәлын күң байдыдтой, уәд нә литератураійы фәхъәздыгдәр, йә истори парахатдарапай разынд. Поэты цард әмә сфаәлдыстад иртасынмә се 'ргом аздәхтой зонады кусджытә әмә фысаджытә. Стыр арфәйи аккаг сты Хъаныхъуаты Угъалыхъ әмә Санаты Дзантемир, Әлборты Барысби әмә Гәдиаты Цомахъ, Тыбылты Алыксандр әмә Ардасенты Хадзыбатыр, Бязырты Алыксандр әмә Джусойты Нафи, Хъодзаты Әхсар, Мамсыраты Мурат әмә әндәртә. Уәдә поэтән разынд изуәрдион фәдонтә дәр. Туркаг темә уый фәрцы равзәрд нә литератураійы. Гулуты Андрей әмә Дарчиты Дауыты кадджытә, Богазты Умар әмә Булкъаты Михалы романтаң цыма Темырболаты фәдзәхст әххәст кодтой — парахатәй, бәлвырд историон әрмәдҗы бындурыл әвдистой Туркмә алидзәг ирәттү хъизәмәрттә, ныйтарағ зәххәй бар-әнәбары чи сыйстад, уыңы хохәгты фыдцәрдтә, сә фәсмон, сә тухитә. Нә райстой әңгәлон адәмы царды уаг, ирәттәй бazzадысты — се 'взаг, се 'гъдәуттә, сә фыдәлты фарн нә баивтой әндәр истәүүл. Ахуыргонд, суинаг афицер уәвгәйә, Темырболат дәр уырыссаг күлтурәйи цардхъом традицитыл стырзәрдә не сси. Йә зонд, йә хъару, йә рис әмә курдиат бавәрдта йә уацмысты, әмә йә табуйагәй базыдтам.

Поэтән йә хур, йе скаст, йә иунәг бәллиц — ныйтарағ зәхх, йә сәнтәй йә Ирмә ахәссынц әмә йын хъәбулау ард хәрә, йә цард ын нывондән кәй әрхәсдзән, ууыл.

Нә райгуырән, нә бәстә,
 Цардән аддҗын ды күң дә!
 Цард нә курәм дә фәстә,
 Зәрдәйи рухс дәр ды күң дә!..
 Кәмдәриидәр, дә цәуәт,
 Нәхи дә номәй күң хәссәм...
 Удән уд дәр ды күң дә...
 Зәрдәйи уәлә хуыд күң дә!..

Әмдәвгәйи рефрен — «УӘ! Нә хәхтә, нә бәстә, Куыд ма цәрәм уә фәстә!» — нәры әмә сиды Иры хъәбултәм: ут фидар, ма ферох кәнүт фыдынуәзәг. Әнә уымәй цард нәй әмә нә уыдзән. Зарәдҗы бәсты хъарағ фәдзәхсү хистәр кәстәрән, уымән әмә «къәрдтә, дихтә байстәм, сәфы, сәфы нә фәстаг», «Чи нә хъәрзы Сыбыры, чи нә баззад нә бәсты»,

«цәссыг тугәй әрцыди, зәрдә фенцъылд, ныффәлхор». Әрмәст Ирыл бәтты нә поэт йәхәдәгдәр әмәй йә лирикон хъайтар дәр сәе сонт катай, сәе зәрдәйи рисс:

*Дә ном уарзгәйә дзурдзыстәм...
Хуыщауәй дә курдзыстәм,
Цалынмә уа нә хъастә...
Дә иурыг дәр нәхи у.
Нәй дын махәй фәхицән...*

Лыгъд адәмы сайд стыр бәлләхтә расайдта. Зарәг хъарәгәй баивдәуыд — Турчы сәе «ызмисмә ...акалдтой әнәхицау, дзәгъәләй... мингәйттәй ныгәдтой бәлләттү», «уынджы ниудтой сабитә, Туркән сәе-иу ләвәрдтам. Чи ма хаста йә саби? — Кәй-иу уынджы аппәрстам, чи-иу стонгәй марди». Цы ма уыдаид уымәй тәргъәддәр хъуыддаг? Поэт йә зәрдәйи тугтәй фыссы адәмы трагедийи нывтә, сәе иу иннәмәй зындәр уромән. Җардәнхъәл зындоны бахаудтой әмәй син фервәзын амал нәй.

Авдәны зарәг мады ирд әнкъарәнтәй быд вәййы., сылгоймаг әй хуры тынтәй бахсиды, амондмә фәкувы, фидәны рухсмә фәбәллы. Әнәхай фесты уыцы фарнай дәр Турчы цәрәг ирәттә. Әнкъард, әнтъыснәг хъарәгау хъусты азәлү Темырболаты «Авдәны зард». «Әнәбәстә, әнәхицау, — ды нә зоныс, мах кәм стәм», — дзуры мад йә сабийән. — «Мах дзәгъәлдзу кәй систәм... сәе дин, сәе бәстә, се 'гъдауәй... хицән куы кәнинц». Уымән фәдзәхсү ныйярәг мад йә хъәбулән:

*Әнахъомәй туркаг зәрдә ма райсай, —
Дә туджы 'ртах — кавказаг!*

Кадджын, дзырдзәугә ләг уыдис Темырболатән йә фыд Осмән. Уый дәр йе 'мбәстон адәмы хал ахордтаид, куы ма ацардаид, уәд. Хуымәтәджы нә радта поэт йә лирикон хъайтарән йә фыды ном. Йә «ном чысыл нә уыд, арвы цәлхъау ...хъуысти», йә «тых әмә ...'хсарәй әгас дуне... рызти». Нырта? Әхсар әмәе рәстдзинад йә къухы чи дардта, «хорз ракән адәмән» — уыцы фарн йә царды әгъдау кәмән уыд, уый ныккаэрзы, йе 'мзәххонтәй йе 'ууәнк чи бахордта, уыдонмә кәсгәйә. «Дзугтә скодтой чызджытәй», «сәе бонтә худын әмә хъазынәй» әрвityнц, «се 'хсар, сәе намыс әргом ысси хәрзмәлләг, уәддәр фәсмөн нә кәнинц», «сагъәс размә нә кәнинц, сәе хәдзары уынаффә кәрәдзийән уәй кәнинц».

Се 'хсән хәрәг куы феной
 Сызгъәрин уаргъимә,
 Уәд ын йәк ном аивынц,
 Арвитынц әй кадимә...
 Худгә йәхи әвдисы, —
 Зәрдәс сау у мидәгәй...

Хыыгагән, ахәмтә дәр разынди туркаг ирәтты 'хсән, әмә уымән сси фыд карз низы амәддаг, удәгасәй йыл йәх хур батар — сәфы фыдаәлты фарн, кәуинаг фесты, ирон удварнәй чи фәипшәрд, уыңы бәлләттә. Ныдзәттә сты аәцәгәлон бәстәй, аивтой сә царды уаг әмә сә уды хәрзә дымгәмә дарынц, әвәлмон цардмә бәллынц.

Нә барста ахәмтән Темырболат, сатирәйи җәхәрәй сыйгъта, ирон әфсарм, ирон әгъдау әмә фарнәй чи фәиртәст, уыдоны. Әнә бар, әнә хицау, әфхәрд — уый иу бәлләх, фәлә ма йә дин, йә адәмы әүүәнк әмә удварнәй чи фәхицән, уыдоны хыысмәт дәр сси сагъәссаг. Мулкдуаныл чи бафтыд, хинтә әмә кәләнтыл чи фәзалх, уыдон Темырболаты нымадәй, Хуыцауы әлгъыстәй наә фервәздзысты.

«Ме 'мгармә», зәгъгә, уыңы әмдзәвгәйи дәр зыны «Рынчын әмәрынчынфәрсәджы» мотивты фәд. Кәддәр йе 'фсымәр кәй хуыдта, йә цин әмә сусәг әвәрәнтә кәмәй не 'мбәхста, уый дзы йәхи дәрдти ласы, нал ыл әрвәссы, мыйнаг, та мә исты куы агура, зәгъгә, йә сәр бафснайы.

Дә цин ысхызт уәләмә,
 Ди — стыр хицау, әз — чысыл,
 Нал мә хәссыс дә сәрмә.

Цинтә әмә дидитыл йәх уд чи хъары, мулкдзастәй фәскүумты чи зиле, уый әмгарән наә бәззы, уый дәх үәй дәр акәндән, гадзрахатәй дәр дыл раңаудзән. Әлгъаг әмә тәссаг вәййи ахәм адәймаг, әмәй ын поэт йәх куыдзы бынат амоны. Йәхәдәг рәсугъд, бәрзонд идеалмә бәллы, әндәр хуыцауән кувы. Рәестәрдәйә җәрәп, рәестад у йәх царды нысан, удварн әмә фәллойән табу кәнни. Уыдон фәрцы ирвәзы фыдаевзарәнты, әмәй наә хъәуынц йәх кәддәры хорз әмгары цинтә әмә амәндәтә. Уый ницы уәвгәйә, схъял әмә схъәздыг, поэты лирикон хъайтар та сәрыстыр әмә сәрибар кәй у, уымәй хәссы йәх ныфс:

Әз мәгүырәй наә җәрән:
 Мәнән мә фәрәт, мә җәвәг
 Дәтдән, ардзән мә кәрдзын.

Амә канд йәхи цардыл нә тыхсы. Ләгату ләгәй бazzад Турчы дәр, йә алы хъуыды, йә алы уләфт дәр Иры фарнимә бәтты:

Мә уәд амә фәллой

Нә адджын бәстән нывонд у.

Ахәм бәрзонд әфцәгәй афәлгәсдән әрмәст әңгәт курдиатджын поэт. Уый царды талынг къумты фәагуры амә ссары рухсы тәмән, сыгъдәг, разәнгардгәнәг бәлликтә амә сыл бафтауы ие 'ууәнк, йә ард, йә сомы.

Мәгуырәй мәгуырда, адәймаг мулчы цагъар куы суа, уәд. Йе 'мәдзәвгә «Чыныды ләг», зәгъгә, уым поэт фаяны мулқазаст, цыбырхъуыр, хъуына уды. Нә цин әмбары, нә маң әвзары, нә зәнәджы рәвдәй, нә әхсәны царды аууәлтә. Ници йә әндәвү мулк йеддәмә, адәймаджы миниуджытай үәм ницыуал бazzад. Хәстәг, хион — ничи йә хъәуу. Суанг ма йәхимә базилынмә дәр нал арәхсы. Фыдуын, фышылыс. Йә зәнәгәй дәр фенәхай. Уәлхъәдәй бахус амә дзы раудаудағас мард. Ахәмы хъысматәй хъуамә стъәлфой рәстудтә, хъуамә йә мачи макуы бафәзма. Уый фәдзәхсы поэт ие 'мбәстонән. Адәймаг цәрүнән райтуырд амә хъуамә рәсүгъд фәндәтә амә бәлликтә нывәнда. Йә инна амдзәвгә «Хәрәг», зәгъгә, уым хүмәтәджы нә загъта:

Дә саргъ куы уайд сызгъәрин,

Лыг куы уаиккой дә хъустә,

Бәх дә уәддәр нә хонин..

Хәрәг йә сәрәй бәрәг у.

Алдәртты әхсән схъомыл Темирболат, йә зондахаст уыдон дунеәмбарынад амә агъдәуттәй хъуамә бахсистаид. Фәлә адәмы хъысмат сси йә сагъәс, йә мәт, ие 'мәдзәвгәтә фыст сты реалистон, демократон литературајы традициты биндурыл. Уый уыди поэты стыр сфәлдыстадон әнтыйст — Къоста амә уый фәдонты разәй систа хъәләс адәймаджы рәсүгъдәр идеалты сәраппонд. Темирболат Къоста амә Секъайы цәмәй зыттаид, фәлә иу адәмы зәрдиаг хъәбултә уыдысты, сә катай, сә низы сәр дәр иу уыдис, амә се 'мәдзәвгәтә амхуызон мотивтә дәр уымән фәзындаид. Раст ай бафиппайдта Джусайты Нафи: зәхкусәдҗы зондахастәй фәхъәстә сты сә уацмыстә артә поэтән дәр. Иуырдыгәй хъалтә, иннәрдыгәй фыдәбонгәнәт йә гутон амә галтимә — уый Къостамә, кәнә та фәрәт амә цәвәгимә — уый та Темирболат амә Секъамә. Куыд фәзәгъынц, туг хәссы, амә сә иу кәвдәсил сбаста.

Темырболат әмә Секъамә уыдис әмхуызон ңастангас царды әүүелтә әмә бирә фәзындәм дәр. Бәрзонд әвәрдәй ләджы кад әмә ном, фәллой әмә рәстад. Фарнән табу кодтой. Ный-йарәг зәххы амондәй хуыздәр сәм ницы каст дунейи хәрзтәй.

Үәдә цәуыл ләууыди Темырболатырыст уд әңгәлон бәстәй? Йә зәрдәйи туттә-иу куы ныккалдысты, уәд-иу йәхи ныффәздәхста Хуыщауыл. Арв нәрү, зәрдә риссы, уд мәлыныл сразы вәййи — нал фәразы йә уаргы, рухс әм никәңәй кәлы. Дуне әнәбын, әнәкәрон у, фәлә иу рәстмә уатыл афтыд нау — кәм дә къултыл хойдзән, куы та дә хуры хъармәй барәвдаудзән, кәм дәм уарзә худдзән, кәм та дәм кардәй әвзиiddән. Әмә дын уәд чи фехъусздән дә фәдисхъәр, чи дәм бадардзән йә арм, чи дә фервәзын кәндзән дә утәхсән, дә зынтәй?

Поэт әргомәй зәгъы:

*Мәнән куы ис әнхъәлцау:
Мәнән мә удән йә тәрхон
Раджы куы скодта мә хуыщау.
(«Сабыр»).*

Ракуындау наем кәсси Темырболатән йә иннае әмдзәвгә «О, мә хуыща». Цыма стыр куынды ссардта Хуыщауы ном, афтә азәлүнц уацмысы рәнхъытә. Кад дунесфәлдисәгән, адәймаджы ирвәззынгәнәтән, зәххыл амонд тауәгән! Байхъусәм поэтән йәхимә:

*Не сәфәлдисәг, на хуыща,
Ды әнәкәрон ыстыр дә.
Алцыппәтән сә хицау —
Әнәдзырдаг ды куы дә.*

*Дуне афтид куы уыди,
Уәddәр уыдтә, куы цардтә,
Уәddәр де 'мдых на уыди...
Уәddәр Армы куы бадтә.*

*Дә уынаффә, дә тыхәй
Афтид джиппы раугъттай:
Чи сә сбәрәг йә хуызәй,
Кәй сә уд дәр баугъттай.*

*Сә цард, с' амонд уыдонмә
Цәуы дәуәй сә размә...
Цәрынц әмгъуыдәй иу бонмә,
Хъәуы та сә дә размә.*

Темырболаты әмдәвгә «Кәмәдәр» Джусойты Нафи дәр әмә Хъодзаты Әхсар дәр бәттыңц Къостайы номимә. Хъуындағ бәлвырыд бәрәг нау, фәлә, чи зоны, Турчы цәрәг ирәттә дәр нау цытджын поэты зыдтой, хъуыстаиккай йын йә кой. Чи зоны... Фәлә дзы ахәм зәрдәмәхъаргә рәнхъытә ис, әмә сә адәймаг Къостайы номимә әнае абаргә нау фәвәййы.

*Ды дә митәй рәсугъд дә.
Ноджы ма уындај хайджын дә.
Дә зонд әмә де 'гъдауај
Ды мә цәсты каддажын дә.*

*Аз дын дәхи нау зонын, —
Дә коймә дын аргъ кәннын...*

*Цәрыны бәсты әгадәй
Стыр зынта куы кәнис.
Ды балхәйтай дә цардәй,
Сәрәй, мулк — дә намыс.*

Темырболты сфаелдыстадон бынтаен мах, әвәццәгән, зонәм сә чысыл хай. Хъысмәтәй арфәгонд нау фәци, цыма йын йә тухитә, ие 'нәңцой зәрдәйы хъәдгәмтә әгъгъәд нау уыдисты, уыйау агуринағ фесты йә уацмыстә. Фыццаг фәдисонән, развәдстарәгән әнцион нау вәйиы, фәлә йә уаргъ хәссын фәрәзта. Ирон поэзийи уадынды раздәр-раздәр Темырболат райста йә къухмә, әмә дзы бузныг стәм, ныллағын кувәм. Нә литературә адәмы хъысмәтыл сагъастәй кәй райдында йә арфәйаг фәндаг, уый дәр у нау фыццаг поэты хорзәх. Нә поэзийи мәссижды цүуппыл судзы Мамсыраты Темырболаты стъалы әмә йә рухс никуы бамынәг уыдзән.

ФАНДАЕГТАЕ ӘМӘ ФЫДАЕБАЕТТАЕ

Нә цәугә мәсгүйтә кәй хонәм, уыцы әхсәнадон архайджытә, уыцы фысджытә әмә рухстауджытә иуы дәр бәллиццаг амонд нау фәци. Хъизәмайраг разындысты. Хъысмәт сә удәвзарәнты уыләнтыл хаста, фәлә сә ныфс әмә хъару нау састи, адәмән ләггад кәнин уыди сә царды мидис әмә нысан.

Афтә рауад зындығонд прозаик, публицист әмә поэт Хъаныхъ уаты Иналы цардвәндаг дәр. Хәрзчысыләй йә ныййардҗытимә

афтыди Туркмә, бавзәрста әмәй йәзәрдыл бадардта дард әмәй уәззазу балцы фыдәбәттә. Афицер күн сси, уәд та, Уәрәсә әмәй Турчы әхсән цы хәст цыдис, уый цъысымы баҳауд. Әстдәс азы фәңкарди Сыбыры, Дард Хурыскәсәны, Уссурийи крайы. Әмәй уым дәр зындинадәй цы нае бавзәрста, ахәм нал баззади. Зынвадәттә, тыхст әрдтиятә, уәззазу күист бадомтой Иналы, әмәй скарста, Къостайы загъдау:

*Фәхәссон-ма, загътон, уәддәр
Фәстәмә мә иунәджы сәр
Мә Ирмә, мә райгуырән бәстәм...*

Бирә рәесугъд фәндтә ма бәргә нывәста Инал, фәлә аст әмәй дыууссәдз аздыңдәй ахицән әрдәй Бруты 1899 азы.

Ирон хәдзары схъомыл нае фыссәг, йәз мадәлон әвзаджы хәзәнадон ын гүйдирәвәрд нае уыд, фәләй йә заманы наәдәр газет, наәдәр журнал, наәдәр чиниг уагътой иронуа, әмәй Инал йә уацмистә фыста уырыссаг әвзагыл. Сфәлдыстадон күистмә та ие 'ргом ләппүйә аздәхта; Стъараполы гимназы күн ахуыр кодта, уәд фәзынди нае литературәйи йә ахъаззаджы очерк «Ирон хъәуы». Уәд райгуырд ныvgәнәг әмәй публицист, рухстайәг әмәй тохгәнәг, этнограф әмәй фольклорист.

Бирәвәрсыг уыд Иналы курдиат, хорз зыдта адәмы әрдьи уавәртә, әмәй йә очерк сси сәрәвәрән нае күльтурәйи архайджыты фыдәбәттән.

Ирон әрдьи уаг әмәй ирон әгъдәуттыл фыссәг дзырдта дәсны, фәлтәрд этнографау. Исты әгъдау кәнәе әрдьи фәтк фәнысан кәнныныл-иу нае ахицән йә ныхас, фәлә-иу сә арф раиртәста, хорзәй-әвзәрәй-иу цы уыдис, уыдон-иу равдыста.

Цы уыд йә сәйраг нысан? Ирон адәмы Уәрәсеймә бабәттын, әмәй сиу уа сә историон хъысмат, әмәй цивилизацийи хәрзтыл иумә бафтой. Карзәй дзырдта Инал, Надеждини хузызән хохәгтыл цыыфкалән чи кодта, уыдон ныхмә. Хохәгты әрдьи уаг чи не 'мбәрста, уыцы чиновниктән ныхкъуырд ләвәрдта, уымән әмәй сә әнәхъуаджы әфхәрдтой, сә әдымлы быцәутә дәр ма-иу расайдтой.

Фыссәг йә очерк «Ирон хъәуы», йә радзырд «Дыууә мәләтә», ие стыр уац «Кавказаг хохәгты зианхәссәг әгъдәуттә скуынаег кәнныны тыххәй»-ы барджынаәй сдзырдта фәстәзәд зондахасты фәстиуджытәй фервәзыны мадзәллтыл. Алцыдәр иртәста — хохагән йә дарәс, йә хәринаң йә хәдзары дзаумәттә,

әхсәнады әмә бинонты әхсән ахаастдзинәйтә, уазәгән әгасцу-ай зәгъыны фәтк, сыйгоймаджы хъысмәт әмә йә уавәр, сабиты хъомыл кәнүн, чыңдзәхсәв әмә мард ныгәныны әгъдәуттә, туг исын әмә бафидиауыны уаг әмә фәрәзтә, хъалон әмә ирәд фидыны агууелтә... Ирон фарн, ирон әфсарм, ирон әгъдәуттән сә мидис, сә нысаниуәт, сә зиан әмә сә пайда — алцәуыл дәр уынаг җәстәй афәлгәсүйд Инал әмә сә рәгъмә раХаста.

Этнографийи фарстатае Инал кәеддәриддәр баста адәмон сфералдыстадимә. Чыңдзы усгуры хәдзармә фәхонынц — зарынц «Алай-Булай». Сывәллон райгуырд — сбуц әй кәнүнц зарәг «О, Мады-Майрәм»-әй. Зиан әрцыд — фәстаг фәндәрастән фәкәнынц зәрдәхалән хъардҗытә. Ноггуырд ләппүйән хуыздәр ләвар — «Урс галы» зарәг. Стуыхт ләгән йә ном ссынынц хъәбатыры зарәгәй (Чермен).

Равдыста Инал ирон адәмон зарәг куыд равзәры, уый дәр. Курдиатджын ләппуттә дзырд фәлварәныл бафтынц, ныхастә уырзәй февзарынц. Аив дзырдбыд зәрдәмә хъарын куы байдайы, уәд зарәг сисынц цъәхснаг хъәлләсәй.

Хъәубәсты ныхас — адәмән сә тәрхондон, сә фарны гурын, сә дзыхәйдзургә сфералдыстады авдән. Афтә амоны Инал дәр. Ныхасы дзурынц кадәггәндҗытә Хәмыц әмә йә фырт Батрадзы таурағтә, арвәрттывд дәр Батрадзы цирхыы җәхәрәй равзәры. Таурағтә, әмбисәндтә, аргъяуттә — ныхасы райтурынц, хистәртә сә кәстәртән ам ләвар кәнүнц хәзниайу.

Очеркты этнографийи әмвәзсыл нә баззайынц Җарды нывтә. Тәлфынц дзы социалон ахаастдзинәйтә, әнкъарәм дзы удварны нысантә, адәмы зондахаст, хъәздгүиты әмә мәгүирты уавәр, дины әндәвд әмә мәнгүириниңтә — ныхасы алцәмән дәр ис бынат, фадат, уымән әмә парахатәй әвдиси хъысмәт, йә дунеәмбарынад, йе 'ууәнк, йә рис, йә сагъастә.

Инал Җарды фәзынди тәм каст әмә сә иртәста нывгәнәджы җәстәй. Йә ныхас — нывафтыд әмә әнкъарәнтә райхалы бәлвирд зәрдәмәдзәугә нывты. Фыссәг снывәста Данелы Җардәгас сурәт, җәстытыл ауайынц хъазты чызджыты нымдимитә әмә сонт дзырдәппарәнтә.

Әвәццәгән, афтә зәгъян ис: Инал уыди нә прозәйи очеркы жанры нә фыццаг фыссәг-нывгәнәг. Очеркы жанрән пайда кодта йә бирә хуызтәй. Фыста фәндаггоны очерктә, историон әмә этнографион очерктә, Җардыуаджы әмә психологон

очеркта. Цардәй ист хабәрттә, әрдзы нывтә, йә архайджыты сурәттә (сә бакаст, сә миддуне, сә дарәс, сә ныхасы хицәндинәйтә, әхсәст, нуарджын әвзаг) — әххәст сты фыссәджы уацмистә дзырдаивады фәрәзтәй.

Инал равдыста ирон хъәуы цард реформәйи фәстә, феодалон цардыуаджы капиталистон ахастытә ивын куыд байдыдтой, уый. Әлдәртты әвәлмон цардән кәрон әрцид, уәгъд леккайә бинонты фәдарән нај. Әндәр у рәестәг, әндәртә райстой сә күхмә царды рохтә. Хасан — әрыгон буржуа, архайы Дзәуджыхъәуы әфсән фәндаджы араэстыл, сарәзта дурсудзән завод, ныzzылдта цъәхсәр хәдзәрттә. Суанг ма ацәргә ләг Хатәхцыхъо дәр афтә зәгъы: «Афон у хәрзбон зәгъын хәңгарзән, ныххәцын хъәуы дзывыры къәдзыл».

Цин кәны фыссәг царды ног фәзындыл. Фәстәдәр сын бамбардзән сә әңгәм мидис. Фәллойғәнәджы цард нудәсәм әнусы 70-әм азты Иналәй растдәр әмә арфдәр ничи равдыста. Әлдар әмә мәгуыр ләгән иумәйагәй ницы уыд. Фыйайу Гути сәфты къахыл ныллаууыд — йә дарәс бызгъуыртә, бинонтә сыйдәй мәлынц. Уәddәр ма йын йә иунәг хъуг байстой. Ахәм уавәры февзәрдысты Бимболат әмә Саге дәр. Ирәд әмә хистытә адәмы сәрсәфәнмә тәрынц — Гиссо әмә Дзамболаты хал бирәтә ахордтой.

Инал әппинәдзүх дзырдта җенәбар сылгоймаджы сәрыл. «Сылгоймаджы уавәр цәгатаг ирәттәм» әмә йә иннәе уацмисты равдыста хохаг сылгоймаджы әвадат тыхст цәрдтиятә, сафинаг әгъдәуттән сә уацайраг кәй уыдис, хәлынкәрцы йә кәй балвәстөй йә сабионтәй чындыздан чызджы кармә, уыцы әвирхъяу хъуыддәгтә йын стыр масты хос фестадысты.

Уәddәр хохаг ләг царбәллонәй райгуыры әмә цыфанды зын уавәртү дәр йә уыцы зәрдәйи уаг нае ивы. Уымән әвдисән «Ирон хъәуы»-йы Данелы сурәт. Уымән әвдисән Мose дәр — чиниг кәсинаимә бәллы, зонады хәрзтәм йә былыцъәрттә хәры. Инал йә хъәуккәгтән уырыссаг чингүитә йәхи ныхәстәй радзуры, әмә сәм уыдон царциаты диссәгтәм хъусәгай фәхъусынц, сәхәдәг дәр ма сыл истытә афтауынц. Афтәмәй та сә фыдәлтыккон әгъдәуттә сәндиңиц — әүүәндиңиц дәсны Галазоны, моллойы чингүитыл. Ноджы ма тутист әмә әндәр бәлләхтә — уыдон азарәй басыгъдысты Данел, Бечыр әмә Мәхәмәт.

Арф психологон ахастыл амад сты Иналы уацмыстә. Фыссәг снывәста алцәмәй дәр әеххәст адәмон характертә әмә хәрзаив әрдзы нывтә. Быдырәй, хохәй, донәй, комәй, Хъарс уа йе Батум, денджыз ёви йә рәсугъд билгәрон — се'ппәт дәр цәстытыл ауайынц. Очеркты уынәм царды әңгәтдинад.

Әндәр хъуыдәгтә, әндәр фарстатә систы сәйрагдәр 80-әм әмә 90-әм азты. Хъысмат ахаста Иналы дард Сыбырмә, Дард Хурыскәсәнмә, Уссурийы краймә. Арах фыста уыцы азты уацтә газеттәм колониалон политикә, индустрыйи рәзт әмә уавәры фәдыл. Әмә уәд йәхәдәг дәр бамбәрста капиталистон ахастыты әңгәг мидис. Кәддәрау сә йә зәрдә нә ради. Ам дәр араэстой әфсәнвәндәгтә әмә заводта, әмә царды хицәуттә стыгътой адәмы, хәләттаг кодтой әрдзы әвәрәнтә. Хъәд, зәхх, хәзнатә — алцыдәр уәйиаг сси, бухъ-цардгәнджытә ницәуыл ауәрдиң, давынц, сайынц...

Сатирәйи фәрәзтәй әвдиси Инал иу ахәм бирәгъдәст амалгәнәг Иван Матузы йә очерк «Уссурийы бәстү зоологи»-йы. Петр Петухов дәр гәртәмттәй, сайд әмә мәнгардәй скодта бынта. Базыдта Инал, капиталист цы у, уый. Хъәддаг әмә фыдзонд, цыбырхъуыр әмә фәллитой — уый дын йә удыконд. Әнауяг, әнафсарм митә әмә әнкъараптә — уый та йә «удварн». Ахәмты равдиста йә сатирикон очерк «Танталы хъизәмәрттә»-йы әгомыг фосы хуызәттәй. Хуыздәр не сты «Ориенвиллы горәтү аз фысты» архайджытә дәр. Пъәлицә әмә горәтү хицәуттә сты давдҗытә, чызи митәй уадзынц сә тыппыртә.

Стыр мәтү әфтидта фыссәдже фәллойгәнәдже хъысмат. Амонаңдагур цыбыркүх дзылләтә ныххәррәтт кодтой алы азты чи Кавказмә, чи Хъырыммә, чи та Сыбыр әмә Дард Скасәнмә. Иу уыд сә хъысмат алы ран дәр — әфхәрд, әнәбар, цагъай-раджы уавәр. Сә сәрүл Инал дзырдата әдәрсгәйә, әвәлмәңгәйә. Демократ әмә гуманисты хъәләс не'нцад йә нарынай.

Йә хъус дардта фыссәг күсдҗыты цард әмә фәллойы уавәртәм дәр. Хорз у фәндаджы араэстад. Хорз у экономикәйи рәзт дәр. Ардәм тындынц әгүист, әвадат күсдҗытә. Әмә цы ссарынц? Мамәлайы къәбәр, хъизәмар әмә фыдәх... Уыдәттыл дзырдата Инал йә уац «Цалдәр ныхасы уырыссаг күсәдже уавәрүл Дард Хурыскәсәны»-йы. Уымән аздахта йе'ргом күсдҗыты змәлдмәе йә иннәе уац «Хъәрәй загъд хъуыдитә»-йы. Гуманист әмә рухстаяуәдже цәстәнгас бәрәг дары дыууә уацы дәр.

Бәстәйы кәрәтты цы бирә гыццыл адәмыхәттыә Ҿардис, уыдан сәфты къахыл нылләууыдысты. Бонджынтае сә адәмый дәр наә нымадтой. Нал и сә кой дәр куриаттән, амоктән, аринцағтән. Сыдәй фәмардысты. Низтә әмә сә уәззая күист мәләтәи амәддаг бакодта. «Ахуырады рухс у ахәмтән сә ирвәзынгәнәг», — афтә хъуыды кодта Инал. Ҿардәзәт бындзарәй халинаг кәй уыд, уыйонгты нәма схызт йә дунеәмбaryнад. Әмә уый йәхи аххос наә уыд. У фадат — аразәг.

Къарейәгтә дәр — хъизәмайраг цыагъартә. Афтәмәй фыдәбонән райгуырдысты. Зәххы күисты сын әмбал наә уыд. Уәддәр әфхәрд әмә ссәст, — зәгъы фыссәг йә уаң «Къарейаг уаргъхәссәг әмә бәх»-ы. Йә радзырд «Ирбо»-ын хъайтар уаргъхәссәг Цой Ким йә уд кәрдзыны мурыл хъары, суанг ма күидзән дәр байста ие 'ууилинаг. Сабитә дәр тәригъәдәй марынц. Исты скъола сын сараз, уәд бәргә... Цәхәрадоны күист, дарәсхуыйәг, цырыхъгәнәг, әрмдәсны... сагъәс кәнене фыссәг. Сабиты хъысмәт дәр Иналы әнцой наә уадзы, фәләе сын йә бон баххуыс кәнин нәу. Мәләт уыдзән сә ирвәзынгәнәг Ҿарды хъизәмәрттәй.

Хаст адәм, каторгәйи амәддәгты фыдцәрдтылы дзуры Инал цалдәр уаңы. Әксәнад сә ферох кодта. Удәгас ма кәй сты, уый сәхи дәр нал әндавы. Хуыцауәй әлгъыист, хицәуттәй — фыдәфхәрд. Фәлтау мәләт, фәләе уымә дәр дә арм наә бадардзынае — дә уәлхъус салдат ләууы. Кус уыргәфтыдәй, цалынмә фәразыс, уәдмә. Уый фәстә азимат фәу — уый дын сә хъысмәт.

Рухстаяуджы цәстәй каст Инал мыхуырмә дәр. Уәззая уыд журналисты күист. Уәддәр хъуамә уыдаид рәестрдән әмә рәестрдә. Әндәр гәнән нәй. «Уәззая професси» дәр әй уымән схуыдта фыссәг. Репортер, фельетонист, газеты күсәгмә тәрхондонмә дәр фәсидынц, йә фәдил зильин байдайынц, рәстәй кәй хъыдҗы баңауы, уыдан.

Йә фыртыхстәй Инал мыхуыры хъомысыл дәр нал феу-үәнды. Фәләе йә уәззая уаргъ хәссынәй наә фәлмәңци. Уымән әмә схъомыл, сырәзт уырыссаг демократон әмә реалистон публицистикайы традицитыл.

Фыссәг йә уацмысты әппинәдзүх кәнене уырыссаг литературајы классикты кой. Йә хъуыдитә арфдәр равдисыны охыл сын се сфәлдыстадәй әрхәссы дәнцағтә. Арәх спайда кәнене Гоголь әмә Салтыков-Щедрины әппәрцәт персонажтәй.

Тургеневы прозаїә фыст әмдзәвгәтыл ныффииста рецензи, Гаршиныл та — очерк. Йәхи курдиат әмә дәсныйад дәр афтәмәй фидар кодта.

Иналы прозаїә публицистикә схонән ис йә рәстәджы аивадон азфыст — ницы ныгууагъта рохуаты, йә фыдаелты хъысмәт, йә адәмы уавәр, стәй йә дард балцвәндәгты цыдәрилдәр федта әмә бавзәрста, уыдәттәй дәр. Йә арф зондахаст, йә домаг цәстәнгас, йә уды хъармәй-иу сә бахсыста, әмә уымән уыдисты ахадгә йәхи дуджы дәр әмә абон дәр.

Йә царды фәстаг азты Инал хүимәтәджы нә аздәхта йе 'ргом поэзимә. Цәвиттон, адәймаджы равдисынән поэзийи авналәнтә парахатдәр вәййынц, әмә сә Инал арахстджынәй спайды кодта. Йә лирикон хъайтар разы нә уыд, йә алыварс цытә цыдис, әхсәнад цәмәй цард, уыдәттәй. Әмә семә әнауәрдон тох са-мадта. Йә поэзийи сәйрагдәр уыдис адәмы хъысмәт, буржуазон әхсәнады «удварны» тәссонд бындуру, стәй райгуырән Кавказ, әмә ма поэт әмә уацхәссәджы уавәр уыщы заманы фыдәвза-раенты.

Публицистикә әмә поэзи Иналы сфәлдыстады фидар басты арф уидәгтәй — йә зондахаст әмә цәстәнгасәй, йә царды нысан әмә бәллиштәй. Бирә фыста әмдзәвгәтәй нывәст фель-етонтә («Рефлексы лета», «Рефлексы зимы»). Зәрдәрыстай дзырдта къарейгты хъизәмәрттыл, әрдзон бәлләхттыл, цард хъазәнхъул кәмән сси, уыдан чызи митыл. Уыдоммә нә хъард-та уссурийаг зәхкусәджы утәхсән, доны ивылдтытәй дәр нә батыхсән, тиф әмә сә емынә тас нә уадзынц.

«Хәлары синты уәлхъус», зәгъгә, уыщы әмдзәвгәйи поэт канд йә цәссыг нә калы ләгәу ләдҗы мәләттыл, фәлә хүрәр-гом кәнни социалон хәрамдзинад, буржуазон әхсәнады мәнгард фәдфәлившентә әнәмәт царды охыл.

Бедность ставят в порок, плут в почете стал жить,

Ум пред златом покорно склонился...

Пала сила пред ним, можно все им купить...

Честен тот, кто умело нажился...

Все за деньги, все в них! Братство, честь и любовь,

Даже дружба — пустые названья.

Брат на брата идет... Продалась красота...

Вера в правду — одна лишь химера...

Иналы уацтә әмә әмдзәвгәтә кәсгәйә, цәстыйтыл ауайынц

бирә цыдәртә нырыккон царды нывтә әмә, амалхъом кәй хоныңц, уыданәй бирәты сурәттә.

Поэты лирикон хъайтар у тохгәнәг, бәллцон, фәндаггон. Әмдзәвгәтә фысса әви уаңтә — ныккәрзы ахәстоны амәддаг, талынг хъоргты цәрдҗыты уындаәй, әмә сисы тохмәсидәг зарәг. Тыхджынәй азәлыңц граждайнағ мотивтә — нывәнды әхсәнад әмә рәстәджы сурәт («Усталому путнику», «Вера», «На заре»). Бәллцон йәхи фәндагыл ныффәдзәхста, әмә хатгай йә зәрдәйы уаг дәр аивы. Лирикон хъайтар сәрән әмә ныфсаст үйдис райдианы, фәлә йәм әнәбон сагъастә дәр фәзыны, әмә фәффәрсы: «Куыд ис афтәмәй цәрән²».

«Бур тырыса», «Куыстафон» әмә әндәр әмдзәвгәты зәхкусәдҗы цард әвдист ңауы зәрдәсәттән ахорәнтәй. Фыднизтә, фыдхъизәмәрттә, тыхмитә — мәгуыр ләдҗы уавәры гакк, йә ис, йә бон, йә кәуинаг амонд.

Афицер үйдис Инал, хәсты дәр үйдис, әмә уыцы темә дәр әнәфәзынгә нә фәцис йе 'сфәлдистады. Йә уаң «Анти-милитаризм», йе 'мдзәвгәтә «Кровь и слезы», «Апофеоз войны», «На батарее», «Тревожный слух опять промчался» әмә әндәрты поэт хәст у пацифисты зондахастыл, ңауы хәстмондаг инаәләртты, ңуымәтәг салдаты удхарәй фәуыргы вәййы, мадәлты тәригъәдәй әрхәндәг хъуыдыштыл бафты.

Кавказән аәрхаста йә цард нывондән Инал, Ирыстон үйдис йә сагъәс, йә мәт. Поэт фыста: «Отчизну помню беспрестанно».

Сиу вәййыңц поэты бәллиңтә әмә мысинаңгтә («Кавказ мой родимый», «Весной»). «В уснувшем ауле», зәгъгә, уыцы әмдзәвгәйи та фембәләм әвдайәм азты ңы очертә фыста, үйдон темәтыл. Зәрдә сәфәйлауыңц сә романтикон ахастәй, ирон царды нывтәй, қадәгәнәдҗы фәндыры зәлтәй.

Царды куыд вәййы, афтә ингәндзон не сты лирикон хъайтары сагъастә. «Поэт», «К музе», зәгъгә, уыцы әмдзәвгәты ис адәймаджы утәхсән тыхст заманы, ис дзы ныфссаст хъуыдыштә, фәллад уды зәрдәйы уаг, фәлә та фәтар вәййыңц әнтъиснәг әнкъарәнтә («Не все еще пропало, не вся еще прошла надежда без следа»).

Сәххаст поэты бәллиң — әрыйздәхт Кавказмә. Рагәй әнхъәлмә каст ацы фембәлдәмә — аддҗын мысинаңгты әвдҗид нал үйдән нырәй фәстәмә, хохәй, быдырәй, арф комәй, тәлтәг донәй — нал сә фәхицән үйдән, дардәй сәм нал

тәхуды кәндзән. Зәрдә амондәй сфералықта, фәлә йә цинил масти хәрв дәр әртурагъта йәхи — нал сәййәфта, йә туг, йе стәг чи уыдис, уыдон. Цард дәр уәдә аивта, әлемәй сразәнгард уыдаид, ахәмәй ницыуал федта. Кәддәр цин кодта капиталистон ахастыты фәзындыл. Ныр Ирыстоны дәр, Сыбыр әмә Дард Хұрыскәсәны күнд үйд, афтә фәбәрәғ әнәфсис тонағенәджы әңгом. «Владеет в отчизне другой уж заман», — зәгты поэт әрхәндәгәй.

Зәрдәхәлд фәци, мастиәй ссыгъд йә риу. Фырадәргәй кәддәр кәй фаудта, уызы әлдәртты стауын байдыдта. Ҳоны сә «питомцы свободы», йе 'мдугонты та — «жалкие потомки».

*Природа все та же... Но люди иные,
Как будто мне чужды, далеки они,
И я вспоминаю про грезы былые,
Про время другое, про юные дни...*

«Опять на родине».

Бирә нал ацард Инал. Мәрдтәм зәрдәрыстәй бацыд. Махән ныууагъта йе сфералыстыдан бынта әмә сын хъуамә аккаг аргъ кәнәм.

Хъаныхъуаты Иналы сфералыстыдаен дунейы рухс фенең кәнүныл әмә иртасыныл хорз бакуыстай Ардасенты Хадзыбатыр, Гүйтъиаты Хъазыбег, Джусойты Нафи, Джыккайты Шамил, әппәтәй фылдәр та ацы арфәйаг хъуыдаджы бантыст дзәнәты бадинағ Сүменты Замирәйән. Йә монографийә стыр әвәрән бахаста наэ литературәйы историмә.

Раппәлинағ хъуыдаг у, Иналы әмдзәвгәтәй йә мадәлон әвзагмә иу цалдәр кәй раивтой Джусойты Нафи, Хъодзаты Әхсар, Джыккайты Шамил әмә ма чидәртә.

Нудәсәм әнусы Цәгат Кавказы рухстаяны змәлды Инал сардата йәхи сәрмагонд бынат. Фыссәг къәрцхъус уыд йә рәстәдҗы царды социалон фәзындиәм, әхсәнады рәэты-иу бағиппайдта алы ногдзинад дәр, әмә-иу сомбон цы расайдзән, уый дәр бамбәрста әмә бацамыдта.

Әгәрон уарзтәй уарзта Инал Иры дзылләйы. Уыдон сәраппонд цард, уыдон сәрвәлтау күиста, уыдонән әрхаста йә цард нывондән.

Даргъ наэ уыд йә цардвәндаг. Даргъ әмә бирәвәрсыг уыд йе сфералыстыдан фәндаг, әмә ыны аборн уымән мысәм йә рухс ном кад әмә радәй.

«ИРОН ГАЗЕТ» ФЫСТА

ТЕРЧЫ БӘЕСТЫ ХАБАРТАӘ

Июлы 22 бон Уәрәсейә Бесләнен вакзалмә сластой фондз стразничы, бесләныхъяуккәгтә.

Цард-барәгәй аңыздыты уыдан сә райгуырән къонатәй фосагур, фәлә ма зынаң фәстәмә сирвәзтысты.

Сә бакастәй сәрыхъуын уырдыг сыйты: къах ма цын къахән кәм баззад, къух къухән, сәр сәрән...

Иу дзы ахъяззаг нал у, әвәециәгән, бирә нал ахәсдзән: риуы стдҗытә йә хүылфмә бахаудысты, йә къух саст. Уләфын нал фәразы әмә ма хыр-хыр кәны. Иннәмән йә цәсгомы рахиз фарс сатәгсау сфаелдәхта, цуайнаджы хуызән, йә цәст схауд, йә сәр — хъән. Аннаә ёртәйән дәр сәртә цәфтә, саст къухтә әмә къәхтә...

Уыць митә цын бакодтой музукк, куы стыхтысты, сә сәрән куы нал уыдысты әнәмбаргә адәмы әвирихъау хъуыддәгтәй, уәд.

Аңәмбаргә уый тыххәй сты, әмә наә зонынц, чи цә цы фәндагыл аразы...

Стразник (хъахъяенәг) уый бәрц бәллиццаг әмә әдас куист куы уайд, уәд, әвәециәгән, Иры фәсивәдмә не'рхауид.

Бесләныхъяуәй цәфты размә чи раңыздыты, уыдан цыл уыйас наә бахъыгкодтой, уый тыххәй әмә сә куист рагәй дәр зәрдәмә цәуинаг куист наә уыд. (Тер.).

•••

• Адәмы цәстытә әнхъәлмә кәсынәй цы хидмә сурс сты, уый Кәрдзыны браны фарсмә кәнын байдыдтой. Бирә мастиәй, бирә хъизәмарәй фәцуух уыдзысты кусәг адәм, хид куы сәттәе уа, уәд.

• Хъазахъмә кәцәйдәр әрвитынц сусәг чингуытә; уыць

чингуыты уыdonæн иuæй уынаффæ кæнынц, цæмæй фидар лæу-
уой хицæутты фарс, аннæмæй цæ ардауынц махырдыгон адæм-
тыл. Эрæджы Эрыдоны хъазахъмæ уыцы чингуытæй бирæ
æрæрвистæуыд.

• Июлы 23 бон Хъахъхъæдуры сход равзæрстой æхсæны
хъуыддæгтæ ѡмæ 'мхуызонæй бауынаффæ кодтой:

1. Хъæуыхицауы аивын, уый тыххæй ѡмæ йæ ныллæууынæй
нырмæ хъæуы хъуыддæгтæй иu дæр нæ баххæст кодта. Тæрхон
хицау фехъуыста ѡмæ йæ сæры растæн ницы дзуапп бафæрæз-
та радтын.

2. Дзырд бакодтой, сæ хъæуæй иu лæг дæр Уæрæсемæ
зæхджынтаэм хъахъхъæнæг цæугæ дæр куыд нал кæна, чи дзы
ис, уыdon дæр сæ хæдзæрттæм куыд сыздæхой, афтæ; дзырдмæ
чи нæ хъуса, уый хъæуккаг мауал уæд. Ныры сахатæн та цын
фæндаджы чиниг куыд нæ дæдтой, афтæ. Уыцы уынаффæмæ
цын хицау загъта: билет нæ радтын закъонæй уæ бон нæу.

3. Къæрныхтæй агурынц, сæ хуыснаæт ныуудзыны тыххæй
адæмæн æууæнк куыд радтой, уый æдде ма хъæуы 'хсæнмæ 5-тай
тумантæ бафидæнт.

4. Хъæуы уыгæрдæнæй æвастæй кæрдæг чи ныккарста,
уыdonæн сæ хостæ ист куыд æрçæуой. Эваст хъуыддаг бакæн-
джытæн сæ фылдæр разындысты хъæуыхицауы хæстæджытæ.
(Откл. Кав.).

• А зымæджы хæлд æрçыди Фæсналы завод дæр. Дыгурсы комы.
Фыдæхæн æрвист æфсæдты хицау Лиахов Мæхчесчы дзыллæйæ
фиддæн байста иукъорд мины заводы хæлды сæраппонд.

Куыд нæ батыхстайлккой æфхæрд хъæубæстæ!.. Эмæ уыdon
куырдтой заводы хицæуттæй, сæ тыхстмæ цын куыд æркæсой
ѡмæ цын фиддæн куыд бахатыр кæной, фæлæ сæ хъуыддагæй
хабар нæ уыд. Хæрзæрæджы Мæхчесчы атаяуз и — заводы хи-
цæуттæ фиддæн бахатыр кодтой, пъравленæмæ, дам, чиниг ссыд.
Уыцы хабар хицæуттæ кой дæр нæ уадзынц, мæнг у, зæтгæгæ.

Дзыллæ цыл не 'ууæндынц, ѡмæ хъуыддаджы æцæгдзинад
равзарыны тыххæй арвистой Мæскуымæ заводы хицæуттæм.

• Чырыстонхъæуы хостæ къæвдайæ сæфынц. Ахæм рæстæг
ма куы ахæсса, уæд кæрдæгæй къухы ницыуал бафтдзæн, цы
ма дзы бафта, уый дæр бæллиццаг нæ уыдзæн.

• Мæхчесчы пъырыстыф хицауæн цы лæг сæвæрдта, уый хал
схауди хъæуыхицау æвзаргæйæ. Дзыллæ генерал-губернатормæ

сæ хъаст бахастой, къоритæ чи нымадта, уыдон хиндзинадæй æввæрст æрцыди ног хъæуыхицау, зæгъгæ.

- Луар æмæ Әрхон (Уæлладжыры комы) балæвæрдтой булкъонмæ (Округмæ), цæмæй цын Дермеңыччы зæххыл сæ хортæ их кæй ныңцагъта, уый тыххæй баххуыс кæной.

- Әндæрæхсæв Салыгæрдæны цур абырджытæ байстой чыраеласджыты бæхтæ. Салыгæрдæны рæгъяумæ дæр хъавыдысты, фæлæ хъæу фæфæдис сты, æмæ рæгъяу баззад.

Уыцы æхсæв æндæр хуынæджытæ Чырыстонхъæуы сæрмæ давæггаг бæхтимæ сæмбæлдысты дыууæ чырыстонхъæуккаг лæгыл. Бæхтæй 5 уым баззад, чырыстонхъæуггæгтæй иу фæцæф...

- Әрæджы Олгинскæйы хъæуы, хъазты кафгæйæ, иу лæппу дамбаца фехста æмæ дыууæ чызджы фæцæф кодта. Нæмыг дыууæйæн дæр сæ гуыбыны ахызт. Чызджытæй иу амард. Ныр марæджы æмæ чызджы бинонтæ бафидыдтой.

КАВКАЗЫ ХАБАРТÆ

Деслагары (Дагъистаны) æфсæдтæ сбунт сты ацы мæйæн 17 бон, æмæ сæ афицертæн загътой: «Уæхи айсүт». Афицертæ ацыдысты æмæ сæ булкъонмæ æрæмбырд сты. Сæ уæльвæд салдæттæ дæр, — сæ музикæ сæ разæй, — булкъоны дуармæ балæууыдысты. Дыуусæдзы бæрç дзы размæ рацыди æмæ загътой афицертæн: «Полчы тырыса рахæссут». Булкъон æмæ афицертæ не сразы сты. Сауджын цæ фæлвæрдта басабыр кæнын... Куыдфæстæмæ булкъон мæстыйæ ливорæй фехста, æмæ уый фæстæ иууылдæр гæрах сси. Мард дзы фæци булкъон йæхæдæг, сауджын, афицертæй иу-æртæ, çæфтæ та иу-дыууæ, салдæттæй дæр мард фæци дыууæ, дыууæ та çæфтæ. Полчы тырыса æфсæдтæ ахастой. Уый фæстæ чысылгай змæст æрсабыр. Куыд дзурынц, афтæмæй бунты сæр уыди — сæ фыдцард... («Пр.»).

ТЕЛЕГРАМТÆ

Июлы 24 бон

Гандза (Елизаветпол). Сомих æмæ тæтæры* æхсæн хæст стынг. Тæтæрай æрæмбырд æдгæрзтæ адæм дыууæ мины бæрç.

* Тæтæр уæды рæстæджы азербайджайнæтты хуыдтой. (Ред.)

Сабыр кәнүнмә цәм цы әфсәдтә арвыстой, уыдонимә тәтәр схәңгидысты; афтә тынг цыл раләууыдысты, әмә әфсәдтә фәстәмә сәхи айстой. Тәтәр әмә әфсәдтә хәңгидысты әхсәвәй фәссихормә. Фәстагмә тәтәр сдардой урс тырыса әмә сидтысты хиңаумә бафидауыны тыххәй. Фәлә цәм уый нә баңыд. Дыккаг әхсәв, тәтәрәй тәрсәйә, әфсәдтә сәхи фәстәдәр айстой. Тәтәры хъяутә байдзаг сты әдгәрзә адәмәй... Быдыры күист ничиуал кәнү.

Ярослав. Әхсәвигон горатәй авд версты әддәдәр 15 әдгәрзә ләдҗы фәхәлиу кодтой пост, амардтой постласәдҗы, фәцәф кодтой бәхтәрәдҗы әмә 1500 сомы ахастой.

Июлы 26 бон

Бетъырбұх. Әғас горәты фабрикты әмә заводты күсәгәй чи ис, уыдонән сә фылдәр ныууагътой сә күист; чи ма баззади, уыдон дәр әппарынц чысылгай сә күист, файтонтә, конкәтә нал ңауынц.

Калак. Хъарсы бәсты цы пысылмон адәм цәры, уыдон Туркмә лиздын байдыдтой. Ацы мәй алғыди 800 хәдзары. Лиизынц тынгдәр, салдат цә исинвәнд кәй кәнүнц, уый тыххәй.

Баку. Бирә бонтә рацыди, кусджытә сә күист күи ныууагътой, уәдәй нырмә. Заводты хиңауттәй иуәй-иутә сразысты, кусджытә цы агуырдтой, уыдоныл әмә күист сног, иннәтә нәма разы кәнүнц.

Калак. Сусайә хабар сәмбаелди: сомих әмә тәтәр бафидытой. Дыууә знаджы кәрәдзийән дзырд радтой әмә ард схъардтой, иумә ардыгәй фәстәмә хәларәй күид цәрдзысты, ууыл. Телеграф күсын байдыдта. Нырыонг тел лыг уыди.

КОРРЕСПОНДЕНЦТӘ

Салыгәрдән

Мах хъәу пагромты тыххәй бафыста стъраф 45 мин сомы. Уый бәрп әхца зын ссарән уыдысты мах хуызән хъәуән.

Фәлә әнәбары бәх дыгәйттә хәссы.

Амал күи нае вәййы, уәд әхца дәр фәзыны.

Мах хъәу аренды радтой сә зәххәй 5 азы 1200 дәсәтины,

3 сомтыл афәдз. Уыцы зәxx ацы аз нәхуыддәг әххуырстам 10–12 сомтәй...

Ауәй кодтам ноджы хъәуы мидәг хәдзары хәйттә, радтам нә аргуаны әхца, әрәмбырд кодтам әхца хәдзәрттәй әмә цәмәйдәрты бағыстам нә хәс...

Уый бәрц бағидгәйә, хъәу батыхсти: бирәтә фос, хәдзары дзауматә фәүәй кодтой, иннәтә әфстай әхца фәистой, бирәтәм нал баззад кусәнгарз.

Кусынхъом чидәриддәр у — зивәг ници бакәндән. Фәлә зын сси ныры тыхст рәстәджы кусәнгарз ссарын. Әхца никәмәуал баззад. Кәмә ис, уый дәр сыхагән, хъәуккагән ахъаз нә кәны.

Цы бачындәуа?..

Хъәуы тыхст куы федтой, уәд иу къорд ләдҗы бауынаффә кодтой банк саразын се 'хсән. Әхца ма кәм ис маҳмә?.. Фәлә уыцы ләгтә скодтой амал, ссардтой әхца дәр. Банчы устав арвыстой Бетъырбухмә, министр йә къух әрәвәрдта, әмә банк ныр се 'хсән кусын байдыдта.

Әхца маҳ банкән радта къазнайы банк, фыщаг уал 7 мин сомы. Ноджыдәр ма нәм ис 5 мины. Уыдон та инәларәй ракуыртой банк араздҗытә, ирәй цы 'хца байстой, уыдонәй.

Әгасәй уал нәм ис 12 мины. 5 мины нәе банкән йәхи 'хца сты, иннә 7 мины та әрмәст пайдайыл ләвәрд сты, нәе банк искуы куы фехәла, уәд сә фидын хъәудзән къазнайән.

Нәе банк тынгдәр уый тыххәй арәэст у, цәмәй алчи дәр фос, хәдзары дзаума ссарынхъом уа, цәмәй йә тыхсты сахаты ләгъстиаг макәмән уа.

Банкән уынаффә кәнинц не 'хсәнәй әвзәрст ләгтә; хъуыддәгтә иууылдәр уыдон аразынц.

Иу ләвәрдән банк нәе дәтты иу ләгән 20 туманәй фылдәр. Пайда исы афәдз туманән 6 абазийы.

Банк айдагъ маҳ хъәуән нәу, фәлә әгас Уәлладжыры комән дәр. Кәй фәнда, уый дзы ләууы.

Банк әхцахуаг никуы уыдзән. 12 мины куы байуара, уәд та йын къазнайы банк ратдзән ноджыдәр әхца...

Нәе хъуыддәгтә дзәбәх цәуын байдыдтой. Хуыцау цә рәстмә ауадзәд, цәмәй маҳ әхсән дәр истытә уа, цәмәй нә тыхсты бон курәг мауал әом.

Цәрадзон

Бәтәхъойы-хъәу

Знаг әмә хәрам ахастамрагәй дәр мәхъәлимә. Бирәе хтыгдардатам нә иу не 'ннәйы. Бирәе фыбылыз митә кәнәм ныр дәр. Хыл әмә загъд саразәм, афтәмәй, зонгә дәр нә кәнәм, җәмән сты, кәңәй Җәуынц, ие нын цы ис уаринаг. Иуәй-иу хатт күү 'ргом хәстмә асайы нә хъуыддаг, күү та фәссаууонәй, хәмпәлә астәүәй, ие фәскүтәрәй әнәвгъяу фәмарәм кәрәдзи.

Ацы фәстаг бонты дәр та нә хъәуәй цыппар ләппүйи амардтой иу мәхъәлоны, йә сәр ын ахауын кодтой, лыстәг кәрдәнтәйә скодтой хъамайә әмәй йә ныууагътой быдыры астәү.

Мәхъәл се 'гъдаумә гәсгә, сә туг нә ныууагътой, әмә та уыдон дәр амардтой нә хъәуәй Хумарты мыггагәй иу ләппүйи.

Кәрдәгмә ацыдис уыцы бон ләппу хъәдрәбымна... Йә Җәвәг йә къухы, афтәмәй йә мәхъәл әрцахстор әмәй ыны әвзәр митә бакодтой: амардтой йә әмәй йә скъуытәкодтой... Хылы аххосән та әгъгъәд уыди ацы әнамонд хъуыддаг...

Фәлә мәхъәлы ист ләгтә әрбацысты махмә бафидауыны тыххәй. «Сыхәтә кәм стәм — загътой, — уымә гәсгә не 'хән ардыгәй фәстәмә хъуамә мауал уа нә загъд, нә хыл, нә хәрамдзинад».

Әмхуызонәй хъәуән дзырд радтой, әвзәргәнәг кәй нал ныуудаздысты с' астәү, әмә Җәм фәд күү бахәссой, исты Җә күү рабәрәг уа, уәд әй кәй фиддзысты ләджы марды онг дәр...

Хумарты ләппүйи тыххәй та ныр дәр сразы сты бафидауын, дау цыл кәм кәнүнц әмәй ыны йә марәджы кәй нә зонынц, уымә гәсгә.

Цы кад цын скәндзысты, цы дзуапп цын ратдзысты нә ләгтә, уымә әгас хъәуәй дәр — чысыләй, стырәй — әнхъәлмә кәсәм...

Әмбаргәдәр нә чи у, уыдон сеппәт дәр зәгъынц: «Бафидауәм, хыл әмәй загъдәй ници ницы рамбылдта; стонг бирәгътаяу кәрәдзийи мауал тонәм. Фидауын хъәуы, тынгдәр ныры заманы, җәмәй иу әррайы фыдуагдзинад ма расайа дзәгъәлы исты әвзәрдзинәтә дыууә сыхаг адәмы астәү.

Әмхуызон мәгуырәй әмә хыгдардәй фәцардыстәм, әмхуызон әнәэзынгә чысыл адәмтә стәм, әмә ноджы кәрәдзийи күү 'ргәвдәм, кәрәдзийи күү Җәгъдәм, уәд ма нә цы баззайдзән?..»

Бәләдпон

«Ирон газет», 1906, № 2

ХЪАУЫРАТЫ Дауыр

САУ ЛӘЕППҮЙЫ ЗАРӘГ

1. ХЪАЗИЙЫ ФЫРТ АЗМАДИ

Йæ гуырвидауц уæнгтæ цæугæйæ дæр кафыдысты... Хъази каст йæ фæдыл æмæ йæ мидбылты худти: мæ гацца лæппу та арвы дуар гомæй федта...

Хъæуæй сахармæ куы сæфтыди, уæд æппæты фыщаг фæхæст и æрдхордыл: хуссайраг ирон ам театры куыста — Гаврил Таугазты. Æмæ йæ уый Калачы «Хæтæгхуаг ансамбль»-имæ байу кодта. Азмади кафыди семæ. Æмæ йæхæдæг дæр бон уылынджы йас рæзыд, йæ арæхстдзинадта — ноджы тынгдæр.

Уыцы азты Тугъанаты бæхылбадджытæн дунейыл сæ кой айхъуист. Азмади уыцы хабармæ баçырен. Йæ фæндоныл ын йæ фыд Хъази дæр баçин кодта. Се'рвадæлты чындз Динæ та йын æртæ сомы радта фæндаггаг Ленинградмæ. Æмæ цалдæр боны фæстæ заманхъуйлаг цæргæс цирчы хицаумæ бамидæг аренæмæ. Уый йæм джихауæй бæzzад:

- Ирон джигиты æнгæстæ дæ...
- Афтæ, баегуы.
- Гъы, æмæ дæ исты фæнды?
- Цирчы хъазын мæ бæргæ фæнды.
- Æмæ бæхæй хауынмæ хорз арахсыс? — хъазæгау æй фæрсы цирчы хицау.
- Хаугæ — нæма... Фæлæ бæхтимæ схъомыл дæн... Гуыргæ

дәр кәвдәсү куы ракодтон... Нана загъта... — мә зәрдыл әрбаләууыд; бәгъәввад ләппүйә йә йә фыд Хъази башпәрс-та әнәдомд уырсы рагъмә! Ләппу бәхү барцыл афтә ныззәгәл әмә йә чысыл къухтә цәргәсү дзәмбытә фестадысты. Йәхәдәг та цима цармәй фыды әхсән синтъуяу аныгъулы-ди. Хъази дугъоны синтән дзыларәй — хафт! Әнәдомд уырс йә раззаг къәхтәй сәвнәлдта хурмә. Стәй гом дуарыл уынгмае фехста йәхи. Асәхъойы комыл уадау әрзылди әмә фәлладәй әрбаздәхти фәстагмә. Арвыдзаг мыр-мырәй хъусын кодта: «Мәнә уе суинаг джигит, Бәцәзатә!»

Тугъанаты цирчы хицау зәронд Михал урс-урсид әфсургъ рауагъта аренәмә. Бәх тымбыл зиллаккыл згъордта. Музыкә 'рцагъта, әмә фәхъәр кодта цирчы хицау: «Йа-ма, уәдә!» Азмади уарийау фехста йәхи бәхү рагъмә. Тәхгә-тәхын-иу зәхмә әрәвнәлдта. Цирчы хицауән дуне дәр йәхи баци.

— Кафынмә та куыд арәхсис, хәххон цәргәс?

— Фенд амоны...

— Әмә райхъуист «Джигитты цагъд».

Заманхъуйлаг ләппу систа йә базыртә. Цәститы ферттыв-та зынг әмә къах-къухтә 'рсагъта. Стәй фестади зилгә дымгә. Әмә Тугъанаты Дзерассәйи фыд зәронд Михалы цины цәсситтә фемәхстисты. Азмадийи ныттыгъта йә хъәбисы:

— Әз дәу рагай куы агуырдтон, мә ләппу, уәд кәм уыдтә?

Афтә райдытта йә фәндаг Бәцәзаты джигит Азмадийән стыр циркмә. Фәлә... райдытта туткалаң хәст... Уый та бирә-ты фәндәгтә әрәхсәста...

2. АРВЫДЗАГ АМОНД

Уәрдоны цәлхыты уынәр ссыди...

— Т-пр-р! — райхъуисти бәхтәрәджы фәсус хъәләс, әмә фондзаздзыд къәбәлдзыгсәр ләппу кәртәй радугъ кодта уисын бәхүл. Дыууә әнәзонгә ләджы бәхуәрдонәй әргәппитә кодтой.

Иу дзы гуыффәйә хъуыдыды нартхәрттә әвгәны йә хъәбисмә. Саухил әфсәддон та чысыл Юрәмә йәхи баивәз-та мидбылхудгә. Йе 'нәдаст цәстомыл хур ракасти... Ләппу дзы фәтарст әмә мидәмә цъәхахстгәнгә балыгъди...

— Мә хәдзар куыд уыди! — йә хъәбулы кәуынмә кәртәй

рафәдис мад. Әмә сагъдауәй аzzад; уый йә фыдәй фәтарст
йә чысыл хъәбул...

— Мә царм ын айхәла! Цәмәй дә хъуамә базыдтаид фондз
азы фәстә! Фондз мәйдзыдәй йә куы ныууагътай мады хъәбы-
сы, — дзырдта Оля йә цардәмбал Азмадийән. Әмә цины
цәссигтә әртылдысты ныййарәджы рустыл...

Фыд сабиый бәрzonд систа хурмә! Мәнәй йә тохы быдырмә
цәугәйә куыд фәдзәхста хурыл, афтә. Чысыл хъәбул ын йә
цыифамәст күхтәй ләгъзытә кодта йә хәмпәл сау зачъетә.
Сәвнәлтә ыйн йә әфсәддон худыл йә сырх стъалымә, йә
риуәй чи'рттывта, уыцы ордентә әмә майдантәм. Фыд сә иугай
әфтыдта йә фәтән риуәй әмә сә ауыгъта сабиый чысыл ри-
уыл. Стәй ыйн фәстагмә салдаты пилоткә әрсагъта йә сәрыл.
Ләппуйән арвыдзаг дуне йәхи баци. Әмә фәстәдәр уынгты
йә уисын бәхыл тъәбәрттәй згъордта цыыбар-циыбургәнгә.
Цәмәй йә сыхы сывәлләттә иууылдәр федтаиккөй уыцы хуы-
зәнәй. Әмә йә федтой. Әмә иууылдәр кодтой хәләг.

Азмади хәстәй цы немыщаг кард схаста, уый дәр ын бабас-
та йә астәуыл. Әмә-иу ай ахуыдта йемә чынdziәхсәвмә.
Ахуыр әй кодта кафын әмә зарын. Ләппуйән йә риуыл та
хәрзиуджытә. Әмә-иу әй афарстой адәм:

— Уый бәрд хорзәхтыл кәм фәхәст дә?

— Мах сты бабаимә...

— Әмә ды дәр уыдтә йемә хәстү?..

— Баба гәрах кодта! Әз та гилдзытә уыгътон...

Куадзәны бон Азмади зәгъы йә ләппуйән:

— Уәлә дын Динә әйчытә сырх сахуырста. Кәд сә къах-
фынdziтыл цәугәйә әрхәсдзынә, уәд әйчытә — дәу!

Чысыл Юрә Бухъаты тигъмә куы 'рхәецә, уәд фәкалди...
Әйчытә йә роны асастысты...

3. ДЖИГИТТЫ КАФТ

Мырзаты кәртү дуне хәлди. Ләгтә ерысәй кафыдысты.

— Ныр та Азмади акафдзән Бәцәзаты! — адәммә хәрзәгтур-
әттаг фәци Хыбыл-хъазты чъегъре. Фәндир «джигитты цагъд»
әркодта. Әмә хъазты фәзмә «арвәй әрхаудтой» фыд әмә
фырт. Саджы фисынтыл амад Азмади йә чысыл къәрцционәт
ләппу — Юрәимә. «Уац тох!» — анәрыд фыды хъәләс, әмә

йә азәлдау сәфәзмидта ләппу. Азмади хъазты фәзы фестади зилгә дымгә әмәе-иу къаҳфындыл хәрдмә фехста йәхи. Ләппумә афтә касти, цима ныртәккә баба уәләмә маргъяу атәхдәни. Әмә цы йә бон уыд, уымәй фыды фәзмидта. Цәттә уыд йемә атәхынмә. Адәмәй бирәтә бәләстәм схызтысты әмә уырдыгәй кастысты хъазты фәзмә. Зәрәйтә та кәрәдзий уәхсчытәм ивәэстөй сәхи.

Оля сәм кәңәйдәр аивәй каст. Әмә йә әнкъараг зәрдәйи сиу сты арвыдзаг цин әмә әнәбәрәг сагъәс. Сагъәс та уымән әмә хатыд; әгәр цыренәй нылгүүпп ласта й' амонд. Цырен арт та нә ахәссы бирә.

Әмә әрцыди, цәмәй тарсти, уый. Бонвәрнон стъалы радијы ахуыссыди арвил. Баззади сидзәргәсәй...

4. КАЕСӘНДОНЫ ЗАЛЫ

Зәди нывыл карст саулагъз сылгоймаг иугай әвзары чингуытә тәрхәджытыл. Ныртәккә йәхи йеддәмә ници ис ам, хъәууон кәсәндоны. Уазал къәвдайы тәдзынджытәм әддейи рудзынджы тарвазыл сә тъупп-тъупп җәуу: «Морзей» абетәй хъусын кәнүнц — зымәг хъәдәй әрхүүзы...

Әфснайәг зәрөнд ус, гуыләвзаг Дзәгила залмә әрбахызт. Йә дәлармы — ногбаст хъамыл цылын. Йә фәдил дуары зыхъхыры мидәмә әрбалыгъд хуылызд гәдыйи ләппин. Зәрдәхалән уастай йә тәригъәд хъары.

— Гъеныр-ма дә хъуаг уыдыштәм! — сбустәе йыл кодта Дзәгила. Йәхәдәг Олямә фәрсәгай бакаст. Оляйы әнкъараг зәрдәй әй фембәрстә:

— Нууадз әй, стә, тәригъәд у. Чидәр әй раппәрста әвәецәгән.

— Ды та алкәмән тәригъәд кәнис... Дәхицән та дын чи кәнис тәригъәд?..

— Ләгтыдзуар, дам, гәдыйи тыххәй йә фәдджи ралыг кодта... Мәнә ма йын ацы кәрдзыны къәбәр фәсдуары әрәвәр.

Стонг гәдыйи ләппинән уайтагъд йә цъәм-цъәм ссыди. Стәй бандонмә Дзәгилайы хъәбысмә сгәпп кодта. Әмә зәрөнд усән зары-хъырны...

— Цима мын азардзына? Мәнән мә зарәг конд радијы фәцис, — йә хуылызд сәр ын ләгъзытә кәнис Дзәгила. Стәй

Къостайы ролы.

мидисәй скъуыдձәгтә. Айфыццаг та йын рахабар кодта: Тъәрәс Бубә (Тарас Бульба), зәгъгә, дам, иу ләг йә фырты агәрах кодта кәмдәр хәцәны. Ләппу, рәсугъд сылгоймаджы тыххәй иннәты фарс кәй фәцис, уымән. Дә-дә-дәй, дә хъәбулмә афтә дә къух батасәд!

Дыккаг бон сыхәгты устытәй чидәртә Олямә әрбацыд кәсәндөнмә. Әмә баңгуырдтой уыцы чиныг... Афтә, гье, зәронд ус Дзәгила дәр рухстаяг Оляйы зәрдәйи цәхәртәй адәммә рухсы тын хаста...

5. КӘЛӘНТАӘ

Оля фәсахсәвәр здәхтис йә күистәй кәсәндөнәй. әддейи — мәйдар. Къәвда уары. Олямә — къухыхәстә фәтәгене цырагъ. Сабихы хидмә күы 'рбахәццә, уәд цырагъ әрхүиссыд — йә артаг фәцис. Оляйән цыфы ахауд йә къалос. Әмә йә талынджы нал ссардта. Райсомы күистмә цәугәйә та федта: йә къалос иу кәртү дуары хәцәныл ауыгъд. Хәдзары хицау, зәронд

йәхиуыл йә зәрдә суынгәг ис. — Мә уд йә фәхъхъау әрбауа, хъулон уәрстытә кәны Хуыцау дәр. Иутән се'ккойы амонд скодта, иннәтән — уаргъ. Уый йеддәмә Габәт цәмән әрбамарди? Уыцы зәронд ләджы хәррәгъыл әнцад мә къона. Гъеныр иунәгәй хәдзары къултәм дзагъултә кән! Уәвгә дәр сә тәхудиәтәй нә дә, Оля...

Рәстытә дзуры Дзәгила: амондхъуаг адәймаг, дам, исқәй рис тынгдәр фембары. Әвәццәгән, ай Оля дәр кәсәндөнмә күистмә уымән райста. Дзәгила, мәгуыр, иунәг дамгъә дәр чиныджы нә зоны. Фәлә чингүйтә фәфәлдахы. Сцымыдис сын вәййы сә нывтәм. Әмә уәд Оля радзуры чиныджы

ус, алывыд калдта йә сыхагыл: кәләнтае мын скодтай, зәронд къалос мын мә дуарыл аерцауыгътай! Оля сын йә мады ингәнәй сомы кодта: «Къалос мән у. Йе 'мбал та уартә мәхимә!»

Устытә бафидытой. Стәй Оляйы акодтой сә хъәбысты...

6. ХЪӘНДИЛ

Ахсәв-бонмә чиныджы касти Гүйккын. Дымдта тамако әмә бинонты арцьынд нә уагъта йә хуыфынәй.

— Энә байрайтә сә скән дә чингуытәй! — хъуыр-хъуыр кодта йе 'фсин Мисурәт. Кәд ма нын зәнәг раңыдаид, уәddәр... Уыцы чингуытәй дә ницәмәуал әвдәл...»

— Фәлтау ма мын ахсыры кәрдзын ассәнд, — дзуры йәем ләг.

— Эмә дын мәхәдәт аеркәнен ахсыр? Хъугән дә ахсәвәр сәвәрынмә дәр куы нал әвдәлы дә чиныгәй. Уыцы рәстәг радио дзырдта Мамсыраты Дәбейы хъәлдзәг радзыра «Хъәндил». Гүйккын әм хъуыста әмә бахәләг кодта: «Кәс-ма уыцы Хъәндилмә! Йә къухмә цәвәг никуы райста. Эмә йын йә ус дыккаг хатт дәр ма аеркодта къусы ахсыр. Эз та сәрд-сәрды дәргъы дыууә цәвәгәй уыгәрдәнтә дасын...» Стәй хаты йә чызгмә:

— Бацу уәртә Олямә кәсәндөнмә әмә йын зәгъ мә номәй, Аппу, зәгъ, «Хъәндил» агуры...

Уый дын фехъуыста йе 'фсин Мисурәт! Дуар йә сәрыл ра-хаста... әмә хъаст кәны йә сыхагән:

— Амәй ма бәлләхдәр уа! Сәрра нә уәгъуырсызд ләг. Фәдисәй йә фервиты нә чызг Зареткәйы: Оляйә, дам, мын хъәндил арбахәсс. Уәд нын нә картоф йә тәккә уидагәй куы афутт ластой хъәндилтә. Уәд ма хъәндил хъуаг стәм?

7. САУ ЛӘЕППУЙЫ ЗАРАӘГ

«Иу мыңбындызәй мыңды чыргъәд нәй» — нырхәндәг-иу Оля йә иунәг сидзәрыл сагъәс кәнгәйә. Сабийән диссаджы хъәләс кәй уыдзәни, уый йын мад авдәнмә дәр хатыд...

Мад ай узта әмә йын кодта авдәны зарәг. Сывәллон-иу ацахста зарәджы зәлтә әмә сә фәзмыйдта. Эңәг йә зарәгән нә уыди ныхастә... «Пуй, пуй! Цәстәй дын хай ма уәд!» — Мадымайрәмымл ай фәздәхста мад.

Ләппу зарыд, къахыл куы азгъордта, уәд дәр әмә уый фәстә дәр. Сидзәргәс мад хорхъуаг дәр әмә сүтхъуаг дәр әййәфта, агъай. Әмә йә фәндыди, йә тиу Мәммәты хуызән хортауәг куы басгуыхид йә дарәг. Кәд иу фәzzәг сә къутуйән йә тәнтә рахәциккой. Йе та се 'рвад Шамыры хуызән хъәдгәс! Кәд иу зымәг сә хәдзар бахъарм уайд сугарәхәй. Фәлә... ләппу зарыд. Әмә зәлыд Сау ләппуызы зарәг Арыхъхы рәгътәй. Уый фәстә та — Уәрәсейә ахуырәй куы сыздәхти, уәд — Иры хәхтәй. Радиойә.

Мад әй хъуыста әмә-иу фырцинәй суынгәг йә зәрдә. Арфә кодта Дунесфәлдисәгән. Гъенир Хуыцауәй разы, афтид зәрдәйә нә аңаудзән йе 'цәт дунемә, — ләппуызы фыдмә. Әмә йәм ахаста хәрзәгурәггаг — Сау ләппуызы зарәг.

Гъе, әрмәст, әгәр раджы батагъыд кодта. Йә дидинәг үеддәмә ыйын йә дыргътә нал федта, цәрәнбонты йә уд кәуыл фәхордта, уыцы бәласән.

8. ЙА-МАРДЗӘ, САУ ЛӘЕППУ!

Бригадир Бәңәзаты Мәммәт ләппутәй алқәй дәр «сау ләппу» хуыдта. Ныр дәр та джитъри тонынмә раңыдысты скъоладзаутә.

Мәммәт сыл йә цәстәнгас ахәссы дардәй әмә та фәкәны:
— Йа-мардзә, сау ләппутә!

Бур Барис дын уый фехъуыста, цы! Йә къәрта дәлгоммә әрфәлдәхта. Әмә ыйыл әңцад сбадти әнәмәтәй.

— Әмә ды цәуылнае кусыс? — фәрсынц әй иннәтә.

— Уәртә Мәммәты нә хъусут, әви? Йа-мардзә, сау ләппутә! Уый Юрик әмә Мәхәмәтәй зәгъы. Гъемә уыдон кусәнт! Әз та — къомсийә бурдәр. Әмә мә зәрдәйы дзәбәхән уләфдзынән...

9. «РАДЖ КАПУР»

Әртә сау ләппуызы Юрә, Мәхәмәт әмә сә хәрәфырт Алик иу къласы ахуыр кодтой. Сә ахуыргәнәг Фәдзирәт сә-иу хъәууон клубы рахуыдта размә:

— Азарут та нын.

Æртæ булæмаргъы-иу афтæ рæсугъд систой ирон зарæг æмæ-иу хъæубæсты хистæрты зæрдæтæ барухс сты: næ фарн, дам, мæрдтæм нæ ацæудзæни... Мæхæмæт æмæ Алик абон дæр за-рынц. Юрæ та ацыди ноджы дардæр.

Уый та афтæ рауади: Хуымæллæгæй нæм ластой кино. Къуы-ри дыгуæ хатты. Афтæмæй Радж Капуры зарджытæ фехъуыста æрыгон лæппу Юрæ киноныв «Бродяга»-йы... Ныххаудтой йæ зæрдæйы. Курдиатджын лæппу сæ уый фæстæ йæхæдæт афтæ рæсугъд зарыд, æмæ йæм адæм хъусынай не 'фæстысты...

Уыцы аз зындгонд композитор Вано Мурадели Мæскуыйæ ссыд Ирыстонмæ. Адæмон курдиæттæ агургæйæ æрбафтыди Заманхъулмæ. Æхсизгон уазæгæн хъæубæстæ æгасцуай загъ-той. Сау лæппу Юрæ та йын акодта индиаг зарджытæ. Уымæй дæр индиаг ныхæстæй. Мураделийы зæрдæ фырцинæй хур фес-тад. Юрæйы ныттыгъта йæ хъæбысы: «Как мне не радоваться, когда передо мной поет сам Радж Капур!..» Хуызæй дæр, дам, уый æнгæс у... Æмæ Уæрæсемæ ахаста цины хабар. Юрæйæн ахуырмæ байтом гауыз фæндаг!..

10. «ФИККЫРЫ-ФÆККАЕ...»

Йæ фыды хæстон кард æрбабаста Юрæ. Райста гитарæ æмæ цæгъдæ араст и рады хъомгæс. Бухъаты къуырма Дзæрæхмæт ыл худы:

— Юрæ, мæ хур, гастрольты цæуыс æви хъомгæс? Гитарæйы бæсты иу хæррæгъ айстаис демæ. Тас у къæвдайæ...

Мад йæ фæдыл аивæй каст æмæ хур ракаст йæ зæрдæйы: «Мæ уд — дæ фæхъхъау, Хуыцау! Хъомгæс æмæ уал мæ хъæддзуа æххуырсын нал хъæудзæни».

Уартæ «Асæхъойы» нартхоры хуымты фарсмæ хъомрæгъау хызта Пæлу — дæлæсыхаг. Æрдæггоби, хæларзæрдæ. Йæ мæ-туыр бонтæ хъомгæсæй æрвыыста. Æмæ ныр, сывæллон лæппуы куы федта æд гитарæ, уæд ыл бацин кодта:

— Ардæм сæ ратæр. Ам горз у, горз.

— Æмæ йæм Юрæ дæр систа йæхи. Пæлу, «Фиккыры-фækке», зæгъгæ, къæзæнæгæй фæзмыдта цыдæр зарæг, æмæ-иу Юрæ худæгæй бакъæцæлтæ. Ноджы йын йæ зарæгæн музыкæ ацъапп ласта. Æмæ сæ айрох: искуы хъом рæгъау и, сæ фарсмæ нартхоры хуымтæ. Ноджы ма Юрæ индиаг зарджытæ куы райдыдта, уæд

Фигаройы ролы.

Колхозы сәрдар Беккузыарон сәе уәлхъус аләууыди. Цәхәртә скалдта йә дзыхәй, стәй йә уәлбәхәй ехсәй әрцавта. Әнахъом ләппу ссыгъди фырмәстәй, фәлә йын Пәлу ныххәңцыд йә къухтыл. Уалынмә ихкъәвда раңыд, аәмә арв аәмә зәхх кәрәдзий хостой. Юрә хъугдзарм йә уәлә 'ркодта аәмә хъәумә ратындзыдта. Сә тәккә дуармә та йыл амбәлд къуирма Дзәрәхмәт. Әмә йын йә нервытыл хъазы:

— Ләггай аңыдта аәмә хъугәй ссыдтә...

— Цымә аңы хъулон хъуг кәй уыдаид? — йә уәлә царммә амоны Юрә.

— Уәртә цыртгәнәг Знауыры. Физонәг мерс кәндзәни.

Юрә цыртгәнәджы кәртәй мидәмә дзургә бахызти. Знауыр дуаргәрон сарайы бын къәдзәх дурәй цыртыл дамгъә къахта. Әмә ныр джихаүәй бazzади:

— Мә хъугән йә царм схәццә ис хъомәй. Йәхәдәг та?

— Йәхәдәг дәр дәм хәццә кәндзәенис. — Әмә йын радиырда йә хабәрттә.

хъомтәм бакәсын. Сә къәдзилтә систой аәмә хұмытәм баирвәстысты. Индиаг музықәйи зәлтәм мерс кодтой хъуыдыны нартхәртә.

Уалынмә «концерт» фәцис. Хъомтә ныттыпрысты цъәх нартхорәй. Ти-лынц сә гәндзәхтә...

— Музықә горз у, горз. Фәндүрәй сын аңағъд аәмә сә ахсәнтә скусой, — худы Пәлу.

Фәлә йә ныхас аңағ рауад. Гитарәйи зәлтәм хъомтә сынәр сцагътой. Гъе әрмәст дзы иу хъулон хъуг... «Иу цәст-ма фезмәлү, иннае — ныңдзәзгыр». Пәлу йыл кард суагъта. Стәй кусарт цармәй фәхицән...

— Гъемә Хуыңауәй разы. Әгайтма фыдбылыз не 'рцыдис уе 'хсән сәрдаримә. Фәлә афтә: дә кард мын баләвар кән. Әмә хъуджы кусарт — дәхи.

— Уый мын мә фыды хәзна у. Хъомы рәгъяуыл дәр әй нә баивдзынән.

— Уәдә мын мә хъуджы кусарт сәмбәлын кән! Дәхәдәг дәр дзы фәхъастә уыдзынә.

Ахәм фәлмән ныхәстәм не 'нхъәлмә каст Юрә. Арфә ракодта зәронд ләгән әмә фәстәмә атындзыдта. Фаллаг уынгәй ма хъуыст йә зарын:

Гъей, хъәууаты рувас, дам, цәгатмә лиздзәенис, Алихан!

Гъей, ацы кәсгөн әлдар мын йә уатмә лиздзәенис...

Знауыр нынкъуиста йә сәр: «Кәс-ма, йә зәрдәмә йә ба-хаста Алиханы хабар. Әмә йә цәрәнбонты зардзән... Ехсы цәф, мә хәдзар, рох нә кәны...»

Зәронд Знауырән әхсызғондзинад ләвәрдтой зарәджы зәлтә. Әмә къәхтыйбынәй арф суләфыди. Фәлә мидәмә нә тагъд кодта. Зарәджы зәлтә йәм күү нал хъуысой, уымәй тәрсгәйә...

11. «ХӘЙРӘДЖЫТЫ КОМЫ»

Юрә йә тәккә студенттәй ссыдис сәхимә Уәрәсейә. Хъәуы фәсивәдәй йәм алчи дәр йәхи хәстәг ласта. Әмә сә хъустыл әрциди: колхозы кассә, дам, әхцайә байдзаг. Фәлә дзы колхозонтән ницы әнтысы...

— Әгъя, уәдә! Мах бар сә бауадз! — фәмәсты сты къобор ләшпутә. Әмә се 'мбәлттәй иуыл разгәмтә скодтой... Ронәй йын йә астәу нараәг әрбалвәстөй әмә йә сәвәрдтой сә астәу. Колхозы кассәйи дуармә хъааст сарәзтой. Әхсәвгәс туркаг Стъепан сәм раңыд әмә сәм кәсү циркмә кәсәгтәу. Уыданын арахъхы буттыла йә былтыл сдардтой. Чындыз, дам, хәссәм, Стъепан, далә Җәләикмә әмә нын акув Фәндагсарән. Иу кафт дәр ма йын акәнын кодтой.

Уыңы раестәг «чындахәсджытән» сә джигитдәртә мидәгәй кассәйи әвдистой «цирк»: рудзынгәй сейф раләвәрдтой, стәй йә «чындыз» къәхтү бын сәвәрдтой бричкәйи. Ай та, дам, чындыз «чырын». Фәсәмбисәхсәв Дзәгъәлкомы әрурәдтой. Гъе-уә-мардзә, сейф гом кәнинц! Хъыррист-мыррист, әмә дзы иуән йә къух фәңгист. Уый әрдиаг кәнни. Уәдә йә марой хъәумә ма

хъуыса, зәгъгә, Юрә бәзджын хъәләсәй ныzzары. Уалынмә сейф фегом. Әмә сагъдауәй аzzадыстың цырагы рухсмә дзы федтой иу армыдзаг лыстәг әхцатә. Ноджы — былтәахорән...

Райсомы сә уәлә Уастырдкийы кувәндонаны сәвәрдтой мысайнәгтән. Фәлә хъәубәсты әндәр кой нал уыди: дысон, дам, далә Дзәгъәлкомы хәйрәдҗытә чындың архастой. Әмә сә иу әрдиаг кодта, иннә та заргә. Әмә йә схуыдтой «Хәйрәдҗыты ком»...

12. «ОПЕРЫ ЗАРЫ»

Уәрәсейы адәмон артист Бәцәзаты Юрә телевизорәй оперәйы зарыд. Йе 'рвад — къуырма Дзәрәхмәт әм бирә фәкастى стәй әrbамәсты әмә фәгәпп ласта:

— Ничи йәм кәсы! Чысыл ләспүйә цыбыр хәлафы раңауын дәр әфсәрмы кодта, ныр әрдәгбәгънәгәй чыиллиптыә систа...

Чидәр ын бамбарын кодта: «Уый оперы зары, оперы!»

— Апрелы нә, фәлә кәд сусәны мәйы зары, уәddәр... — нә йә бамбәрста Дзәрәхмәт.

13. НАРТЫ ФӘТКЬУЫ

Бәцәзаты Юрә сахары уынгты әрбаңайыцыд. Кәсы, әмә уәртә иу стыр кәртү егъау фәткьюы бәлас. Йә цъупп раст арвыл әнцайы! Бәлас йә сыйфәртәй йә быны хъайла скодта. Фәлә ма йә цъуппыл сәры йас фәткьюы бур-бурид дары.

— Гъеуый дын — «Нарты фәткьюы!» — баҳәләг әм кодта Юрә. Йә къалиутәй йын баftауын хъәуы мә бәләстыл! — әмә кәртмә бараст.

Фәлә йәм цәрдҗытәй ничи кәсы. «Цы чындәуа?» — асагъәс кодта ләппу. Стәй бәласы цъуппыл баләууыди. Әмә ногдзыд къалиутәй ралыг кодта. Уалынмә бынәй хъәләба ссыд. Әркасти әмә хорзау нал уыд. Иу сәвдҗынта ус әм зәххәй уәләмә додой кәнә.

— Уыцы иунәг фәткьюы-ма йыл баззад мә бәласыл әмә та уымә дәр 'рбасхъәл дә! Әз ма дис кәнүн, мә дыргътә мын чи фәдавта.

Юрә ард хордта, сомы кодта, фәлә — ницы.

— У-у, сау халон! Әз дә мәнә ацы уәхстый әрисдзынән!

- әмә та йәм гәрзтәауындаңән хъиләй хәрдмә февзиды.
 Фәдисмә сыхәгтә амбырд сты.
- Әмә уый уәлә адәмон артист Юрә күү у. Оперә фәзары...
- Әмә йә мә бәласы цъуппыл зары йә оперә?
- Стәй әппынфәстаг кәрәдзийи бамбәрстой. Юрә хатыртә куырда. Ус дәр афтә. Әмә ныр Юрашы кәрты дәр зайд ахәм «Нарты фәткүү» — Заманхъулы...

14. ХОСДЗАУТЫ ЗИУЫ

Юрә сә дуармә бадт әмә йәхицән гитарәйә цагъта. Колхозы сәрдар йә разы әрләууыдис:

— Хостәрстмә рацу зиуы! Дәр гитарә дәр демә рахәсс әмә нын заргә дәр акәндзына...

— Фәүәд афтә! — загъта Юрә. Әмә хур арвыл адылийи бәрц нәма суди — Арыхъхы рагыыл айхъуысти цәвдҗыты 'хситт.

Зәнджиаты хосдзау әфсымәртә Тәкка 'мә Хадзымәт Юрашы разәй уис фәхәссынц. Әрыгон мәкъуыстәгджын ләппү әрриуыгъта әмә аразәй и. Уый хосдзауты раздог Хадзымәтмә хъыг фәкаст әмә йәм фәдзагъул кодта: «Дә мицъырайыл куырой разилдзән, багъәц!..»

Уәдмә Юрашын йә ком ныххус. Уләфт дәр фаг нал кодта. Афтәмәй йә әрәййәфта хосдзауты «бодз».

— Әдәлы, адәмон артист! Де счылтә хъахъхъән!

— Иу доны хъуыртт дәм на разындаң? — әрләууыд әм Юра. Хадзымәт йә къубуска систа. Дары йәм әй:

— Дзәмдәмә донәй иу хуыпп скән!..

Юрә йә зыдәй сәлвәста әмә — арахъхъ!

— Туй, цы мын нуазын кәнис?

— Махсымә та дын Сатанамә — худы Хадзымәт. — Хос кәрдүн хъисын фәндирай цәгъдәгау нау... Кәд мын гастролты на разытә гитарәимә! — Стәй ма бафтыдта йә ныхасмә: — Хъанымәты фыртимә ахәцынмә хъавынц! Кәннодә сә фәйнә мадән — къылындерি!..

Юрә йәм джихауәй баззад: уымән йә дзыхы иу дәндаг дәр нал уыд. Әмә уәд йә цәвәгәт та? Слыстәг, байхсыд.. Фәлә дыууә хатты фәтәндәр уис хаста...

— Хистәр уә чи у? Ды әви цәвәгәт? — фәрсү Юра.

— Мә фыд Хъанымәт әй әрбахаста Турчы хәстәй.

— Ёмæ Турчы цæвджытæй хæцыдысты?..

— Ма хъаз, стæ!

— Йæ фæсарц бадти саурæсугъд туркаг Шери... Ёнусæй фылдæр фæцарди нæ мад... Бæхы фарсыл та ацы цæвæг — нымæты тыхт. Уырдыгон ирон yn радта лæварæн...

Хъæддаг кæрдо бæласы бын хосдзаутæ кусарты фынгыл æрбадтысты. Адæмон артист систа Цорæты Алиханы зарæг. Иинæтæ бахъырныдтой. Ёмæ Арыхъхы рагъæй суанг далæ атагъамæ зарæг анæрыд. Уалынмæ Хъахъхъæдуры комæй хæдтулгæ сзынди. Стæй хосдзауты уæлхъус æрлæууыди. Ра-хызтысты дзы агроном Гоги дыууæ æмбалимæ:

— Хъахъхъæдуры коммæ зæлы уæ зарæг. Ёмæ нæ зæрдæтæ цинæй байдзаг сты. Уый та уын нæ хүүн! — Сурфых тогызы мард бадты астæу цъæх нæууыл æрæвæрдта.

Фысымтæ сæм нуазæнтæ алæвæрдтой.

Чидæр хъазгæмхасæнты бафиппайдта:

— Махмæ дæр мæнæ иу Гоги ис — Эрчьеғонты.

Уый дæр дæ халдих — бур-бурид лæг. Базонгæ ут!

Ёмæ дыууæ Гогийы кæрæдзийи ахъæбыс кодтой. Иу дзы ныллæтгомау — хъахъхъæдуриг. Цъайы хъили дæргъæн — ма-хон. Ёмæ афтæ зынди: цима телыхъæдмæ аразæн ачындæуыд.

— Эрмæст афтæ! — худы Хадзымæт! — Ацы Гоги уын уæ нартхоры тыллæг сыфхъусæй давы Заманхъулмæ.

— Мах та дис кодтам: нæ хүымтæ нын афтæ зыдæй чи рæдувы? Фæлтая дын, Эрчьеғон, фæрсыллæй ласдзынæн дæ хæдзармæ. Уæддæр нын нæ хүымтæ ма æнад кæн.

— Баныхас кодтам, — худы Эрчьеғон. Ёмæ дыууæ Гогийы кæрæдзимæ радтой сæ къухтæ.

Юрæ та систа зарæг.

15. ФЫДЫУÆЗАГ

Юрæ сахарæй æрçыди сæхимæ — йæ фыдыуæзæгмæ... Эдзæрæг кæрты къæсæрæй куыд бахызт, афтæ фæткъуы бæласмæ фæком-коммæ: а уалдæг ыл ахстон сбыдта чьеғъя. Ацы маргъ та хъæумæ тынг æмхиц нæу. Йæ уарзон хæтæнтæ — хъæд æмæ быдыр. Ёмæ цин кодта Юрæ, базырджын уазæг æм кæй æрçарди, ууыл. Фæлæ ныр ахстон æраййæфта, мæнæ йæ хæдзары хүизæн æдзæрæгæй. Ёмæ æнкъардæй базарыди, маргъы уаст фæзмæгау:

Чъегъа — чъыгъытт,
Ахстон — быгъытт, —
Атахтысты ләппынта.
Әмә ныр кәсинаң сә фәстә
Хъахъмәдзыхәй ләппута...

Чъылдыммә әнгүз бәласәй райхъуист буләмаргъы къуызитт.
— Даң бонаң уай, уастән! — баһәләт әм кодта адәмон артист. — Даң зәлтә зәрдәйил куыд әмбәлының! — әмә йә әхситтәй сфаэмыдта. Йе ’рвад Мурзик йә уәлхъус аләууыди:

— Даңуә буләмаргъәй кәрәдзимә зарут...

— Гъе-е-й, Мурзилкә! — дуне дәр йәхи бацис Юрәйән, — Ам алкәуыл дәр ис бацин кәнән. Бәләстыл, мәргъыл, зайдойтыл. Суанг ма әхсәв хәллынбыттыртыл дәр... Даң йә әххәстәй наң банкъардзынә, ай-гъай: фыдыуәзәт зәрдәйән куыд аджын у! Даң әдзухәй ам вәйийис хъәуы. Гъеныр дыл ахәм даргъ цәнгтә ма уәд, әгас хъәубәстыл чи аххәссә!

«Мәнмә дәр бәгүү ис ахәм әнкъараентә, фәлә сә әз афтә зәгъын наң базонин», — ахъуыды кодта Мурзик әмә йәхинимәр сразы адәмон артисты ныхәстимә.

— Уәдә, цәй, фысым бакән! — загъта Юрә әмә йәхәдәт баһызти разәй. Фәлә уайтагъд фәстәмә фәзылди уәнтәхъиләй. Мурзик әм фәрсәгау бакаст:

— Цымы даң чемы наң да?

— Мә хәдзар мын фәкъахтәуыд...

— Әмә даңсты фесәфт?

— Мә топп нал и...

— Жәнә топп ләг ма цәй ләг у?.. — загъта Мурзик хъазәнхүйзәй, цәмәй Юрәйән йә маңт фәрөгдәр уыдаид. Стәй бафтыдта йә ныхәстәм:

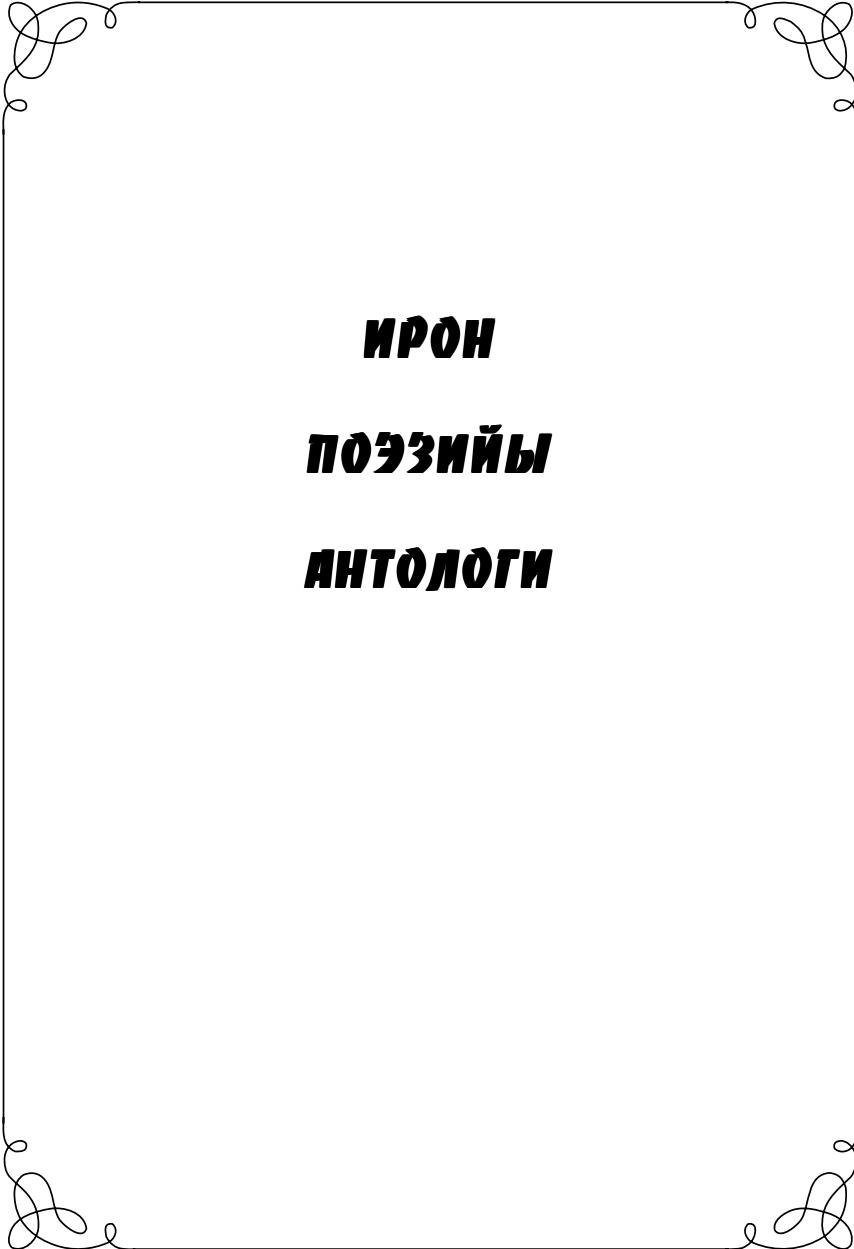
— Гъеныр кәсис? Даң та әгас хъәубәстән хъәбыс кодтай!
Даң хәдзар дын чи фәкъахта, уымән дәр ма!

Ныр та адәмон артист аджих Мурзикты раст ныхәстыл. Йә маңт әддәмә фәкъәртт: тымбылкъухәй йә ных бакъупп кодта әмә базарыди:

— Гъей, къәрных! Топпы хъәдәй дын бакъуир даң ных!

Стәй хәдзары дуарыл ныффиста ставд дамгъәтәй:
«Дуәрттә ма сәтт! Мидәмә куы ницы бахәссай, уәд дзы әддәмә ницы рахәсдзынә!..»

ИРОН
ПОЭЗИЙЫ
АНТОЛОГИ

ХЪОДЗАТЫ АЕХСАР

(1937)

Хъодзаты Мæхæмæты фырт Аæхсар райгүйрди Бруты хъæуы. Бакости авдазон скъолайы 1952 азы йæ бинонтæ алыгъдысты Кæсæг-Балхъары республикæмæ ѡмæ аэрцардысты горæт Теречы. Ам лæппу каст фæци астæуккаг скъола. 1955–1956 азты куыста Назраны станцæйы поездтæ аразæггæй. Уый фæстæ сси Цæгат Ирыстоны паддзахадон педагогон институты историон-филологон факультеты студент, каст дзы фæци цыпар курсы 1961–1963 азты куыста Маңутæйы скъола-интернаты ахуыргæнæггæй, Алагиры районы газет «Путь к коммунизму»-йы редакцийы, 1963–1967 азты та — Цæгат Ирыстоны радиойы 1969 азы Мæскуйы каст фæци ССР Цæдисы цур Уæлдæр литературон курсытæ ѡмæ кусынрайдьытда журнал «Мах дуджы» редакцийы 1977–1982 азты уыди Фысджыты цæдисы бæрнон секретарь Ныртæккæ у журнал «Мах дуджы» сæйраг редактор.

Поэты ѡмдзæвгæты фыцдаг чиныг «Аæхсар» рацыди 1965 азы. Йæ поэтикон чингуыты сæйрагдæртæ сты: «Адæмы хъær» (Орджоникидзе, 1969), «Удæвдз» (Орджоникидзе, 1978), «Рухс» (Орджоникидзе, 1987), «Къостайы хæдзар» (Дзæуджыхъæу, 1991), «Дыууæизæрастæу» (Дзæуджыхъæу, 1994), «Хуыщауы бон» (Дзæуджыхъæу, 1998), «Зынджы бардуаг» (Дзæуджыхъæу, 2003).

САГДАРЫ ДОН

Сагдары дон мадардæй
касти цъити-саггомæй.
Фефсæрмдзæстыг, адæрггæй
хи нывзылдта сау коммæ.

Хъамайы әрра дзәхстай
афаста хъуына къәдзәх.
'Мбәхсынджыты хъазәгау
цилты 'хсән әрбадәлдзәх.

Хәрисы хъуымбыл дзыкку
байбынтаө әривәэста.
'Ргәпп кодта тымбылцъәгәй
рох ләгәтү иувәрсты.

Уыләнты әхсонәрттывд...
Доны кул... Кәри-цәндтә...
Сусәнү мәй бонрәфты
уым әрпүд әмбисәндтә:

Бады иу чызг мадардәй —
пъитихуыз дәллагхъуыртә...
Сау дзыккуты сау артәй
сурс ысты дзәнхъа дуртә.

Залмысыф — цәрдхуынчъытә,
гом уәрджытыл не 'хәссы.
Хур цыбәл пыхпирджытәй
дойны риутәм фемәхсы.

Амә — батә, сонт мита...
Диссагдәр цы фендәуыд!
Монцы гоби сомытәм
чызг фәхаудта, фенәуд.

Сыстади, тәрсгә-кәсгә
хъавы малмә хизынмә.
Тасгә астәу, карст уәнгтә —
амад саджы фисынтыл.

Атыхстысты уәрджытыл
уыләнтә — тәхгә 'ртытә.
Риутыл, цәнгтүл, уәхсчытыл
ссыгъдысты дзынду-әртәхтә.

Сагдары дон цингәнтаэ
'хсадта къэйты мил фәрстә.
Хинайәг аехсиңағмә
әрдз ныббәгъгъәтт мин ңестәй...

Ацы фын кәдыккон у!
Агурын әй — нал арын.
Охх, йә сәфт зәдискөндүл
Сагдары дон сау дары...

ÆРТТИГЪ

Æрттив, æртæтигъон әндон фат,
æрттигъ, æртæ арты — дæ тигътæ:
хәры æртæ арды нәртон мад, —
йә уарзт æртæ Нартыл фәдихтæ.

Æрттигъ, æртæ арты — дæ тигътæ.
Æрттивыс, — мидæгæй та их дæ.

Æхсыст дæ сау марджы, сырх туджы.
Дæу фехста иу әвдиу фыддуджы.
Ныррыг и, басыджыт и де 'рдын,
тæхыс дæхæдæг та ма ме 'рдæм.

Тæхыс, мæ рохст зæрдæ — дæ мысан:
дæ фыдæх — марг, дæ хорзæх — мысын.

Æрттигъ, фыдæлты фат, алайнаг,
дæ мысан — әз, ды мын — мысайнаг:
әз дардмæ де 'ндон фидыц ласын —
æрттив-иу фидæнæн йә лагъзы.

Æрттив... Æртæ арты, æрвонтæ.
Æрттигъ... Æртæ арды, нәртонтæ:
Фыдызæхх, Уарзт әмæ Рæстдзинад.
Рæстдзинад,
Уарзт
әмæ Фыдызæхх.

* * *

О уарзондзинад, зондцухты тырыса!
Пәрпаергәнгә, фәйлаугә дә хәссынц.
...Әнафоны фәедисы арт ысбырста
әндөн мәсүгәй, йе 'взәгтә тәхынц.

О, сраедывта фәедисы арт, ысбырста
мә зәрдәйә, әмә ныррухс йә рынке.
Әрвон әнгас... бындзарәй мә нынкъуиста,
йә разы хуртә талынгтә кәнинц.

Кәд зәххы хин дә, арвы кәлән, ард дә,
йе зәдты хистәр, йе та зин, әвдиу...
Цәркни тых мын, удаист мын радтай.

Нә йә хатын, цы мыл әрпциди, циу.
...Мәлүт фырцинәй, дунейы әрратә,
мәлүт фырцинәй: бафтыд та уыл иу.

1989 азы 5 марта

ХЪАРАЕГ

Нет, тебя уж никто не заменит.
Къоста

Ызнон уыдис ыстыр бәстән ыстыр бон,
Уәлахизы бон — хурәй байдаг арв.
Мәнән та аbon — Састы бон, Рысты бон,
мә хәдзар баҳорз, бауазал и м' арт.

Ызнон дәр ма дын бонджын уыдтән, исдҗын,
бәстыл мә удән ницы уыди зын.
Мә рустәй ныр мә къуыбар цәссиг исын,
үәнтәхъиләй, сәргуыбырәй ләууын.

Дæ ингæныл зæххон дурты уæззаудæр
æргуышп ласта. О, бакæла дæ бон! —
дæ сау бæстæ дыл бассыдта йæ сау дуар,
мæ урс бæстæ та сафтид и бынтон.

Бынтондæр сафтид: арв лæууы быгъдæгæй,
мылазон сауæй, рухсы цыртт дзы нæй...
Нырæй фæстæмæ цард ысси хæлæгæй:
мæлын хæлæгæй... мадджынтæм... Уæууæй...

1990 азы 22 июль

СИС

*...весь двор и усадьбу стали обносить
высоким забором из булыжников,
скрепленных известковым раствором.*

Б. Калоев

Нæ федтай ды сæры къуыдыштæй сис,
лæджы сæртæй: ныккодта сæ чырызмæст
иу иннæуыл — тыгуылдуртау — тыхныхæст,
иу иннæуыл æндондæвдæг ныцпис.

Фæлæ уыдысты удмидæг, æгас:
фындзтæ, дзыхтæ сын, уадултæ, цæстытæ.
Фæйнаэрдæм кодтой дзагъултæ, кæстытæ,
æууылдта сæ æбæрæг низау тас.

Сæ хъустæ — дзаг, æмырахгæд ызмисæй,
æмæ сæм æрдзы, царды хъær нæ хъуст.
Сæ былаелгътæй та, кувынау, нæ хызт
æнахуыр зарæг (амардаис дисæй):

«Дæ зæд, дæ зæд, дæ фарныстæн, нæ фыд,
дæ фæрцы стæм æвыйд æмæ рæвдыд».

Æмдзыхæй афтæ азæлыд сæ зарæг.
Сæ сæрмæ арв æвирхъау хъулон уыд,
уым хуры бæсты иунæгæй лæууыд,
йæ рихи здухгæ, урс дарæсы сау лæг.

О, дирижерау, арвастауаёй зынд,
йæ къухы — лулæ: цадæггай йæ сисы,
æмæ та зарæг раивылы сисæй:
«Дæ зæд, дæ зæд, дæ фарныстæн, нæ фыд...»

У къулы фæстæ асæст æмæ тар,
æмæ дзы хъуысы марой æмæ додой.
Æнамонд утæ... Чи сты 'мæ цы кодтой? —
Тæхын æххуысмæ — сис нæ дæтты бар.

Æрдзæ цæсты мæстæлгъæдæй кæсынц,
æнæзмæлгæ сæ зарды кой кæнынц.

Ыскъуыйы, оххай, адæргæй мæ зæрдæ:
куыд асæттон, куыд акъæртт кæнон сис! —
æнгом рæнхъытæй — дойнаг дуртау — сæртæ,
иу иннæуыл æндондæвдæг ныццис.

1988 азы 6 август

ХЪÆР МÆРДТАËМ

*Æртæ Хазбийæн — Алыккаты,
Калоты, Дзаболаты
Хъæр мæрдтæм дæр хъуысы.
Кæоста*

«Ой, Хазби! — æрфæнды мæ ныzzарын,
фæллæ — оххай! — нал мæ хауы мыр:
ахгæны мæ цæссыгтæй мæ хъуыр,
заргæ нæ — мæ кæуынхъæлæс марын.

Ой, замана! Иу царды бæрц не сты
уе 'ртæ царды... Нæй амал, фæрæз...
Тугæрхæм, цæссыгæхсад хъæлæс
нал фæразы — цини зæлтæ фесты.

«Ой, Хазби!..» Күүнә цәуы мә заräг,
уәд цы уон, кәмән дзурон мә рис?
Риуәй хъуысы ниуды хъәр, фәдис,
риуәй хъуысы заräджы 'фсон хъарәг.

«Ой, Хазби! — æрфәнды мә ныzzарын,
фәлә галау райхъуысы мә богъ.
«Ой Хазби!..» Кәнәм сымахау тох,
агурәм рәстдзинад, фәлә н' арәм.

Агураем æвдадзы хос — нае арәм,
агурәм гәнән амә амал,
агурәм адзалән дәр мадзал...

Ой Хазбитә! Сыстут амә — ЗАРАЕМ!

1989 азы 13 январь

КЪОСТАЙЫ ХӘДЗАР

...уыцы хәдзар, Къостайы хәдзар...
Æз йәк рәзтты цәссыгкалгә 'рцҗуын...

Хуыгаты Сергей

Уый абор амә сомбонән куыста,
мә Иры фидән бацыдис йәх хуызы.
Мәх хурыскаст, мәх хурныгуылд — Къоста.
Йәх фарны хъәр мәм скифты дугәй хъуысы.

Æппа уыд уый: нае зыдта, циу тәрсын.
Æппа уыд, о, ысчынди йын кәләнтә:
сәх хорз бындарән чи не скодта бын,
куыста сәх бәстү уыдонән: алантән.

Æнцой нае зыдта: бонәй уа, æхсәвәй
йәх уарэты хурәй арәзта хәдзар.
Уыдаид хъуамәе бонвәрнөн йәх цар,
йәх бын — цъях авг, йәх къултә та — æргъяуәй.

Хәдзар... Хәдзар — йә ис әмәе йә низ.
Йә уд цырагъяу Иры дзыхъхъы батад,
әрхуыссыдис әнафоны, фәцис.
Йә хәдзар, охх, әрдәгараәстәй бazzад.

Әрдәуын әм. Сәрнылләгәй ләууын,
табугәнгә: нә кувәндөн у, н' аргъуан.
Әрдәуын әм. Къәмдәастыгай қәсүн.
О, хъуамә махән аргъуанау зынаргъ уа.

О ме 'фсымәртә, цырд фәләууәм, ңәй,
о ме 'фсымәртә, равдисәм нә хъазуат:
йә хәдзарән әнәе саразгә нәй,
йә хәдзар хъуамә ма фәуа хәдзаруат.

Къостайы бындар ма фәуәд әвәд,
Къостайы къона мин азты ңәрәд!
Цәй, бахсидәм ын ахәм рәхис, ахәм,
сәрмәттаг арвәй чи 'рыххәсса махмә.

Нәхипән, ңәй, әнусмә скәнәм ном:
кәд апсы хәхты нал фаг кәна дуртә,
үәд фестын кәнәм урс дуртә нә уdtә,
әндөн къулты сә бавәрәм әнгом.

1987 азы 16 август

МАЕ СУРАЕТ

Фәрсдәени искаәд иу әрра мәнәй дәр:
«Цы ләг уыди? Цы нә уарзта? Цы уарзта?
Зәгъут ын-иу: фыд-зыкъуыр ләг уыди,
мәстыгәр әмәе мадзура, күистәмхиц,
әфсәрмдәастыг, фәлурсдзәсгом, аерхәндәг,
уәзвад, әнараәхст, узгә-узгә цыд

нәл бабызау. Хуыдтой-иу әй хуырым дәр.
Хуырым уыд, о: сывәллонау әй сайдтой
ХӘЛӘГӘЙ ГҮҮРДТӘЕ — хинайдзаг хәләрттә,
тыдтой сындзытае уый къухтәй, йә фәстә
әмбәхсынджытәй хъазыдысты арах.
Нә уыд йә фыдау гутондар, йе хосдзау,
нә зылди фосма, кусарт дәр нә кодта,
нә ласта суг, нә быдта къуту, каута.
Быдта... Сәлхәрау хъазыди ныхәстәй,
кәрәдзиуыл сәе рифматтәй ныхәста.
Йә мулк, йә исбон? Зонды муртә иу цъус,
әгъдау, хъолай, четар әмә джелбетт.
Цы нә уарзта? Фырдзырд әмә дзәнгәда,
цәстмәмитә, гадзрахат әмә давын.
Йә цәстисынд — әздәнөнәг, ысхъәл,
цәрәгойтәй та — хуы әмә гиенә.
Цы уарзта, цы? «Чермены цәссыг» уарзта,
әмгәртты фынгыл цал хатты фәрасыг,
үә байзәддәгты уал хорзәхы уәд!
Сылгоймәгтә... Йә уд, йә дзәпц уыдысты,
о, уарзта сә, хәрәджы куыст сын кодта.
Цы ма уарзта? Дзәгъәлдзу куыйты. Семә
ыстыр сахары стыр уынджы иронав
ныхәстәе кодта, фарста сә хабәрттәй.
Фәлә сә алқәд не 'вдәлди: тындзыдта
чи стәнмәе, чи йә гадзамә. Цәвитеттон,
нә йә кодтой куыдзы хъуыды дәр куыйтә.
Ай-гъай, әдзух әй не 'мбәрстой. Уәд-иу
йәхәдәг дәр ысфәлвәрдта рәйыныл.

ПОСТСКРИПТУМ

О, тугэй дэр, ыстæгæй дэр ирон уыд,
дзырдта, ай-гъай, иронимæ иронau,
фæлæ — бæллах! — наæ йæ 'мбæрста ирон,
æмæ-иу уæд ныуулæфыд бындзарæй,
ныккæрзыдта-иу адæргæй, дзынæзта,
æмæ-иу уæд дзæгъæлдзу куыйты ссардта,
ныхæстæ кодта куийтимæ иронau,
æмæ йæм хъуыстой куийтæ дэр æнцад,
сæ къæдзилтæ-иу батылдтой хæларæй,
наæ рыст æрдхорд, æмбарæм, дам, дæ мах,
дæ зæрдæ дар: дæ фарс ыстæм æдзухдæр,
цæуыл, дам, тыхсыс, мах, дам, дын ираэттæ.

1999

Цъары фәрстыл:

1. Национ библиотекәйы галуан.

2,3 Стөндтәэ.

**4. Къоста В. Г. Шредерсы номыл цы әмдзәвгә
ныфыста, уый къухфыст. В. Г. Шредерс — национ
библиотекәйы бындураеввәрәг.**

* * *

Технический редактор

Виктория БОРАЕВА

Корректор

Заира КАРАЦЕВА

Компьютерный набор

Марина КИРГУЕВА

Компьютерная верстка

Ирида КОДЗАТИ

Дизайн

Залина ГУРИЕВА

**Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132**

**Журналы цы әрмәг раңауа, уымәй әндәр мыхырон оргән күй пайда кәна,
уәәд хъумәм амындан да, «Max дуг»-әй ист кәй у, уый.**

**Журналмә цы къухфыстылтә цәүү, уыдан редакции рецензи наә кәнүн,
стәй сә авортан фәстәмә наә дәтты.**

**Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
Союз писателей РСО-Алания**

**Подписано к печати 25.08.06. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта Myzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 9,77. Учетно-изд. л. 8,15.
Тираж 2000 экз. Заказ № 2121.**

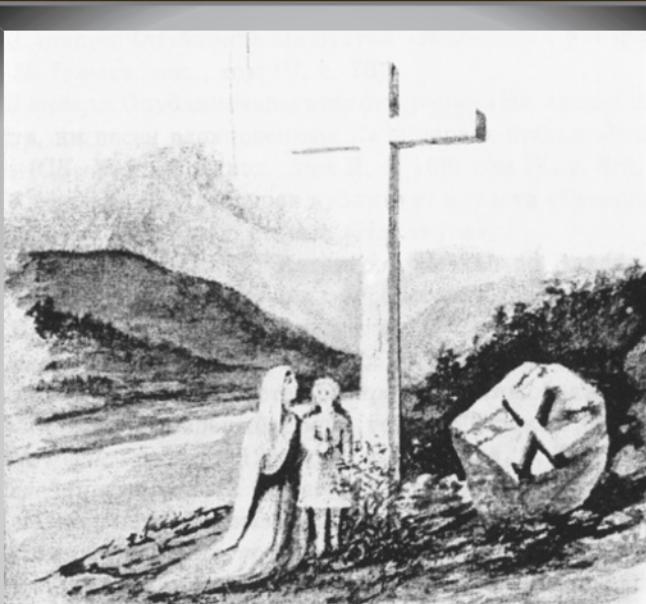
Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.

Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.

E-mail редакции: mahdug@mail.ru

**Отпечатано в ОАО Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.**

Дорогая Варвара Григорьевна.

Все, что я говорю, был для меня личным и Вам
оно неизвестно. Всё, что я скажу, хотела бы сказать
Многое, но выразить это я не могу, и не откажусь
Я бы поговорила с вами, Влад, я не смогу. Но

И, взявшись за руки, передо мной Столбовой
Я нашла золотой крестик над Тверской улицей
Влад, эту минуту Вы, я почувствовала жажду новой,
Несколько счастья, которое, для меня, было бы

Вот это неожиданное вдохновение моего сердца
Следующие мгновения я вспоминаю дитя
Приветствую его с любовью Кабакова оставши
У вас знание, и ваши все в Франции !....

Константин
10. марта
1901 года.